

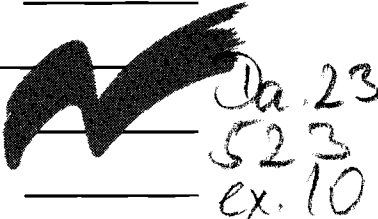
Statistiske Undersøgelser nr. 45

Analyse af 80'ernes økonomiske udvikling baseret på kvartalsvise nationalregnskaber

**Analysis of the Economic Development in the 1980's
based on Quarterly National Accounts**

Rewel Schmidt Sørensen

DANMARKS
STATISTIK

Ja. 23
523
ex. 10

Statistiske Undersøgelser nr. 45
Analyse af 80'ernes økonomiske udvikling
baseret på kvartalsvise nationalregnskaber

Udgivet af Danmarks Statistik
 September 1994
 ISBN 87-501-0907-3
 ISSN 0039-0682
 Pris: 168,00 kr. inkl. 25% moms
 Oplag: 600
 Danmarks Statistiks trykkeri, København

Signaturforklaring

- » Gentagelse
  - Nul
  - 0 } Mindre end ½ af den anvendte enhed
  - 0,0 }
  - Tal kan efter sagens natur ikke forekomme
  - .. Oplysning for usikker til at angives
  - ... Oplysning foreligger ikke
  - * Foreløbige eller anslåede tal
  - Vandret eller lodret streg markerer databrud i en tidsserie. Oplysninger fra før og efter databrudet er ikke fuldt sammenlignelige
  - // Databrud i diagrammer
  - i.sk. Ikke sæsonkorrigeret
  - sk. Sæsonkorrigeret
  - r Reviderede tal
- Som følge af afrundinger kan summen af tallene i tabellerne afvige fra totalen.

Symbols

- » Repetition
- Nil
- 0 } Less than half the final digit shown
- 0,0 }
- Not applicable
- .. Available information not conclusive
- ... Data not available
- * Provisional or estimated figures
- Horizontal or vertical line indicates break in a series, which means that data before and after break in a series are not not fully comparable
- // Break in a series (in diagrams)
- i.sk. Not seasonally adjusted
- sk. Seasonally adjusted
- r Revised figures

Due to rounding, the figures given for individual items do not necessarily add up the corresponding totals shown.

© Danmarks Statistik
 1994

Enhver form for hel eller delvis gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne publikation, uden skriftligt samtykke fra Danmarks Statistik, er forbudt efter gældende lov om ophavsret.

Undtaget herfra er citatretten, der giver ret til at citere, med angivelse af denne publikation som kilde, i overensstemmelse med god skik og i det omfang, som betinges af formålet.

DANMARKS STATISTIK

29 MAJ 1995

BIBLIOTEKET

Forord

I oktober 1991 påbegyndtes et forskningsprojekt med henblik på statistisk at belyse 1980'ernes konjunkturudvikling baseret på kvartalsvise nationalregnskaber. Da officielle kvartalsvise nationalregnskaber på daværende tidspunkt alene fandtes for perioden 1. kvartal 1987 og fremefter, har det indgået som en væsentlig del af projektet at beregne kvartalsvise nationalregnskaber for perioden 1977-86. Projektet blev finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Danmarks Statistik og ADAM-modelgruppen i fællesskab.

Denne Statistiske Undersøgelse markerer afslutningen af projektet og indeholder en analyse af de beregnede kvartalsvise nationalregnskaber. Endvidere belyses en række strukturelle træk i efterkrigstidens økonomiske udvikling. Undersøgelsen begynder med nogle overvejelser vedr. den statistiske beskrivelse af konjunkturfænomener.

I forbindelse med projektet er tidligere udsendt :

Arbejdsnotat nr. 35 : *Sæsonkorrigeret af de kvartalsvise nationalregnskaber*. Nationalregnskabsnotat. (Danmarks Statistik 1994)

Arbejdsnotat nr. 37 : *Kvartalsvise nationalregnskaber 1977-86 (Dokumentation og tabeller)*. Nationalregnskabsnotat. (Danmarks Statistik 1994)

Projektet blev ledet af cand. polit. Rewal Schmidt Sørensen, som har udarbejdet denne Statistiske Undersøgelse og de to øvrige notater i serien. Endvidere har stud. polit. Annette Thomsen og programmør Annelise Northved Elf været permanent tilknyttet projektet, der i øvrigt er gennemført i nært samarbejde med Danmarks Statistiks 6. kontor (nationalregnskabskontoret).

Danmarks Statistik, september 1994

Hans E. Zeuthen

/ Ole Berner

Indholdsfortegnelse

1.	Konjunkturanalyse	
1.1	Behovet for kvartalsvise nationalregnskaber	7
1.2	Hvad er konjunkturanalyse ?	
1.2.1	Et par definitioner	10
1.2.2	Datagrundlaget	12
1.2.3	Foreløbig definition af konjunkturcyklen	14
1.3	Værktøjer	
1.3.1	Dekomponering af variationen i tidsserier	14
1.3.2	Trendestimation	15
1.3.3	Sæsonkorrigerings	19
1.3.4	Estimation af konjunkturbevægelsen	20
1.3.5	Analyse af konjunkturbevægelsen og -cyklen	21
1.4	Endelig definition af konjunkturcyklen	23
2.	Efterkrigstidens økonomiske udvikling 1960-90	
2.1	Dansk økonomis afhængighed af udlandet	24
2.2	Centrale udviklingstræk i den internationale økonomi i efterkrigstiden	
2.2.1	Bretton Woods-aftalen	29
2.2.2	Produktions- og produktivitetsudviklingen	31
2.2.3	Udviklingen i verdenshandelen	32
2.2.4	Oliekriserne	34
2.2.5	Valutakurspolitikken	37
2.2.6	Prisudviklingen	40
2.3	Udviklingen i Danmark	
2.3.1	Danmarks handelsforbindelser med udlandet	41
2.3.2	Vækstbilledet	43
2.3.3	Arbejdsmarkedet	47
2.3.4	Erhvervsstrukturen	51
2.3.5	Pris- og lønudvikling	55
2.3.6	Offentlige finanser	59
2.3.7	Finansielle markeder	62
3.	Konjunkturudviklingen 1977-90	
3.1	Analysemetode	66
3.2	Karakteristika for konjunkturbevægelsen 1977-90	67
3.3	Vækstbilledet	72
3.4	Balanceproblemer	74
3.5	Den økonomiske politik	
3.5.1	Den politiske baggrund	76
3.5.2	Valutakurspolitik og øvrige tiltag til styrkelse af den "ydre" balance	77
3.5.3	Tiltag til styrkelse af den "indre" balance	80
3.5.4	Overenskomstresultaterne	82
3.5.5	Indkomspolitik	84
3.5.6	Skatte- og afgiftspolitik	87
3.6	Privat konsum	89
3.7	Investeringer	91
3.8	Beskæftigelse og ledighed	94
3.9	Erhvervenes produktion og værditilvækst	97
3.10	Priser og lønninger	102
3.11	Den funktionelle indkomstfordeling	107
Bilag	Litteraturliste	110
	Danmarks Statistik	113

1. Konjunkturanalyse

1.1 Behovet for kvartalsvise nationalregnskaber

En kættersk tanke

I de godt 2 år, der er gået med beregning af kvartalsvise nationalregnskaber (KNR) for perioden 1977-86, har en kættersk tanke undervejs været oppe at vende : Er der overhovedet behov for den slags beregninger, når der allerede foreligger detaljerede årlige nationalregnskabstal for hele perioden - og endda længere tilbage i tiden ? Det kan røbes allerede nu, at svaret på spørgsmålet er : Ja, der er behov for beregning af historiske KNR-tal.

Et lidt mere nuanceret svar, der også kan bruges for megen anden statistik, som produceres med kortere frekvens end året, fås ved at filosofere lidt over hvorfor, der i det hele taget skal udarbejdes økonomisk kortsigtsstatistik.

De dagligdags økonomiske beslutninger

Hver eneste dag foretager alle husholdninger og virksomheder et utal af økonomiske beslutninger. Langt de fleste af beslutningerne er af sædvanemæssig karakter, og foretages med en meget kort tidshorison for øje, eksempelvis : Køb af dagligvarer, biografbilletter, buskort mv. - altså afholdelse af almindelige "driftsmæssige" udgifter. Den præcise tidsmæssige registrering af den slags økonomiske transaktioner er mindre interessant, netop fordi deres omfang vil være ret forudsigeligt - omend sæsonbetingede svingninger selvsagt forekommer. Oplysninger på årsbasis vil ofte være tilstrækkelige i disse tilfælde.

Og de mere sjældne

Af og til skal enhver imidlertid foretage beslutninger med langsigtede økonomiske konsekvenser. For husholdninger er dette typisk : Køb af fast ejendom, oprettelse af pensionsordninger (eller andre finansielle transaktioner), børn sættes i verden, køb af store forbrugsgoder såsom bil, sejlbåd mv. For virksomheder drejer det sig generelt om køb af investeringsgoder.

Ikke jævnt fordelt igennem året

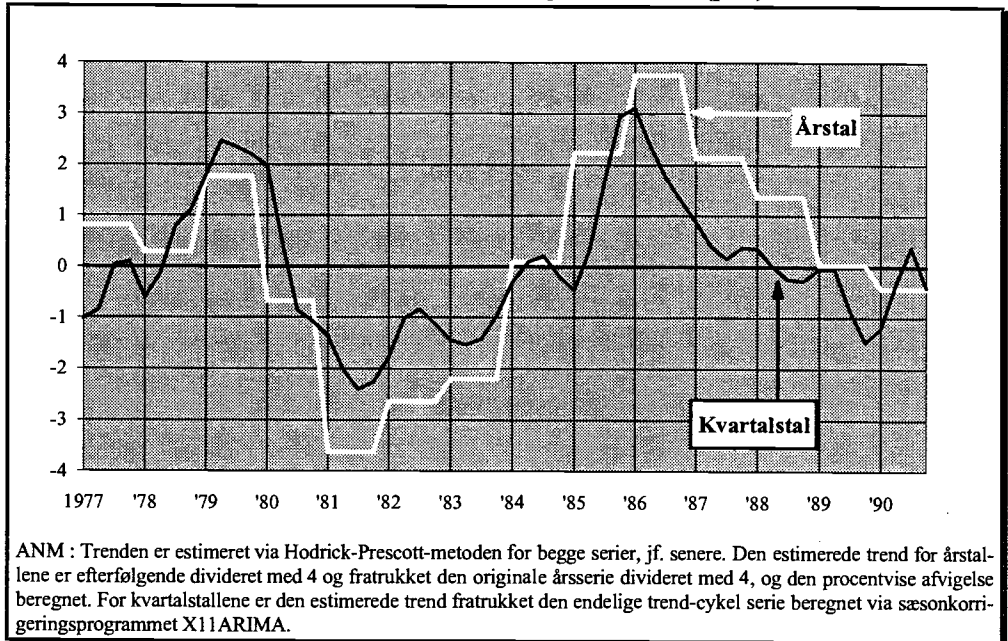
Der er ingen grund til at formode, at beslutninger med langsigtede økonomiske konsekvenser gennemføres i en jævn rytme igennem et år : Sejlbåde købes i foråret og om sommeren, iskagemaskiner anskaffes så de er klar til anvendelse i højsæsonen for is, ved ændringer i beskatningsregler vil effekten ofte være koncentreret i perioden omkring ændringens ikrafttrædelse (man ved jo aldrig hvornår reglerne laves om), etc. Selve omfanget af de mere langsigtede økonomiske transaktioner vil også variere betydeligt, hvilket bl.a. kan henføres til ændringer i forventningerne til fremtiden, den aktuelle konjunktursituation samt styrken i de incitament, der udgår fra den økonomiske politik.

Et eksempel

At årstal slet ikke er egnede til at fange konsekvenserne af varierende tidsmæssig placering af omfangsrige økonomiske transaktioner indenfor året, er illustreret i figur 1.1. Her er beregnet, den afvigelse der er mellem de faktiske tal for BNP i faste priser og trenden i BNP, hvor estimationen af trend er foretaget på basis af henholdsvis års- og kvartalstal. Dette er den i dag hyppigst anvendte definition af konjunkturbevægelser, som efterfølgende konkretiseres i afsnit 1.2 og 1.3.

Figur 1.1

Afvigelse fra trend - estimeret ud fra års- og kvartalstal (pct.)

Væsentlig forskel i en konjunkturbevægelse estimeret ud fra henholdsvis års- og kvartalstal

At årstallene fanger vendepunkter i konjunkturbevægelsen senere end kvartalstal kan ikke overraske. Derimod er det umiddelbart mindre klart, hvorfor årstallene udviser langt kraftigere konjunkturudsving. Dette forhold skyldes, at der ved trendestimationen på basis af årstallene ikke tages hensyn til udsvingene indenfor året, hvorfor den års-estimerede trend typisk vil udvise et mere lineært forløb end den kvartals-estimerede - og dermed overvurderes afvigelse fra trenden.

Økonomisk-politiske indgreb

Givet formålet med udarbejdelse af økonomisk statistik er at tilvejebringe et beslutningsgrundlag for udformning af den økonomiske politik, må blot konstateres, at årstal "kommer for sent", hvis man ønsker at foretage regulerende indgreb forinden udviklingen kommer ud af trit med en given målsætning.

Hvorfor ikke månedlige nationalregnskaber ?

Accepteres vigtigheden af kvartalsvise nationalregnskaber, er det for så vidt nærliggende at gå et skridt videre : Hvorfor ikke udfærdige disse regnskaber på månedsbasis ? Alene ressourcemæssige hensyn kan begrunde, at skridtet ikke tages i praksis.

KNR-tal bør ikke stå alene

Hvis man virkelig vil udnytte informationerne indeholdt i de kvartalsvise nationalregnskaber til aktiv konjunkturovervågning, er det vigtigt, at de ikke får lov at stå alene. Det synes nærliggende efterfølgende at supplere med et system af ledende indikatorer og/eller en decideret økonometrisk kvartalsmodel.

Økonometrisk kvartalsmodel

Estimation af en økonometrisk kvartalsmodel fordrer i følge sagens natur data med en vis periodemæssig dækning, hvis modellen skal opnå acceptable statistiske egenskaber. Det har netop været et af formålene med beregning af KNR-tal for perioden 1977-86 at tilvejebringe dette datagrundlag. Det må naturligvis komme an på en prøve, om estimationsgrundlaget er i orden, men det er næppe for meget sagt : Udviklingen i perioden 1977-86 er langt mere interessant i både økonomisk-teoretisk og økonometrisk henseende end den efterfølgende periode. Den økonomiske udvikling fra 1. kv. 1987 og frem må faktisk betegnes som mindre spændende, idet der slet ikke er tale om tilnærmelsesvis de samme skift i udviklingen som i perioden 1977-86.

Ledende indikatorer

Givet målsætningen i den økonomiske politik er, at der gribes regulerende ind, inden konjunkturudviklingen vender - også kaldet "*fine-tuning*" af den økonomiske udvikling - må det erkendes, at en traditionel økonometrisk kvartalsmodel kan risikere at komme med de rigtige signaler lidt for sent. Til det formål vil det være hensigtsmæssigt at supplere med et system af ledende indikatorer, baseret primært på månedstal. Et sådant system af ledende indikatorer kunne anvendes til fastlæggelse af plausible fremtidige værdier for de eksogene variable i kvartalsmodellen, hvorved modelfremskrivningens kvalitet må formodes at blive bedre, end hvis mere arbitrære forudsætninger indlægges.

Usikkerheden på KNR-tal

Vigtigheden af KNR-tal, og al kortsigtsstatistik for den sags skyld, skal dog vurderes i lyset af, at den form for statistik sædvanligvis vil være behæftet med større usikkerhed end årsstatistik. Denne større usikkerhed skyldes, at ressourcekravet til indsamling og bearbejdning af måneds-/kvartalsstatistik selvsagt er væsentlig større end for årstals vedkommende, hvis de samme kvalitetskrav skal opfyldes. De anvendte metoder til udfærdigelse af kortsigtsstatistik og dennes dækningsgrad er derfor typisk væsentlig mere summarisk end for årsstatistikernes vedkommende. Den ringere kvalitet af primærstatistikkerne på måneds-/kvartalsbasis giver sig naturligvis også udslag i, at de kvartalsvise nationalregnskaber er behæftet med større usikkerhed end de årlige nationalregnskaber. Netop fordi nationalregnskabet generelt er et samlet konsistent statistiksystem, hvor alle størrelser er afstemt i forhold til hinanden, er usikkerheden på KNR-tallene næppe af en uacceptabel størrelsesorden. KNR-tallene vil under alle omstændigheder give et langt mere solidt billede af konjunkturudviklingen end en mere tilfældig sammenstilling af diverse kortsigtsindikatorer, hvorfor analyse af KNR-tal er det naturlige udgangspunkt for formulering af den økonomiske konjunkturpolitik.

1.2 Hvad er konjunkturanalyse ?

En yndet disciplin

Offentlige institutioner, såsom Det Økonomiske Sekretariat, Det Økonomiske Råd, Danmarks Nationalbank og private interesseorganisationer, pengeinstitutter mv. udsender regelmæssigt vurderinger af økonomiens nuværende tilstand og deres forventninger til udviklingen på 1-2 års sigt. Analyser og prognoser af denne art betegnes konjunkturanalyser, hvor der oftest fokuseres på om økonomien er i en opgangs- eller nedgangsfase, og om den økonomiske udvikling er ved "at vende". Den centrale økonomiske variabel i den slags analyser er et udtryk for den samlede samfundsøkonomiske aktivitet - i praksis typisk den mængdemæssige (reale) udvikling i bruttonationalproduktet, BNP¹.

Konjunkturbevægelser er et statistisk fænomen

Interessen for om den økonomiske udvikling er ved "at vende" på kort sigt, skyldes et empiriske fænomen : Omkring en langsigtet tendens med økonomisk vækst synes økonomien over en ret kort årrække med en vis regelmæssighed at udvise en skiftevis op- og nedadgående udvikling. Denne afvigelse fra den langsigtede udvikling (trenden), herefter konjunkturbevægelsen, kan ikke umiddelbart observeres i praksis - data for den reale BNP-udvikling må først gennemgå en statistisk transformation førend konjunkturbevægelsen kan identificeres. Det er langt fra indlysende hvordan

¹I Danmark vil det sige BNP i faste priser (p.t. 1980-priser). Sønningen mellem udvikling i faste priser og mængdeudvikling er relevant, idet en fastprisberegning blot er én måde statistisk at beskrive den mængdemæssige udvikling på.

denne transformation skal foretages i praksis, hvilket givetvis er en medvirkende årsag til de til tider lidt "bløde" formuleringer, der anvendes i konjunkturanalyser².

Om dette og de næste afsnit

I dette afsnit foretages en kort gennemgang af de mest udbredte definitioner af fænomenet konjunkturbevægelse, imens den mere estimationstekniske beskrivelse gennemføres i afsnit 1.3, der udmønter sig i en ret præcis og operationel definition i afsnit 1.4.

1.2.1 Et par definitioner

Den klassiske definition

Den klassiske definition af konjunkturbevægelsen - eller rettere konjunkturcyklen³ (engelsk : *business cycle, trade cycle*) skyldes Burns og Mitchell fra NBER (*National Bureau of Economic Research*), der i et omfangsrigt studie, primært af amerikanske økonomiske kortsigtsserier, kom frem til følgende karakteristik af konjunkturcyklen :

"Konjunkturcykler er den type udsving, der forekommer i den samlede økonomiske aktivitet i de lande, hvor produktionsprocessen hovedsagelig er organiseret i form af markedsmæssig produktion : En cykel består af ekspansioner, der forekommer på nogenlunde samme tid og i mange dele af økonomien, efterfulgt af tilsvarende kontraktioner og fornyet ekspansion. Denne sekvens af ændringer er tilbagevendende, men ikke periodiske, og varer fra mere end 1 år op til 10-12 år. Cyklen kan ikke opdeles i kortere cykler af tilsvarende karakter."⁴

Reference cykler og specifikke cykler

Et udvalg af centrale økonomiske tidsserier anvendes hos Burns og Mitchell til dannelse af en reference-serie, der er udgangspunkt for bestemmelse af en referencecykel for den samlede økonomiske aktivitet - som altså kan opfattes som en bredt defineret gennemsnitlig konjunkturbevægelse/cykel. Det cykliske forløb for enkeltserier, hvoraf nogle indgår i reference-serien, betegnes specifikke cykler.

Hvor mange serier skal bruges for at identificere konjunkturbevægelsen ?

Ved at anvende BNP/BFI som reference-serie vil man pr. automatik få opfyldt betingelsen, at cyklen skal gælde for "mange dele af økonomien", da BNP/BFI, som bekendt, er et aggregat af et stort antal centrale økonomiske serier. I det omfang man vil acceptere nationalregnskabsbegreberne BNP og/eller BFI, som hensigtsmæssige udtryk for den samlede økonomiske aktivitet, er der næppe behov for at danne en særlig (alternativ) referenceserie med henblik på fastlæggelse af konjunkturbevægelsen⁵.

²En anden årsag er, at interessen koncentrerer sig om konjunkturanalysens prognoseelement, der nødvendigvis må baseres på nogle usikre forudsætninger.

³I det følgende sondres mellem konjunkturbevægelse og -cykel, idet bevægelsen blot refererer til udviklingen i den tælle række, som fremkommer efter transformation af de originale data til det for konjunkturanalysen relevante. Selve konjunkturcyklen omfatter en sekvens af konjunkturbevægelser.

⁴Min oversættelse af definitionen i Burns og Mitchell(1946) p. 3

⁵Ikke alle er enige heri. Bl.a. fremfører Mintz : *Dating American Growth Cycles* i Zarnowitch(1972), at de hyppige revisioner af BNP-tal medfører behov for ændret datering af vendepunkter. Hertil skal blot bemærkes, at revisioner af BNP-tal altså foretages fordi, der er fremkommet ny statistisk information - og så er det vel naturligt, at også vendepunktets datering ændres ?

En analyse af det cykliske forløb for de serier, der "summer op" til BNP/BFI er naturligvis stadig interessant, idet der herved fås et nuanceret billede af årsagerne til konjunkturbevægelsen - analyse af specifikke cykler er således stadig relevant⁶.

Konkretisering af Burns og Mitchells metode

For i det hele taget at kunne identificere en konjunkturcykel, jf. Burns og Mitchells definition, er det oplagt, at beregningsmetoden må konkretiseres. Den anvendte metode til fastlæggelse af en specifik cykel var nogenlunde følgende :

- 1) Den originale serie sæsonkorrigeres, idet den anvendte metode varierer en del afhængig af den konkrete series beskaffenhed
- 2) Top- og bundpunkter markeres, idet skift i udviklingens retning af kortere varighed kun medtages som et vendepunkt, hvis der i alt er gået mere end 1 år mellem foregående og efterfølgende vendepunkt.

Den specifikke cykel afgrænses til at dække perioden mellem et bundpunkt over et toppunkt til det efterfølgende bundpunkt.

Korrekt identificering af vendepunkter er afgørende

Bestemmelsen af konjunkturcykler afhænger således helt fundamentalt af den konkrete fastlæggelse af vendepunkter. Hos Burns og Mitchell sker dette delvis manuelt, og metoden er ikke helt præcist dokumenteret.

Vækst-cykler

For at kunne fastlægge vendepunkter jf. Burns og Mitchells definition fordres, at den sæsonkorrigerede økonomiske serie faktisk udviser absolutte op- og nedadgående bevægelser. I tiden efter 2. verdenskrig har denne type udsving i lange perioder været sjældne, idet udviklingen snarere har været karakteriseret ved næsten uafbrudt positiv vækst - dog med markante udsving i væksttempoet. Med henblik på identificering af denne type vækst-cykler (engelsk : *growth cycles*) blev Burns og Mitchells definition i 1970'erne taget op til fornyet overvejelse af NBER⁷. Hovedresultatet var, at termene "ekspansion" og "kontraktion" blev erstattet med henholdsvis "perioder med relativt høje vækstrater" og "perioder med relativt lave vækstrater" - altså blot en præcisering af, at der nu skal ledes efter konjunkturcykler ud fra serier, som også er rensset for den langsigtede udvikling, dvs. trenden.

Præcisering af beregningsmetoden

Med udgangspunkt i den reviderede definition gennemførte NBER et fornyet studie af Burns og Mitchell's data samt nyere datamateriale, idet der udvikledes edb-programmel med det formål at få hele beregningsgangen mekaniseret. I den forbindelse blev beregningsmetoderne præciseret, og kan i hovedtræk, for månedsserier, resumeres til følgende :

- 1) Først foretages en sæsonkorrigering af serien, idet ekstreme værdier erstattes med værdier beregnet som et glidende gennemsnit af Henderson-typen, hvilket vil sige, at udgangspunktet for de videre beregninger er en serie, der indeholder trend og cykel. Trenden estimeres ud fra trend-cykel serien ved et 75 måneders centreret glidende gennemsnit - og første skøn for konjunkturbevægelsen fremkommer ved beregning af trend-cykel seriens afvigelse fra den estimerede trend.

⁶Det skal endvidere erindres, at Burns og Mitchell ikke blot var interesseret i fastlæggelse af historiske cykler, men også ønskede at udvikle et sæt redskaber til måling af aktuelle vendepunkter. I den forbindelse er det hensigtsmæssigt at betjene sig af mange data på månedsbasis, og fx danne reference cyklen i form af et composit indeks - altså faktisk betjene sig af et system af ledende indikatorer.

⁷Den følgende gennemgang baseres primært på Mintz : *Dating American Growth Cycles* i Zarnowitch(1972). Det skal bemærkes, at Burns og Mitchell allerede i 1946 gjorde opmærksom på, at konjunkturcykelbegrebet ikke kunne defineres én gang for alle, men så at sige skulle revideres løbende i lyset af praktiske erfaringer, jf. Burns og Mitchell(1946) p. 3.

2) Med henblik på yderligere udglatning af serien for trend-cyklens afvigelse fra trenden beregnes et centreret 12 måneders glidende gennemsnit, og foreløbige vendepunkter bestemmes ud fra reglen, at de 5 foregående og efterfølgende observationer skal være større (mindre) end den aktuelle (midterste) observation.

3) Punkt 2) gentages, idet udglatningen foretages med et 15 måneders glidende gennemsnit af Spencer-typen.

4) Vendepunkterne fra 2) og 3) sammenlignes, og på basis af ret komplicerede tests og yderligere udglatning identificeres de endelige vendepunkter, som en slags gennemsnit af 2) og 3).

Metoden kunne genskabe Burns og Mitchell's vendepunkter

Idéen i metoden, der unægtelig er lidt vanskelig at følge intuitivt, er helt den samme som hos Burns og Mitchell, nemlig at sikre, at top- og bundpunkter med kun få måneders afstand ikke bliver identificeret som cykliske vendepunkter. Test af denne mekaniserede metode til vendepunktsbestemmelse på Burns- og Mitchell's tal afslørede da også, for alle praktiske formål, helt samme resultat.

Ændret sprogbrug

Den ændrede karakter af konjunkturbevægelsen, fra at være absolutte op- og nedadgående bevægelser i den økonomiske aktivitet til hovedsagelig at være ændringer i det positive væksttempo, førte i starten af 1970'erne til mange fantasifulde forslag vedrørende en sproglig adskillelse af henholdsvis de "gamle" og "nye" konjunkturbevægelser. Disse overvejelser synes lidt overflødige i dag, idet blot en ekstra information vedr. trendens størrelse ret entydigt kan afklare om, der er tale om "gamle" eller "nye" konjunkturbevægelser - hertil kommer, at det efterfølgende empiriske studie i denne publikation alene vedrører perioden 1977-90, hvorfor sondringen her er mindre påkrævet.

1.2.2 Datagrundlaget

Reale eller nominelle data ? ...

Selve teknikken i forbindelse med transformation af data, der muliggør identifikation af konjunkturbevægelsen, er naturligvis en vigtig ingrediens i konjunkturanalysen - men hvad med datagrundlaget : Skal der anvendes nominelle eller reale talserier ? I de fleste undersøgelser frem til ca. 1970 anvendtes typisk en skønsom blanding af nominelle og reale indikatorer, herunder BNP, i sammenvejningen til serien, der dannede basis for identificering af reference-cyklen.

... afhænger af inflationsraten

Før 1970 var inflationsraterne, når bortses fra krigsperioder, ret generelt forholdsvis lave, hvorfor det sjældent gav anledning til større forskel i vurderingen af konjunkturbevægelsen, om der anvendtes data målt i nominelle eller reale størrelser. Dette forhold er ændret ganske betydeligt i 1970'erne og 80'erne, hvor den årlige prisstigningstakt ofte har været tocifret. Ved så høje inflationsrater må en sammenblanding af nominelle og reale data betegnes som svært fortolkelig, og cykliske svingninger i en sådan serie kan meget vel alene være udtryk for cykliske prissvingninger - et konkret valg mellem de to datatyper er således påkrævet.

Tolkning af konjunkturbevægelsen

Anvendeligheden af BNP (evt. BFI) til beskrivelse af konjunkturbevægelsen er der argumenteret for ovenfor, hvorfor der reelt blot skal vælges mellem nominelt eller realt BNP. Vælges reale værdier for BNP fås et udtryk for konjunkturforløbet i den mængdemæssige værditilvækst, imens nominelle BNP-data illustrerer udviklingen i værditilvækstens markedsmæssige værdi (og BFI i aflønningen af produktionsfaktorerne). Begge forhold er vigtige af få belyst, men til en definition af konjunkturbevægelsen synes det mest relevant at anvende reale data : Det er nu en gang den mængdemæssige værditilvækst, som er afgørende for en økonomis samlede anvendelse af varer og tjenesteydelser - og det er den mængdemæssige værditilvækst, der belyser udviklingen i aktivitetsniveauet. At der så i forbindelse med denne produktion forekommer skift i bytteforholdene, på grund af varierende prisudvikling for de enkelte erhvervs produktion, må betegnes som noget sekundært ved fastlæggelse af konjunkturbevægelsen for økonomien under ét. Dermed ikke være sagt, at en analyse af prisudviklingen er uinteressant i forbindelse med konjunkturanalyse - tværtimod, netop prisudviklingen må formodes at være en særdeles vigtig faktor, når udviklingen i erhvervenes mængdemæssige produktion skal forklares.

Real opgørelse mere usikker end en nominel

Ved anvendelse af BNP-data, og nationalregnskabsdata i det hele taget, opgjort i reale størrelser, fx i form af fastprisberegninger, skal erindres, at de er behæftet med større statistisk usikkerhed end tilsvarende nominelle data. Denne større usikkerhed skyldes helt fundamentale indeksteoretiske problemer, der ikke har nogen, i hvert fald ikke til dato kendt, teoretisk "rigtig" løsning.

BNP pr. capita ?

En mængdemæssig opgørelse af BNP fortæller nok noget om aktivitetsniveauet i en økonomi, men ikke umiddelbart noget videre om hvor mange varer og tjenesteydelser, der er til rådighed for hver enkelt i økonomien. Hvis befolkningsvæksten overstiger udviklingen i BNP, kan selv perioder med reale BNP-vækstrater langt over den trendmæssige være lidt vanskelige at acceptere som opgangsfaser, hvorfor det kunne overvejes at lade BNP pr. capita være det centrale datagrundlag for bestemmelse af konjunkturbevægelsen. Et mål som BNP pr. capita tager imidlertid ikke hensyn til, at behovet for varer og tjenesteydelser er ujævnt fordelt over livsforløbet, hvorfor der egentlig også skulle korrigeres for ændringer i aldersstruktur - ikke blot befolkningens antal. Da analyse af konjunkturbevægelser vedrører relativt korte perioder må behovet for korrektion af BNP med hensyn til befolkningsudviklingen, det være sig blot antalsmæssigt eller også for forskydninger i aldersstrukturen, skønnes at være beskedent - den slags korrektioner er mere relevante i forbindelse med økonomisk vækstteori.

Faktisk og potentielt BNP

En væsentlig målsætning for økonomisk forskning er at anvise mekanismer, der sikrer fuld udnyttelse af alle økonomiske ressourcer - og helst udnyttelse på den mest effektive måde - eller som det også kan udtrykkes : Anvise mekanismer, der sikrer realiserering af økonomiens potentielle BNP. Det er for så vidt nærliggende at definere konjunkturbevægelser, som det faktiske BNP's afvigelse fra idealtilstanden, det potentielle BNP, dvs. som BNP-gabet. I praksis er der imidlertid et ikke ubetydeligt estimationsproblem ved anvendelse af denne definition, idet det potentielle BNP ikke kan estimeres blot tilnærmelsesvis objektivt⁸, hvorfor estimation af konjunkturbevægelsen som værende lig med BNP-gabet også bliver en ret tilfældig størrelse.

⁸Potentielt BNP estimeres fx ved at finde det BNP-niveau, hvor inflationsraten og/eller lønstigningstakten viser tendens til acceleration. Dette BNP-niveau kan tages som udtryk for, at der er ved at opstå "flaskehalse" på arbejdsmarkedet, hvorfor det potentielle BNP-niveau herved er nået - under forudsætning af uændret arbejdsmarkedetsstruktur. En omstrukturering af arbejdsmarkedet (eller produktionsprocessen) vil flytte BNP-niveauet for "flaskehalsens" indtræden, hvorfor estimationen af potentielt-BNP helt vil afhænge af den grad af økonomisk omstrukturering man tillader i sin definition af potentielt BNP.

1.2.3 Foreløbig definition af konjunkturcyklen

Hvilke økonomi-typer udviser konjunkturcykler ?

I Burns og Mitchell's definition fremføres, at konjunkturcykler forekommer i lande, hvor produktionen hovedsagelig er organiseret i form af markedsmæssig produktion. Det kan meget vel være sandt, men er egentlig ganske overflødig i forbindelse med definition af konjunkturcykler, der jo ret beset blot er en konkretisering af et statistisk fænomen. Hvis dette fænomen kan observeres i andre økonomi-typer, ja så er der vel også konjunkturcykler i disse økonomier ? - selve årsagerne til cyklernes opståen og forløb kan derimod meget vel være ganske anderledes end i økonomier, hvor produktionen hovedsagelig er organiseret i form af markedsmæssig produktion.

En foreløbig definition

Ovenstående overvejelser fører således frem til følgende foreløbige definition af konjunkturbevægelsen og -cyklen :

Konjunkturbevægelser er den type udsving, der forekommer i den samlede økonomiske aktivitet målt ved det reale BNP's afvigelse fra sin trend, idet real-BNP korrigeres for sæsonbevægelser og ekstreme værdier : En cykel består af en ekspansion efterfulgt af en kontraktion, dvs. forløbet i perioden fra et bundpunkt til et andet. Denne sekvens af ændringer er tilbagevendende, men ikke periodiske, og varer fra mere end 1 år op til 10-12 år. Cyklen kan ikke opdeles i kortere cykler af tilsvarende karakter.

Det der mangler

Definitionen er ikke helt klar endnu, idet der mangler en konkretisering af metode til estimation af sæsonbevægelse og trend. Det sker i næste afsnit.

1.3 Værktøjer

Oversigt

Da konjunkturbevægelsen ikke umiddelbart kan observeres ved inspektion af den originale serie, er det nødvendigt at foretage en dekomponering af den samlede variation i den originale serie. Med henblik herpå opereres typisk med en opsplitning af denne variation i en række delkomponenter, der primært tjener analytiske formål, idet ingen af komponenterne kan observeres direkte i praksis - og heller ikke kan opfattes som uafhængige størrelser. Denne traditionelle opsplitning gennemgås i afsnit 1.3.1. I afsnittene 1.3.2-4 belyses forskellige metoder til estimation af komponenterne, imens der i afsnit 1.3.5 defineres en række begreber til karakteristik af konjunkturbevægelsen.

1.3.1 Dekomponering af variationen i tidsserier

Traditionelt opsplittes den samlede variation i en tidsserie i følgende underkomponenter, hvis præcise definition kan variere i litteraturen.

Trend = T

Trenden i en tidsserie er udtryk for en langsigtstendens i tallene af relativt jævn, monoton, karakter, og betegnes her med symbolet T. Hvad der konkret skal forstås ved en langsigtstendens er ikke i sig selv oplagt, den konkrete definition må tilpasses den aktuelle problemstilling, herunder datamaterialets periodemæssige dækning.

Sæsonbevægelse = S

Udsving af systematisk og tilnærmelsesvis regelmæssig karakter indenfor et år, der skyldes årligt tilbagevendende fænomener såsom skift i vejrliget og institutionelle

forhold, og ikke kan forklares ved andre faktorer, der i øvrigt påvirker tidsserien. Denne type variation kaldes sæsonbevægelsen og betegnes med symbolet S.

Konjunktur- bevægelsen=C

Den regelmæssige variation, der er tilbage i serien, når der er korrigeret for den mere langsigtede variation og sæsonbevægelsen, kan kaldes den systematiske restvariation - eller seriens cykliske komponent. I økonomiske tidsserier, som fx BNP, betegnes denne systematiske restvariation typisk konjunkturbevægelsen.

Tilfældig restvariation, den irregulære komponent = I

Endelig vil tidsserien kunne indeholde variation, som er helt tilfældig, hvilket blot betyder, at der ikke i matematisk henseende kan opstilles nogen form for præcis lovmæssig, funktionel, sammenhæng mellem tallenes variation med tiden eller andre variable.

En model

Med udgangspunkt i de definerede symboler kan opstilles følgende to grundmodeller til at beskrive sammenhængen mellem begreberne og den originale serie, O_t :

$$(1.1) \quad O_t = T_t S_t C_t I_t \quad (\text{multiplikativ model}), \text{ og}$$

$$(1.2) \quad O_t = T_t + S_t + C_t + I_t \quad (\text{additiv model})$$

Multiplikativ/additiv

hvor fodtegnet t angiver, hvilken periode observationerne stammer fra. Anvendes den additive model postuleres, at de enkelte komponenters variation er uafhængig af seriens absolutte niveau. Den multiplikative model anvendes, hvis komponenternes udsving er af samme relative omfang. Sidstnævnte er den hyppigst anvendte til beskrivelse af økonomiske tidsserier.

Ikke uafhængige størrelser

Det skal understreges, at en tidsseries enkeltkomponenter sjældent kan opfattes som uafhængige størrelser, hvorfor en dekomponering i følge sagens natur altid vil være delvis arbitrær. Præciseres estimationsmetoderne for de enkelte komponenter er dekomponeringen imidlertid et nyttigt udgangspunkt for karakteristik af tidsseriers variabilitet.

1.3.2 Trendestimation

Valg af estimations- metode er afgørende for definition af konjunkturbevægelsen

Med henblik på isolering af konjunkturbevægelsen er første beregningstrin en fjernelse af seriens trend, hvorfor valg af metode til trendestimation er ganske afgørende for en statistisk beskrivelse af konjunkturforløbet. Da trendbegrebet i sig selv er upræcist defineret, kan der ikke gøres håb om at finde den "sande" estimationsmetode, men en gennemgang af en række foreslåede metoder, kombineret med lidt sund fornuft, er et skridt på vejen.

"Frihåndsmetoden"

Blot ud fra en visuel inspektion af grafen for BNP i figur 1.2 nedenfor, er det muligt med "blød hånd" at indlægge en trend-linje, der beskriver den langsigtede udvikling i serien. Resultatet vil blive en nogenlunde ret linje med positiv hældning. Det er imidlertid i praksis uhensigtsmæssigt at anvende frihåndskurver til trendestimation, idet resultatet ikke præcist kan genskabes, metoden er ressourcekrævende og er ikke præcist matematisk defineret. Dermed ikke være sagt, at trendestimation ved tegning af frihåndskurver er en dårlig metode : Hvis estimationen foretages af en ekspert med intimt kendskab til den originale series tilblivelse, vil der ved udglatningen af

serien kunne tages højde for atypiske udviklinger, som ellers slører den "sande" langsigtede udvikling.⁹

Manglende matematisk præcision

Den væsentligste ulempe ved anvendelse af frihåndsmetoden i praksis er dens manglende matematiske præcision, der udelukker en operationel edb-mæssig trendestimation - det er der imidlertid råd for.

Glidende gennemsnit

Da trendestimation drejer sig om udglatning af den originale serie, er det umiddelbart ret oplagt at forsøge med standardværktøjet til den slags, nemlig centrerede glidende gennemsnit. Denne metode opfylder helt klart formålet, men har imidlertid den ulempe, at der mangler observationer til beregning af trendkurven i seriens ender - og da det glidende gennemsnit skal være ret bredt, idet det jo er den langsigtede tendens, som skal identificeres, kan der være tale om ret mange manglende observationer. Dette kan der repareres på ved estimation af en decideret tidsrækkemodel, fx af ARIMA-typen, og anvende modellens parametre til beregning af forecast og backcast. Det vil dog altid være at foretrække, at trendestimationen foretages på basis af de faktiske observationer, fremfor ud fra delvis modelberegnete størrelser.

Lineær trendestimation

Da mange økonomiske tidsserier udviser en tilnærmelsesvis lineær trend, vil den traditionelle lineære regressionsanalyse ofte med fordel kunne anvendes i form af følgende model :

$$(1.3) \quad Y_t = \alpha + \beta t + a_t ; \text{ hvor : } t = 1, 2, \dots, n$$

Modellen estimerer en lineær sammenhæng mellem de n observationer af responsvariablen Y og den uafhængige variabel tiden, t , her udtrykt ved et tidsindeks i ækvivalent tid. α og β er modellens parametre (henholdsvis konstantled og hældningskoefficient), imens a_t er det stokastiske restled, der skal opfylde de sædvanlige betingelser for restled i regressionsmodeller.

Ekspontiel trendestimation

Økonomiske tidsserier kan også være karakteriseret ved, at vækstraterne fra periode til periode er ret ens - altså eksponentiel vækst :

$$(1.4) \quad Y_t = \alpha \cdot e^{\beta t} \cdot a_t ; \text{ hvor : } t = 1, 2, \dots, n$$

hvor e er grundtallet for den naturlige logaritme (dvs. $e = \text{ca. } 2,718$). Denne model kan estimeres ved almindelig lineær regressionsanalyse efter følgende transformation :

$$(1.4a) \quad \ln(Y_t) = \ln(\alpha) + \beta t + \ln(a_t) ; \text{ hvor : } t = 1, 2, \dots, n$$

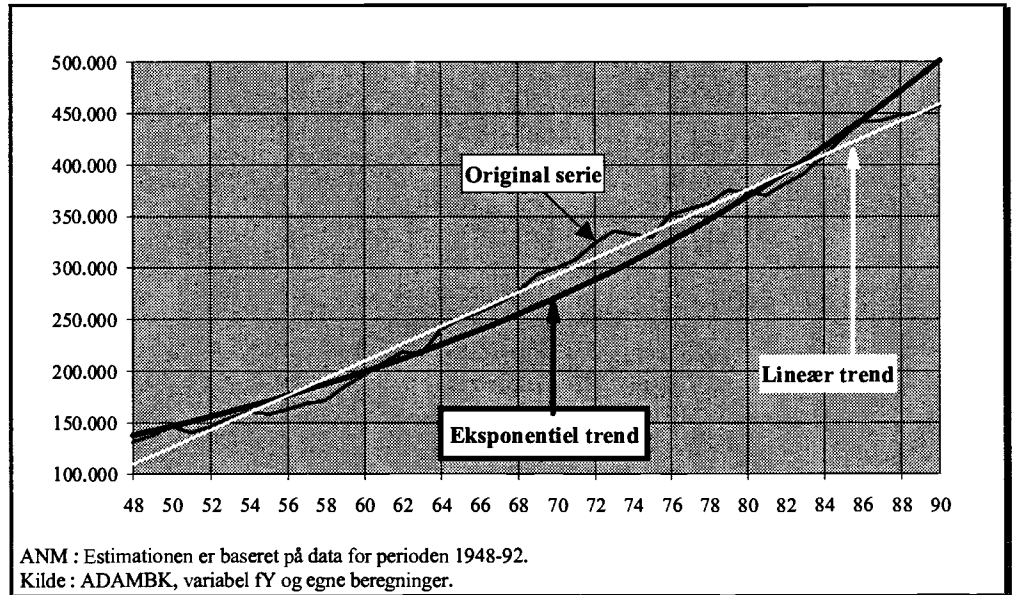
I figur 1.2 er resultatet af lineær og eksponentiel trendestimation for BNP i 1980-år vist sammen med den originale serie.

⁹Ved udarbejdelse af edb-programmer til sæsonkorrigering har referenceforløbet for edb-programmets brugbarhed til den trendestimation, der foretages i forbindelse med sæsonkorrigering, ofte været trendkurver tegnet med fri hånd, jf. fx Stephen N. Marris : *The treatment of moving seasonality in census method II* i OECD(1960) p. 263.

Figur 1.2

Lineær og eksponentiel trendestimation¹⁰ (BNP i 1980-priser, mio.kr., 1948-90)

Ikke godt nok

Hvilken trendkurve, der er bedst, er vanskeligt at afgøre, men i forhold til mere intuitive overvejelser synes begge kurver at være lidt for primitive - primitive i den forstand, at de i lange perioder ligger lidt vel langt væk fra den originale serie. Denne tendens er mest udtalt for den eksponentielle trendkurve, der i hele perioden 1964-80 ligger under den originale serie. Hvorvidt dette er acceptabelt afhænger selvsagt af, hvad man forstår ved langsigtet. Den lineære trendkurve er lidt bedre ud fra denne vurdering, men ligger dog over den originale serie i hele 13-årsperioden 1955-67. Men ingen af trendkurverne synes at være rigtig tilfredsstillende.

Hodrick-Prescott trendestimation

En estimationsteknik af nyere dato udarbejdet af Hodrick og Prescott løser dette problem ganske effektivt. Metoden består i at minimere kvadratsumsafvigelsen imellem trenden og den originale serie under bibetingelsen, at summen af de kvadrerede 2. ordens differenser ikke bliver for store¹¹. Dette problem kan ikke løses eksplicit analytisk, men en computer løser snildt problemet ved iteration¹² - og resultatet ser ret overbevisende ud.

¹⁰I figurer der belyser langsigtede udviklingsforløb anvendes ofte logaritmisk transformation af data, hvor en ret linje da vil være udtryk for en konstant vækstrate. Denne præsenteringsform anvendes imidlertid ikke i denne fremstilling, idet der tilstræbes anvendt nogenlunde ensartet skalering i alle figurer.

¹¹Konkret minimeres for kvartalstal følgende udtryk :

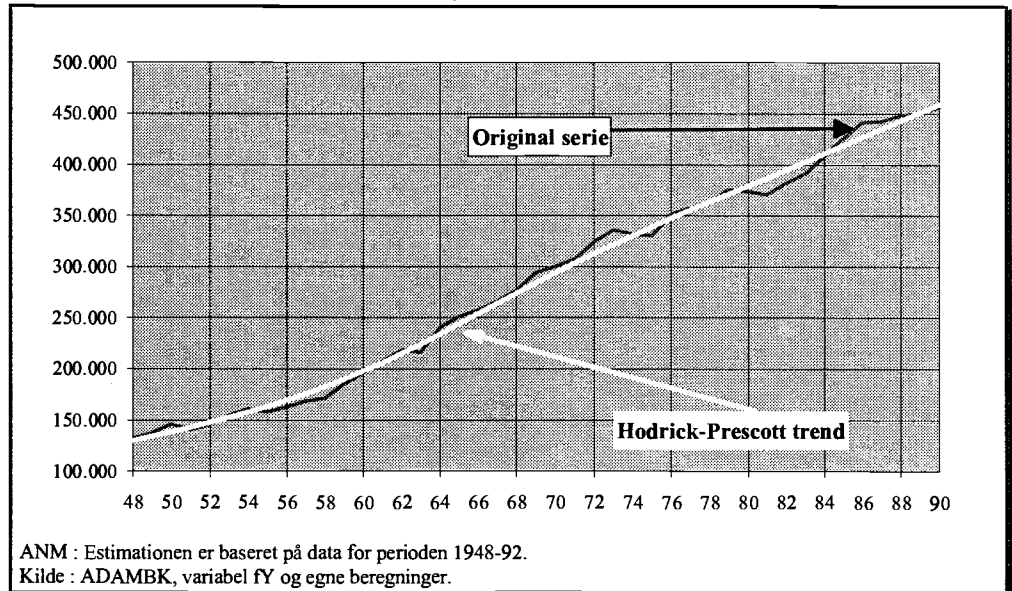
$$\sum_{t=1}^n (Y_t - T_t)^2 + 1600 \sum_{t=2}^{n-1} [(T_{t+1} - T_t) - (T_t - T_{t-1})]^2 ; t=1, \dots, n$$

hvor tallet 1600 er en dæmpningsfaktor (400 for årstal), Y er logaritmen til BNP i 1980-priser og T trenden. For den præcise metodebeskrivelse og dens baggrund henvises til Prescott(1986).

¹²Og der er tale om ganske mange iterationer, typisk 10-12.000 for hver trendestimation. Hodrick-Prescott trendestimationerne, der præsenteres her, er udført med et edb-program stillet til rådighed af Finansministeriets Budgetdepartement.

Figur 1.3

Hodrick-Prescott trendestimation (BNP i 1980-priser, mio.kr., 1948-90)

Sådan !

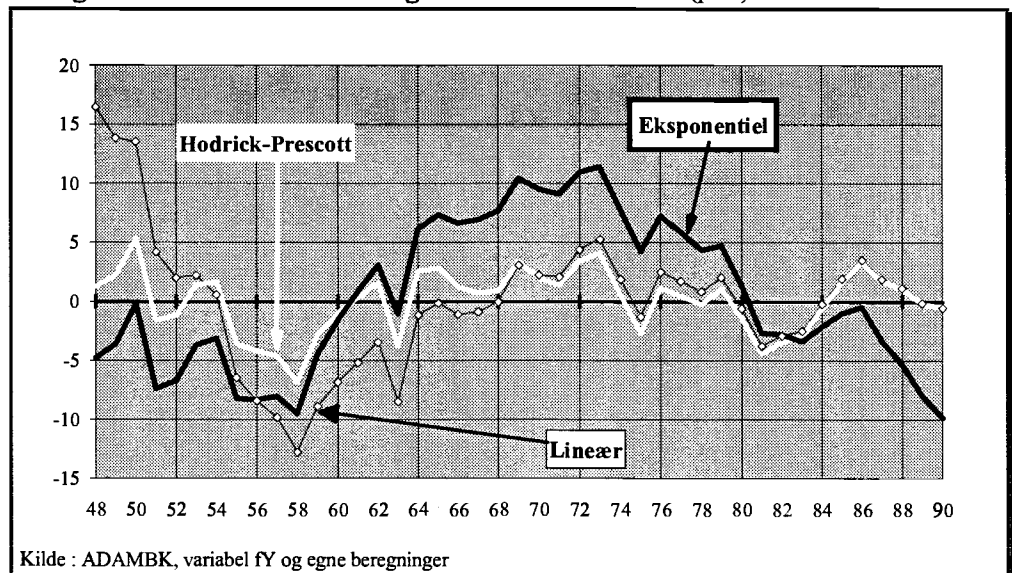
Det fremgår ganske tydeligt, at Hodrick-Prescott trendkurven ikke systematisk ligger over eller under den originale serie i så ekstremt lange perioder, som både den lineære og eksponentielle trendkurve. Den ser faktisk sådan ud, som man intuitivt kunne fristes til at tegne den med fri hånd - i sig selv ikke noget dårligt argument.

Afvigelse fra trend

En meget iøjnefaldende måde at illustrere betydningen af trendestimationsmetode er at beregne den originale series procentvise afvigelse fra trenden, hvilket fremgår af figur 1.4.

Figur 1.4

Afvigelse fra trend ved forskellige estimationsmetoder (pct.)

Især forskelle i udsvingenes størrelse

Ved alle tre estimationsmetoder er vendepunktsbestemmelsen tilnærmelsesvis den samme, men udsvingenes størrelse er generelt langt større, når trendestimationen foretages lineært og især eksponentielt, end hvis der anvendes Hodrick-Prescott metoden. Årsagen er naturligvis, at lineær og eksponentiel trendestimation er gennemsnitsberegninger for hele perioden, der ikke rigtig er i stand til fleksibelt at tilpasse sig skift i trenden.

Hodrick-Prescott metoden anvendes

I det følgende vil trendestimationen generelt blive foretaget ved anvendelse af Hodrick-Prescott's metode, der også internationalt er den mest udbredte i den nyere litteratur vedr. studier af konjunkturbevægelser.

1.3.3 Sæsonkorrigering

Glidende gennemsnitsmetoden

Generelle problemer i forbindelse med sæsonkorrigering og de konkrete metoder, der er anvendt ved sæsonkorrigering af de kvartalsvise nationalregnskaber, er gjort til genstand for et særskilt notat¹³, hvorfor den valgte metode kun kort skal refereres her. Ved sæsonkorrigeringen er anvendt glidende gennemsnitsmetoden, der i den multiplikative version kort fortalt består i, at :

- 1) Estimere trend-cykel komponenten på basis af den originale serie ved beregning af et centreret 5 kvartalers glidende gennemsnit
- 2) Den estimerede trend-cykel fjernes fra den originale serie ved division, hvorved den såkaldte SI-rate fremkommer.
- 3) Ekstreme værdier af SI-raten erstattes af mindre ekstreme værdier, idet kriteriet for identifikation af en ekstrem værdi er et gennemsnit af SI-raterne for samme kvartal i en række omkringliggende år.
- 4) Der beregnes et glidende gennemsnit, typisk af længden 5 kvartaler, for de modificerede SI-rater for hvert givet kvartal, som udtryk for sæsonvariationen. Disse sæsonfaktorer divideres op i den originale serie, hvorved det første bud på den sæsonkorrigerede serie fremkommer.

Med udgangspunkt i denne sæsonkorrigerede serier gentages, tilnærmelsesvis, beregningstrinene 1-4 et vist antal gange. Formålet med iterationerne er en udglatning af trend-cykel estimatet og dermed mere sikker identifikation af ekstreme værdier.

Påskekorrektion

Ved sæsonkorrigeringen er generelt valgt at korrigere særskilt for varierende kvartalsplacering af påsken, hvis indvirkningen på en serie er fundet statistisk signifikant. Andre former for særlige korrektioner er ikke foretaget.

X11ARIMA

Sæsonkorrigeringen er foretaget med programpakken X11ARIMA, idet der er estimeret en ARIMA-model til dannelse af forecast, hvis en af de af programpakken automatisk estimerede modeller er fundet statistisk acceptabel.

¹³Arbejdsnotat nr. 35 : *Sæsonkorrigering af de kvartalsvise nationalregnskaber*. Nationalregnskabsnotat (Danmarks Statistik 1994). I forhold til de i notatet beskrevne metoder er senere foretaget mindre justeringer, der vedrører sæsonkorrigering af prisindeks, jf. Arbejdsnotat nr. 37 : *Kvartalsvise nationalregnskaber 1977-86 (Dokumentation og tabeller)*. Nationalregnskabsnotat (Danmarks Statistik 1994), afsnit 1.7.

1.3.4 Estimation af konjunkturbevægelsen

Nemt nok for årstal ...

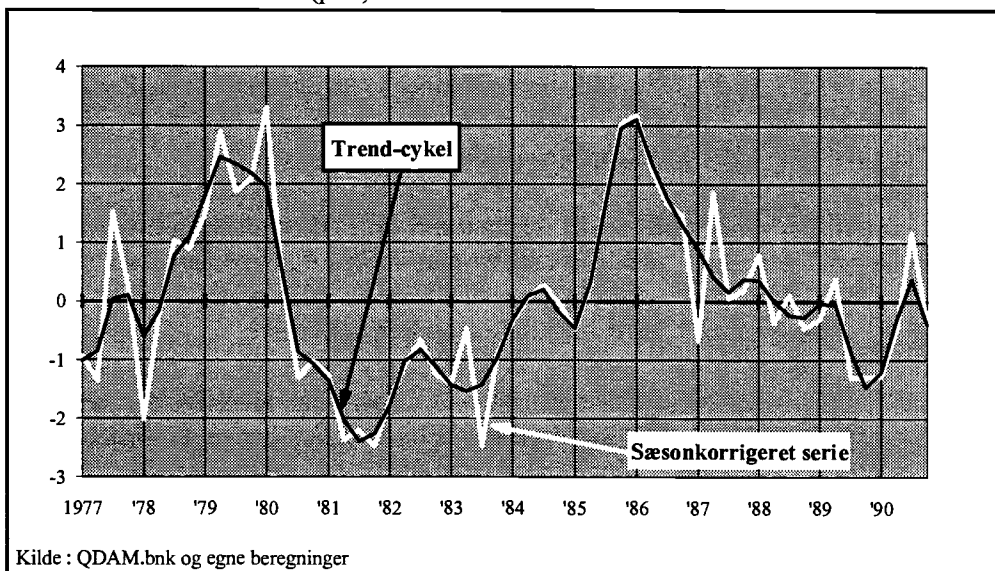
Med definitionen af konjunkturbevægelse in mente, er det for årstal ret ligetil at estimere konjunkturbevægelsen, som afvigelsen fra trenden.

... men for kvartalstal

For kvartalstal er det derimod knap så indlysende, hvordan det skal gøres. På grund af sæsonbevægelser vil det ikke give megen mening at definere konjunkturbevægelsen som den originale series afvigelse fra trenden. Da årstal pr. definition ikke indeholder sæsonbevægelser, er det fristende at definere konjunkturbevægelsen for kvartalstal som trendens afvigelse fra den sæsonkorrigerede serie. Herved overses imidlertid, at en aggregering af kvartalstal til årstal ikke bare fjerner sæsonbevægelser, men også udjævner de ekstreme kvartalsobservationer (irregulære komponent), som rettelig er indeholdt i de sæsonkorrigerede tal. Det synes derfor mere hensigtsmæssigt at definere konjunkturbevægelsen for kvartalstal som trend-cyklens afvigelse fra trenden - forskellen mellem de to definitioner er illustreret i figur 1.5

Figur 1.5

Sæsonkorrigeret serie og trend-cykel seriens afvigelse fra Hodrick-Prescott trend (pct.)

Metoden letter identifikation af konjunkturbevægelsen

Ved at definere konjunkturbevægelsen som afvigelsen mellem trend-cyklen og trenden sikres, at der nemmere kan foretages en identifikation af konjunkturbevægelsens længde og vendepunkter. Dette er langt vanskeligere med udgangspunkt i den sæsonkorrigerede series afvigelse fra trenden, idet netop den irregulære komponents indflydelse vil resultere i et antal ekstra top- og bundpunkter med korte tidsmæssige intervaller, som man forinden en konklusion fra en analyse alligevel vil være fristet til i praksis at jævne ud. Trend-cyklen, der estimeres i X11ARIMA-programmet, er da også blot et glidende gennemsnit af Henderson-typen af den sæsonkorrigerede serie modificeret for ekstreme observationer.

Hvordan skal trenden estimeres ?

Nu igen ? Ja, for det er værd at bemærke, at trendestimationen i afsnit 1.3.2 tog udgangspunkt i den originale serie, men altså blev anvendt til beregning af trend-cykel seriens afvigelse fra trenden. I forbindelse med beregning af trend-cyklen via X11ARIMA er der foretaget en transformation af den originale serie, og en Hodrick-Prescott trendestimation baseret på trend-cykel serien vil give et andet trendestimat end hvis den foretages ud fra den originale serie, hvorfor fastlæggelsen af konjunkturbevægelsen er afhængig af valg af estimeringsgrundlag for trenden. I praksis viser det sig, at forskellen er yderst beskedent.

Der må vælges

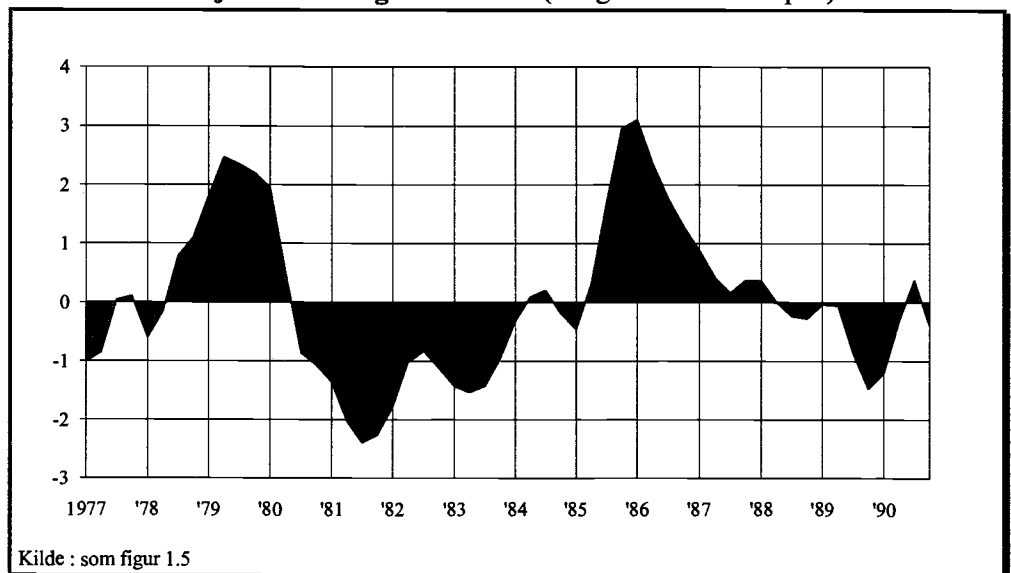
Da forskellen generelt er beskeden, er det kun af marginal betydning for beregning af konjunkturbevægelsen ud fra hvilken serie Hodrick-Prescott trendestimationen gennemføres. Det synes dog at være hensigtsmæssigt, hvis trendestimationen foretages så tæt som muligt på det databegreb, som trendestimatet så at sige skal bruges til at modificere. Det er derfor valgt at foretage trendestimationen ud fra trend-cykelserien.

1.3.5 Analyse af konjunkturbevægelsen og -cyklen

Med henblik på nærmere karakteristik af konjunkturbevægelsen og -cyklen, er det hensigtsmæssigt at definere en række begreber, som afgrænser og præciserer bevægelsens forløb. Betragtes figur 1.6, der viser den danske konjunkturbevægelse fra 1. kvartal 1977 til 4. kvartal 1990, defineres følgende begreber.

Figur 1.6

Den danske konjunkturbevægelse 1977-90 (afvigelse fra trend i pct.)

Vendepunkt

Et vendepunkt (engelsk : *turning point*) er en observation, hvor de to umiddelbart omkringliggende observationer er enten mindre (dvs. et toppunkt, engelsk : *peak*) eller større end denne (midterste) observation (dvs. et bundpunkt, engelsk : *trough*).

Fase

En fase er intervallet imellem to vendepunkter (engelsk : *phase*). Ligger intervallet mellem et top- og bundpunkt er der tale om en nedgangsfase (engelsk : *recession, contraction*). En opgangsfase er et interval mellem et bund- og toppunkt (engelsk : *revival, expansion*).

Ud fra disse definitioner og figur 1.6 er det let at tælle sig frem til, at der er : 8 toppunkter, 7 bundpunkter samt 7 op- og nedgangsfaser.

Faselængde

En sådan primitiv optælling er imidlertid ikke særlig informativ med hensyn til karakteristik af selve konjunkturforløbet. For det første er faselængderne, dvs. antal perioder imellem to vendepunkter (idet det ene vendepunkt medtages i hver faselængde - en faselængde på 1 er således afstanden mellem to på hinanden følgende vendepunkter) meget forskellige. Faserne spænder fra flere af længden 2-3 kvartaler og op til 9 kvartaler (nedgangsfasen fra toppunktet i 2. kv. 1979 til bundpunktet i 3. kv. 1981).

Amplitude

For det andet er de enkelte fasers amplitude, dvs. den lodrette afstand mellem to vendepunkter, varierende.

Gennemsnitlig amplitude

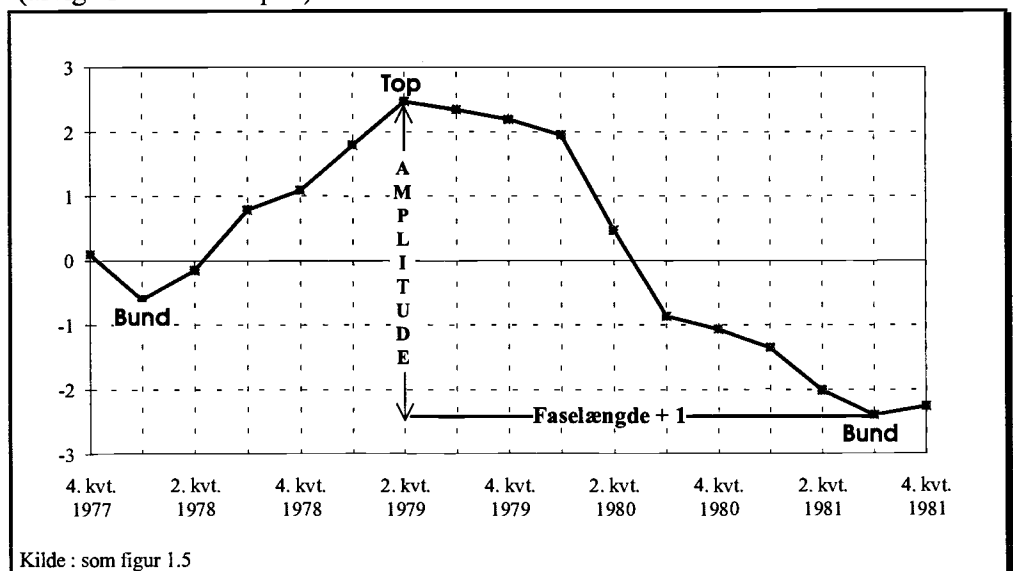
Da faselængde og amplitude selv sagt ikke er uafhængige størrelser, defineres yderligere den gennemsnitlige amplitude som hver enkelt fases amplitude divideret med faselængden, hvorved fås et udtryk for fasens intensitet.

Et eksempel

I figur 1.7 er en række af de definerede begreber illustreret ud fra den danske konjunkturbevægelse i perioden 1. kv. 1978 til 3. kv. 1981, idet der af hensyn til vendepunktsbestemmelsen er medtaget en ekstra periodes observation i hver ende.

Figur 1.7

Den danske konjunkturbevægelse 4. kv. 1977 - 4. kv. 1981
(afvigelse fra trend i pct.)

Kilde: som figur 1.5

Betragtes nedgangsfasen fra toppunktet i 2. kv. 1979 til bundpunktet i 3. kv. 1981 ses faselængden at være 9 kvartaler og amplituden er ca. 5 pct. point, hvorfor den gennemsnitlige amplitude er ca. et $\frac{1}{2}$ pct. point. Opgangsfasen fra 1. kv. 1978 til 2. kv. 1979 har en faselængde på 5 kvartaler med en gennemsnitlig amplitude på ca. 0,6 pct. point.

1.4 Endelig definition af konjunkturcyklen

Sub-cykler

Betragtes konjunkturbevægelsen fra 1. kvrt. 1977 til 1. kvrt. 1978, jf. figur 1.6 er der formelt tale om en opgangsfase efterfulgt af en nedgangsfase. Antages 1. kvartal 1977 at være et bundpunkt (hvad der selvsagt ikke kan be- eller afkræftes uden beregning af kvartalstal for perioden før 1. kvrt. 1977) er der altså en fuld cyklisk svingning i perioden 1. kvrt. 1977 - 1.kvt. 1978. Denne periodes konjunkturbevægelse udgør imidlertid ikke en konjunkturcykel, idet summen af fase-længderne i op- og nedgangsfasen kun er 1 år. Den i figur 1.7 viste konjunkturbevægelse fra 1. kvrt. 1978 til 3. kvrt. 1981 er altså heller ikke en konjunkturcykel, hvilket skyldes, at bundpunktet i 1. kvrt. 1978 blot er afslutningen på en ganske kort cyklisk bevægelse fra 1. kvrt. 1977 - 1. kvrt. 1978. Eller sagt på anden vis : En opgangsfase, betragtet som en del af en fuld konjunkturcykel, kan meget vel indeholde korte cykliske svingninger (1 år eller kortere). Denne type cykliske svingninger betegnes fremover som sub-cykler.

Ud fra de anførte begreber kan den endelige definition af konjunkturcyklen fastlægges :

Definitionen

Konjunkturbevægelser er den type udsving, der forekommer i den samlede økonomiske aktivitet målt ved det reale BNP's afvigelse fra sin trend, idet real-BNP korrigeres for sæsonbevægelser og ekstreme værdier. Udgangspunktet for estimationen af trend er trend-cykel serien fra X11ARIMA programmet (tabel D12) og trenden estimeres ved Hodrick-Prescott's metode. En cykel består af en opgangsfase efterfulgt af en nedgangsfase, dvs. forløbet i perioden fra et bundpunkt til det efterfølgende bundpunkt. Denne sekvens af ændringer er tilbagevendende, men ikke periodiske, og længden af opgangsfasen plus nedgangsfasen varierer fra mere end 1 år op til 10-12 år. Cyklen kan ikke opdeles i kortere cykler af tilsvarende karakter, men de enkelte op- og nedgangsfaser kan indeholde sub-cykler.

2. Efterkrigstidens økonomiske udvikling

Vi er blevet rigere

Siden 2. verdenskrigs afslutning er gennemsnitsdanskerens velstand, målt ved BNP i faste priser pr. capita, blevet næsten tredoblet. Med definitionen af BNP in mente, er denne udvikling udtryk for kombinationen af en markant stigning i den mængdemæssige produktion og overførsel af produktionskapacitet fra husholdningerne til mere markedsmæssige brancher¹⁴. Selv om vækst i BNP ikke umiddelbart kan sidestilles med vækst i velstand, er der næppe tvivl om, at gennemsnitsdanskerens materielle velstand er blevet forøget i efterkrigsperioden.

Hovedtræk af den strukturelle udvikling

En så drastisk vækst i den reale værditilvækst over en ca. 50-årig periode må nødvendigvis gå hånd i hånd med en ganske omfattende omstrukturering af produktionsprocesserne og samfundets organisering i øvrigt. I dette afsnit illustreres denne omstrukturering, idet gennemgangen koncentrerer sig om perioden fra 1960-90. I de tilfælde, hvor data har været lettilgængelige længere tilbage, vises figurer i et længere tidsperspektiv, dog ikke længere tilbage end 1948, og kommenteres kun summarisk.

Oversigt

Afsnittet er struktureret ud fra det synspunkt, at en analyse af den danske økonomiske udvikling uden hensyntagen til internationale forhold ikke er mulig - endsige særlig meningsfuld. I afsnit 2.1 belyses denne afhængighed ved hjælp af udvalgte statistikker vedr. Danmarks relationer til udlandet. Efterfølgende, i afsnit 2.2, beskrives en række centrale udviklingstræk i den internationale økonomi, idet beskrivelsen begrænses til udviklingen i OECD-landene. Endelig, i afsnit 2.3, fokuseres på hovedtræk af udviklingen i dansk økonomis struktur. Fremstillingen er koncentreret om økonomiske emner, der er statistisk dækket af nationalregnskabstal, primært fra nationalregnskabsfunktionelle del.

Statistiske kilder

Datamaterialet for analysen er af ressourcemæssige grunde begrænset til statistikker, der har været tilgængelige i form af edb-databanker samt officielle publikationer. Der er hovedsagelig anvendt materiale fra ADAM's databank (ADAMBK) og Danmarks Nationalbank's MONA databank samt OECD's databanker vedr. *Annual National Accounts* og *Main Economic Indicators*.

Da de internationale og danske statistikker sjældent i fuldt omfang er begrebsmæssigt sammenlignelige, og den tidsmæssige dækning ikke er sammenfaldende, vil figurer og tabeller dække varierende tidsperioder, og de internationale sammenligninger skal tolkes med en vis varsomhed.

¹⁴Mere præcist udtrykker BNP den værditilvækst, der skabes indenfor den nationalregnskabsmæssigt afgrænsede produktionsfære. Udover at medtage alle varer og tjenester, der produceres markedsmæssigt, er endvidere medtaget produktionen af offentlige tjenesteydelser, boligbenyttelse mv.

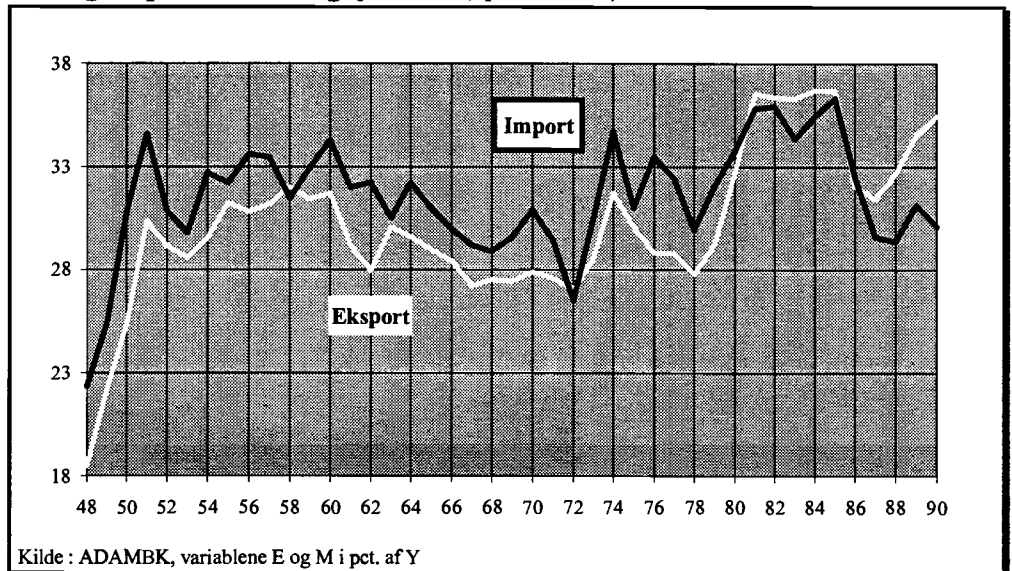
2.1 Dansk økonomis afhængighed af udlandet

En lille åben økonomi ...

Dansk økonomi fylder ikke meget på det økonomiske verdenskort, men Danmark handler relativt meget med udlandet. Dette er illustreret i figur 2.1, hvor er vist værdien af vor samlede im- og eksport i procent af BNP i løbende priser.

Figur 2.1

Im- og eksport af varer og tjenester (i pct. af BNP)

... ikke noget nyt

Det er ikke noget nyt fænomen, at Danmark har en omfattende samhandel med udlandet. Når bortses fra perioden i begyndelsen af efterkrigstiden har im- og eksport ligget på omkring 30 pct. af BNP - i de seneste par årtier med en svagt stigende tendens, hvor der dog forekommer ikke ubetydelige år til år variationer. I 1990 er eksportandelen ca. 35 pct. Dette er en ganske høj eksportandel, når sammenligningen går på lande, der er væsentlig større end Danmark, hvilket fremgår af tabel 2.1

Tabel 2.1

Eksportandele for udvalgte lande
(Eksport af varer og tjenester i pct. af BNP)

Land	Gennemsnit			
	1960-67	1968-73	1974-79	1980-90
Danmark	29,4	27,7	29,4	34,6
Sverige	28,7	31,5	34,1	36,8
Holland	43,9	44,3	49,4	57,1
Vesttyskland	18,5	21,2	25,4	29,9
Japan	9,8	10,6	12,6	12,7
USA	5,2	5,8	8,4	8,5
OECD-landene i alt	12,4	14,0	17,3	18,4

Kilde: OECD: *Historical Statistics 1960-90*, tabel 6.12

Små økonomier er typisk mere åbne end store

Et ret generelt træk er, at omfanget af udenrigshandel (relativt til BNP) er omvendt proportionalt med økonomiernes størrelse. Sammenlignes Danmark med lande som Holland og Sverige - lande af nogenlunde samme størrelsesorden og på samme økonomiske udviklingsstade med hensyn til erhvervsstruktur og velstand - må konstateres, at dansk økonomi ikke er exceptionelt åben. Dette forhold ændrer dog ikke ved det faktum, at et land, der omsætter ca. 30-35 pct. af sin værditilvækst til udlandet, er særdeles følsom overfor ændringer i den internationale økonomiske udvikling. Denne følsomhed vil i vidt omfang være mærkbar på de reale markeder, dvs.

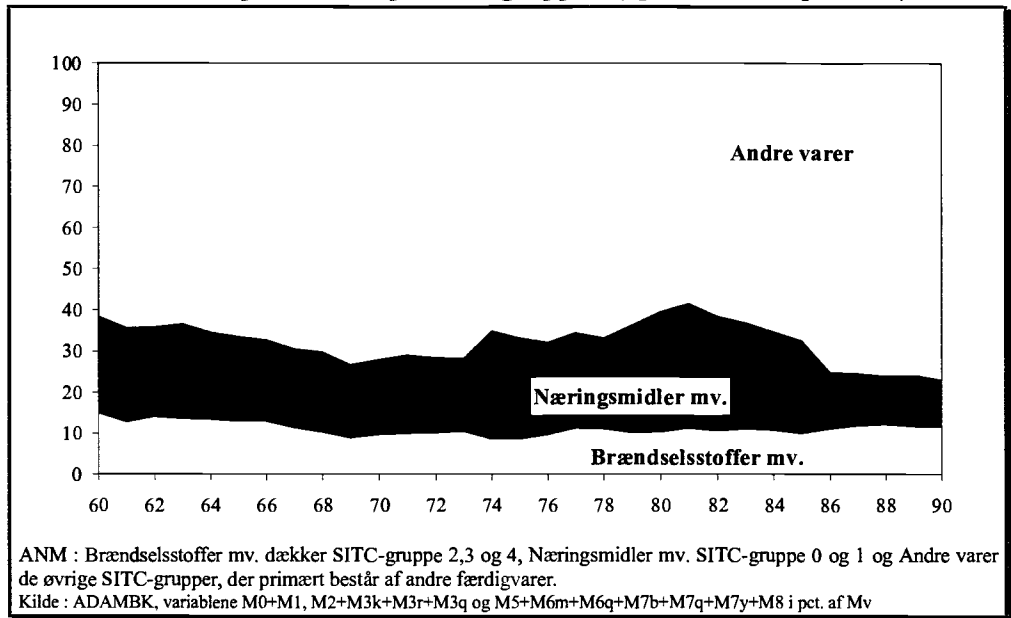
påvirke det mængdemæssige produktionsomfang med afledede effekter på indkomstdannelsen og arbejdsmarkedet.

Råstoffer udgør kun en lille andel af den samlede import ...

Forekomsten af råstoffer, herunder metaller (og før 1980'erne også energivarer) er, som bekendt, ganske beskedne i Danmark, hvorfor disse varer må importeres. Som det fremgår af figur 2.2 er det dog kun en beskedne andel af den samlede import, ca. 10-15 pct., der vedrører ubearbejdede råstoffer ("Brændselsstoffer mv.").

Figur 2.2

Danmarks vareimport fordelt på hovedgrupper (i pct. af vareimport i alt)

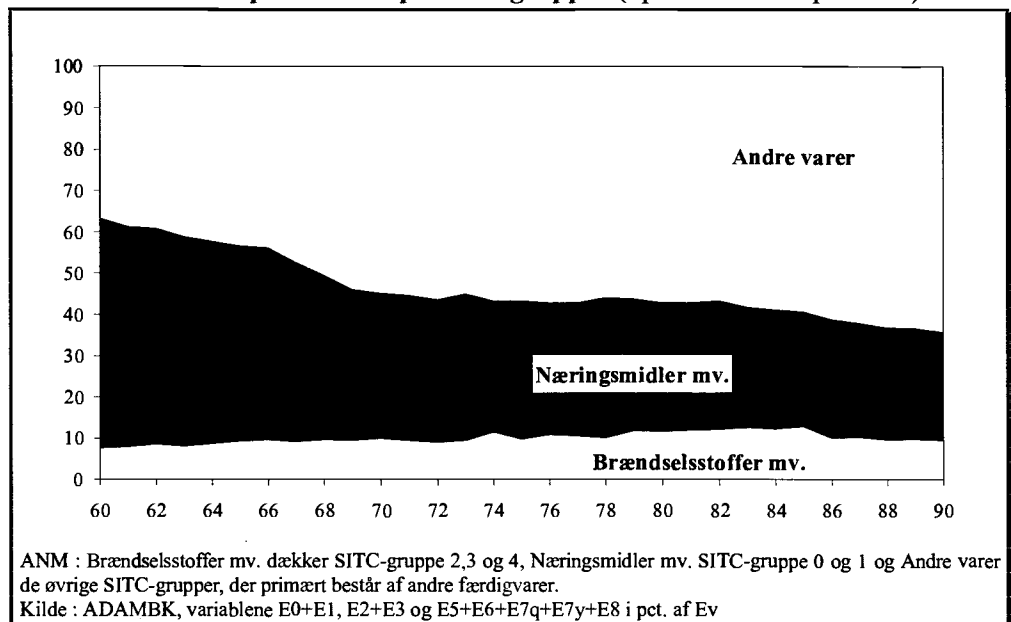

... færdigvarer dominerer

Langt den overvejende del af den danske import er færdigvarer ("Andre varer"), såsom maskiner og transportmidler. Noget tilsvarende gør sig gældende for den danske eksports vedkommende.

Figur 2.3

Danmarks vareeksport fordelt på hovedgrupper (i pct. af vareeksport i alt)

Næringsmiddel- eksportens betydning aftager

Imens importandelen af "Andre varer" kun udviser en relativ beskedne vækst i perioden siden 1960, er trenden klart stigende for eksportandelen af "Andre varer". Denne stigning er sammenfaldende med en drastisk relativ reduktion i næringsmiddeleksporten, der fra at udgøre ca. 50 pct. af den samlede vareeksport i 1960 blot udgør ca. 30 pct. i 1990.

Især handel med Vesteuropa

Danmarks varehandel foregår i alt overvejende grad med vesteuropæiske lande, ca. 75 pct. af både den samlede im- og eksport - et forhold, der kun har ændret sig lidt i de sidste 30 år, jf. tabel 2.2.

Tabel 2.2

Danmarks vigtigste samhandelspartnere

(im- og eksport af varer fra/til landene i pct. af samlet vareim- og vareeksport)

Land	Gennemsnit			
	1960-67	1968-72	1973-79	1980-90
IMPORT i alt	100,0	100,0	100,0	100,0
EF-lande i alt	51,0	47,8	49,2	50,4
- Vesttyskland	20,9	18,8	20,0	21,5
- England (U.K.)	13,9	13,4	11,0	8,9
- Holland	5,1	4,1	5,7	5,8
- Øvrige EF-lande	11,1	11,5	12,5	14,2
EFTA-lande i alt	22,1	27,1	24,8	23,3
- Sverige	12,6	15,9	13,7	12,5
- Øvrige EFTA-lande	9,5	11,3	11,1	10,8
Andre lande i alt	26,9	25,1	26,0	26,4
- U.S.A.	8,5	7,8	5,6	6,1
- Japan	1,4	1,8	2,7	4,0
- Øvrige Asien	5,5	5,6	6,8	5,9
- Øvrige lande	11,5	10,0	10,9	10,3
EKSPORT i alt	100,0	100,0	100,0	100,0
EF-lande i alt	52,7	44,4	47,5	48,5
- Vesttyskland	16,7	12,5	15,1	17,3
- England (U.K.)	23,7	19,6	16,2	12,4
- Holland	2,3	2,5	3,4	3,9
- Øvrige EF-lande	10,1	9,8	12,8	14,8
EFTA-lande i alt	23,4	30,1	26,6	24,0
- Sverige	11,5	16,0	14,4	11,7
- Øvrige EFTA-lande	11,9	14,1	12,3	12,3
Andre lande i alt	23,9	25,5	25,8	27,5
- U.S.A.	7,0	7,9	5,6	7,0
- Japan	0,6	0,9	1,7	3,2
- Øvrige Asien	3,8	3,7	5,3	6,5
- Øvrige lande	12,5	12,9	13,3	10,8

ANM : Tallene for 1960-77 er for Danmarks vedkommende opgjort efter generalhandelsprincippet og fra 1978-90 efter specialhandelsprincippet. EF og EFTA-landene er for hele perioden defineret som de lande, der var medlemmer i 1990. For danske forhold er den vigtigste ændring U.K.'s overgang fra EFTA til EF medlemskab i 1973.

Kilde : *Statistisk Tiårsoversigt*, diverse årgange, og egne beregninger

Englands aftagende betydning modvirkes af handel med øvrige EF-lande

Den mest markante udvikling i Danmarks varehandel med de europæiske lande er den relative nedgang i samhandelen med England, hvilket for eksportens vedkommende hænger sammen med fødevarernes vigende andel i den samlede udenrigshandel. Ses bort fra samhandelen med England, er det et karakteristisk træk, at væksten i Danmarks samhandel med de europæiske lande siden 1973 især har været koncentreret om de øvrige EF-lande.

Nu også handel med Japan

Danmarks samhandel med lande udenfor Europa er især ekspanderet overfor Japan, men udgør dog i dag kun beskedne 3-4 pct. af den samlede danske udenrigshandel.

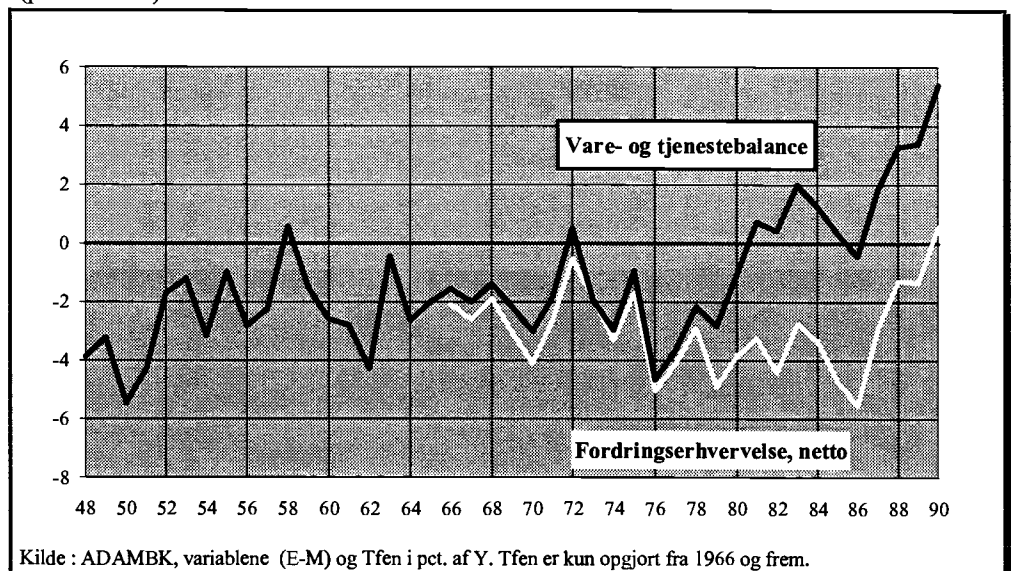
Den vigtigste ikke-europæiske samhandelspartner er U.S.A., der tegner sig for 6-8 pct. af den samlede danske udenrigshandel - stort set samme niveau i hele perioden siden 1960.

Også en finansiell afhængighed

Imens ovennævnte afhængighed af udlandet i meget direkte forstand påvirker den reale indenlandske økonomiske udvikling, er der på grund af ubalancen i betalingerne mellem Danmark og udlandet også en mere finansiell afhængighed. Graden af finansiell afhængighed, der selvsagt indirekte har særdeles håndgribelige reale effekter, er illustreret i figur 2.4.

Figur 2.4

Overskud på vare- og tjenestebalancen og fordringerhvervelse, netto (pct. af BNP)

Kronisk problem

Figur 2.4 afslører et af efterkrigstidens næsten kroniske balanceproblemer for dansk økonomi : I langt den overvejende del af perioden har eksportindtjeningen og overførsler fra udlandet i øvrigt ikke fulgt med udgifterne til import mv., hvilket giver sig udslag i en negativ fordringshvervelse, netto, overfor udlandet¹⁵. Da betalingsbalanceunderskud overfor udlandet i følge sagens natur finansieres ved udenlandsk lånoptagning, er den danske økonomiske udvikling også afhængig af udviklingen på de internationale finansielle markeder.

¹⁵Begrebet fordringshvervelse, netto, er tilnærmelsesvis synonymt med overskuddet på betalingsbalancens løbende poster, når der korrigeres for forskelle i betalingsbalance- og nationalregnskabsstatistikens afgrænsning af ud- og indland. I nationalregnskabet henregnes, i modsætning til betalingsbalancestatistikken, Grønland og Færøerne til udlandet.

2.2 Centrale udviklingstræk i den internationale økonomi i efterkrigstiden

Først tilbage til 1944

Allerede inden afslutningen af 2. verdenskrig skabtes rammerne for efterkrigstidens økonomiske udvikling via en aftale, hvis "efterkommere" endnu i dag er af central betydning. Det hele startede i 1944 med Bretton Woods-aftalen.

2.2.1 Bretton Woods-aftalen

Keynesianisme i praksis

Rammerne for den internationale økonomi i efterkrigstiden blev i vidt omfang fastlagt inden krigens afslutning på et møde i den amerikanske by Bretton Woods mellem de allierede lande - primært bestående af repræsentanter fra England, USA og Frankrig. Udfaldet af forhandlingerne, der afsluttedes den 22. juli 1944, var præget af den engelske økonom J.M. Keynes teorier om efterspørgselsens afgørende betydning for det samlede produktionsomfang samt vigtigheden af smidig international betalingsformidling. Aftalen kan et langt stykke af vejen ses som et eksempel på implementering af Keynes' idéer i praksis - selv om ikke alle hans forslag blev vedtaget. Aftalen bestod af følgende hovedpunkter :

- Oprettelse af den internationale valutafond (*IMF : International Monetary Fond*), der skulle afhjælpe internationale likviditetsproblemer og i princippet godkende, hvis medlemslandene ønskede at ændre valutakursrelationerne. Til formålet indbetalte medlemslandene guld og egen valuta, som IMF kunne råde over til kortsigtet kreditgivning. Valutakursrelationerne blev initialt fastlagt overfor US-dollars med udsvingsmargener på ± 1 pct.
- Oprettelse af Verdensbanken (eller rettere : *IBRD : International Bank for Reconstruction and Development*), hvis formål var ydelse af mere langfristede kreditter til genopbygningen efter krigens afslutning

Forløber for GATT

Endvidere blev drøftet, hvordan de mange internationale handelsrestriktioner fra mellemkrigstiden kunne afvikles på en smidig facon. Drøftelserne førte ikke til konkrete tiltag på området, men kan ses som en forløber for den almindelige overenskomst om handel og told (*GATT : General Agreement on Tariffs and Trade*), der formelt blev indgået i 1948.

USA i front

Aftalen afspejlede således, at en effektiv udnyttelse af landenes ressourcer krævede international arbejdsdeling - parterne var klart indstillet på ikke at gentage fejltagelserne fra mellemkrigstiden, hvor nøgleordet var national protektionisme fremfor fri international handel. Endvidere markerer aftalens punkter, primært på grund af dollarens centrale rolle i valutaaftalen, at efterkrigstidens økonomiske supermagt er USA mod tidligere England.

Kold krig

Ved mødet i Bretton Woods deltog alle 44 allierede lande. Efter krigens afslutning krakelerede forholdet mellem de tidligere våbenbrødre i øst og vest af politiske årsager, hvorefter verdensøkonomien reelt blev opdelt i to blokke uden nævneværdigt økonomisk samkvem. Der skulle gå ca. 45 år førend denne splittelse af verdensøkonomien i kølvandet på den kolde krig for alvor kom ind i en oplødningsfase.

Marshall planen

En afgørende betingelse for at sikre den markedsøkonomiske udvikling i Vesteuropa (og bremse kommunismens fremmarch) var hurtigt at få genopbygget erhvervslivet efter krigen. Til det formål lancerede USA Marshall planen, det betød en større kapitalindsprøjtning til de vestlige europæiske økonomier. USA's mål med hjælpeaktionen var dels storpolitisk motiveret, men også en erkendelse af, at USA havde brug for Europa som afsætningsmarked, hvis den amerikanske økonomi skulle holdes i gang. Derfor blev også de tidligere fjender, herunder Vesttyskland, inkluderet i hjælpeaktionen - de allierede var ikke indstillet på at gentage fadæsen fra afslutningen af 1. Verdenskrig, hvor de efterfølgende års afstraffelse af Tyskland fik så dramatiske følger¹⁶.

Forløberen for OECD

Til fordeling af Marshall-hjælpens midler blev, i 1948, oprettet organisationen OEEC (*OEEC : Organisation for European Economic Cooperation*), der i 1961, i lyset af ændrede arbejdsopgaver og USA, Japan og Canadas tilslutning, blev til det nuværende OECD (*OECD : Organisation of Economic Cooperation and Development*).

Dollarmangel

Perioden fra 2. verdenskrig og frem til slutningen af 50'erne blev præget af, at valutaerne i OECD-området ikke var konvertible. Oprettelse af den europæiske betalingsunion (*EPU : European Payment Union*) afhjalp til dels problemet, idet EPU fungerede som clearingsbank for medlemslandene og forsynede dem med internationale betalingsmidler ud over dollar. Midlerne var dog begrænsede, hvorfor den internationale handel i vidt omfang måtte foregå enten bilateralt eller via fremskaffelse af US-dollars. Konsekvensen var ret generelt, at det indenlandske aktivitetsniveau var underlagt en betalingsbalancerestriktion : Et potentielt økonomisk opsving blev så at sige kvalt i fødslen, hvis valutareserverne var utilstrækkelige til at finansiere opsvingets øgede importefterspørgsel.

---

¹⁶som allerede antydte i 1919 af en på daværende tidspunkt ret ukendt økonom, J.M. Keynes i *The Economic Consequences of the Peace*.

2.2.2 Produktions- og produktivetsudvikling

USA's
produktionsapparat
intakt efter krigen

En årsag til USA's økonomiske førerskab i efterkrigstiden var den over gennemsnitlige produktions- og produktivetsvækst i krigsårene - en udvikling, der relativt ubesværet kunne fortsætte i de første efterkrigsår, idet USA's produktionsapparat, i modsætning til Europas, var intakt. I perioden fra 1960 og frem ændres dette billede, jf. tabel 2.3.

Tabel 2.3

Årlig realvækst i BNP og BNP pr. beskæftiget i OECD-landene (pct.)

	Gennemsnitlig årlig vækst			
	1960-68	1968-73	1973-79	1979-90
BNP				
- Danmark	4,4	4,0	1,9	1,8
- Vesttyskland	4,0	4,9	2,3	2,0
- England (U.K.)	3,0	3,4	1,5	2,1
- U.S.A.	4,5	3,2	2,4	2,6
- Japan	10,2	8,6	3,6	4,1
- OECD-europa	4,7	4,9	2,5	2,3
- OECD i alt	5,1	4,6	2,7	2,7
BNP pr. beskæftiget				
- Danmark	3,7	2,6	0,5	2,0
- Vesttyskland	4,1	4,0	2,7	1,4
- England (U.K.)	2,7	3,2	1,3	1,6
- U.S.A.	2,6	1,0	0,0	1,0
- Japan	8,5	7,5	2,9	2,9
- OECD-europa	4,4	4,2	2,3	1,4
- OECD i alt	4,1	3,4	1,6	1,5

Kilde : OECD : *Historical Statistics 1960-90*, tabel 3.1 og 3.7. For Danmarks vedkommende egne beregninger baseret på tal fra *Nationalregnskabsstatistik*, diverse årgange.

Japan og
Vesttysklands
produktivitet
i top

I gennemsnit er væksten i den reale værditilvækst pr. beskæftiget væsentlig større for OECD-landene under ét end i USA. Mest iøjnefaldende er produktivetsvæksten på ca. 8 pct. p.a. i Japan, og til dels Vesttysklands på ca. 4 pct. i perioden 1960-73, imens USA og U.K. kun kan mønstre ca. 2-3 pct. i årlig produktivetsvækst.

Væksttempoet dæmpes

Væksttempoet reduceres generelt i OECD-området fra 1973 og frem, uden at det dog ændrer den relative udvikling mellem OECD-landene nævneværdigt. Udviklingen i Danmark ligger lidt under den gennemsnitlige for OECD i alt¹⁷.

¹⁷Det skal bemærkes, at produktivetsmålet BNP pr. beskæftiget ikke kan anvendes til sammenligninger af produktivetsudviklingens betydning for udviklingen i den internationale konkurrenceevne, idet data for alle erhverv indgår i beregningen - ikke kun de udlandskonkurrerende. Især indflydelsen af medtagelsen af offentlige tjenester skal fremhæves : Her er produktivetsvæksten, af beregningstekniske årsager, næsten altid beskeden, hvorfor lande med relativ stor vækst i produktionen af offentlige tjenester vil fremstå med en svag produktivetsudvikling.

2.2.3 Udviklingen i verdenshandelen

Øget verdenshandel

Langt den overvejende del af verdenshandelen foregår i OECD-regi, det være sig imellem OECD-landene indbyrdes (intra-handel) eller imellem OECD-landene og 3. lande. At udnyttelsen af den internationale arbejdsdeling i OECD-regi er vokset betragteligt siden 1960 fremgår af tabel 2.4

Tabel 2.4

Realvækst i import og eksport af varer og tjenester (pct.)

	Gennemsnitlig årlig vækst			
	1960-68	1968-73	1973-79	1979-90
Import				
- Danmark	7,1	7,0	1,8	2,0
- Vesttyskland	7,8	10,3	5,0	3,8
- England (U.K.)	4,0	6,8	2,1	4,7
- U.S.A.	7,4	7,9	3,5	5,8
- Japan	13,6	15,5	3,8	4,3
- OECD-europa	7,8	10,0	3,4	4,5
- OECD i alt	8,0	9,9	3,5	4,8
Eksport				
- Danmark	6,6	6,1	3,2	5,0
- Vesttyskland	7,8	7,4	4,3	5,0
- England (U.K.)	4,1	6,8	4,0	3,1
- U.S.A.	4,9	9,4	5,0	6,6
- Japan	15,1	12,5	8,7	6,5
- OECD-europa	7,3	9,1	4,7	4,4
- OECD i alt	7,2	9,2	5,0	5,0

Kilde : OECD : *Historical Statistics 1960-90*, tabel 4.8 og 4.9

Væksten i verdenshandelen er dobbelt så stor som i BNP

Sammenholdes tallene med de reale vækstrater for BNP fra tabel 2.3 er det tydeligt, at im- og eksport, målt i mængder, er vokset ca. dobbelt så stærkt som den reale værditilvækst - en tendens, der gælder for alle lande. Samarbejdet i GATT-regi har været en medvirkende årsag til denne udvikling, men for samhandelen i Europa er det nok så vigtigt at hæfte sig ved et par europæiske markedsdannelse, der så dagens lys i efterkrigstiden.

Forløberen for EF

I 1951 indgik Frankrig, Vesttyskland, Italien, Belgien, Holland og Luxembourg en aftale om oprettelse af et europæisk samarbejde vedrørende produktion af stål og kul (*EKSF : Det Europæiske Kul- og Stål Fællesskab*). Formålet var fra starten mere politisk end egentlig økonomisk : De to militære ærkerivaler på kontinentet, Frankrig og Tyskland, skulle knyttes tættere sammen ved afgivelse af suveræniteten til EKSF's myndigheder, der fik vidtgående beføjelser til regulering af medlemslandenes kul- og stålindustri.

EF

Den 1. januar 1958 blev EKSF-samarbejdet udvidet med indgåelse af et langt mere vidtgående økonomisk samarbejde i form af EØF og EURATOM traktaterne (*EØF : Det Europæiske Økonomiske Fællesskab*, *EURATOM : Det Europæiske Atomenergi fællesskab*), der tilsammen udgør det traktatlige grundlag for EF. De to økonomisk vigtigste elementer var oprettelsen af en toldunion gældende for al handel og fælles landbrugspolitik. Baggrunden for at inddrage landbrugspolitikken i samarbejdet var et utal forskellige nationale landbrugsstøtteordninger, som, ved en isoleret ophævelse af toldmurene, ville bevirke en stærkt forvreden konkurrencesituation for medlemslandenes landmænd.

EFTA

England deltog i de indledende drøftelser forud for etableringen af EF, men forlod hurtigt realitetsforhandlingerne, da kravet om afgivelse af suverænitet blev fundet uacceptabelt. I stedet indledtes i slutningen af 1950'erne forhandlinger mellem England, Danmark, Norge, Sverige, Schweiz, Østrig og Portugal om dannelse af et europæisk frihandelsområde (*EFTA : European Free Trade Area*), der trådte i kraft i 1960. Samarbejdet vedrørte alene industrivarer, og var i sin udformning som frihandelsområde¹⁸ og uden fælles landbrugspolitik af langt mindre forpligtende karakter end EF-samarbejdet.

Udvidelser af EF

Ikke mindst EF's gunstige landbrugspriser gjorde medlemskab af EF tillokkende for Danmark. Da England (og Irland) også i begyndelsen af 1970'erne ønskede medlemskab af EF indledtes drøftelser om udvidelse af EF, der blev en realitet pr. 1. januar 1973¹⁹. I 1981 blev Grækenland medlem af EF, og den sidste udvidelse skete i 1986 med Spanien og Portugals optagelse - alle tre i vidt omfang landbrugslande, hvilket bevirkede en relativ stor belastning for EF's landbrugskasse.

OECD handler mest med sig selv

Den generelle vækst i efterkrigstidens verdenshandel har kun i beskedent omfang påvirket hvem OECD-landene udveksler varer med. Som i begyndelsen af 1960'erne foretrækker OECD-landene også i dag at handle med sig selv - ca. 70 pct. af OECD's samlede udenrigshandel med varer er intra-handel. Betragtes varesammensætningen i OECD-landenes samhandel, jf. tabel 2.5, har strukturen kun ændret sig lidt.

Tabel 2.5**OECD's intra-handel, udvalgte varegrupper**
(pct. af OECD's samlede im- og eksport af de enkelte varegrupper)

	Gennemsnit			
	1964-67	1968-73	1974-79	1980-90
Import af varer i alt	72,7	74,9	67,3	70,4
- Fødevarer mv. (SITC 0+1)	57,6	61,4	63,2	66,7
- Råvarer (SITC 2+4)	57,7	60,4	62,2	66,5
- Råolie mv. (SITC 3)	26,9	26,9	20,5	29,9
- Maskiner mv. (SITC 7)	98,2	97,0	94,3	89,6
- Andre varer (SITC 5+6+8+9)	85,8	84,2	81,9	77,9
Eksport af varer i alt	72,2	74,5	69,5	72,7
- Fødevarer mv. (SITC 0+1)	72,7	75,8	71,2	70,0
- Råvarer (SITC 2+4)	85,0	84,4	79,1	75,2
- Råolie mv. (SITC 3)	83,2	86,1	86,2	86,1
- Maskiner mv. (SITC 7)	66,8	70,8	63,9	70,4
- Andre varer (SITC 5+6+8+9)	72,1	74,4	70,3	72,9

Kilde : OECD : *Historical Statistics 1960-90*, tabel 13.9-10

OECD importerer råvarer og forarbejder dem

OECD-landenes import af forarbejdede varer stammer næsten udelukkende fra andre OECD-lande, men importandelen er vigende i hele perioden siden 1964. OECD's eksport af forarbejdede varer går i noget større omfang til lande udenfor OECD-området, og indtægterne herfra anvendes i vid udstrækning til import af energivarer (råolie mv.) og, i relativ mindre udstrækning, andre råvarer, fra 3. lande.

Øget intra-handel med fødevarer

OECD-landenes samlede import af fødevarer stammer i dag for små 70 pct.'s vedkommende fra andre OECD-lande, hvilket er en stigning på ca. 10 pct. point siden begyndelsen af 1960'erne. EF's landbrugspolitik må formodes at være en væsentlig forklaringsfaktor.

¹⁸I et frihandelsområde er tolden afviklet imellem medlemslandene, der selv kan fastlægge todsatser overfor 3. lande - i modsætning til en toldunion, hvor også toldpolitikken overfor 3. lande er et fælles anliggende.

¹⁹Norge deltog i optagelsesforhandlingerne, men valgte efter en folkeafstemning at afstå fra optagelse.

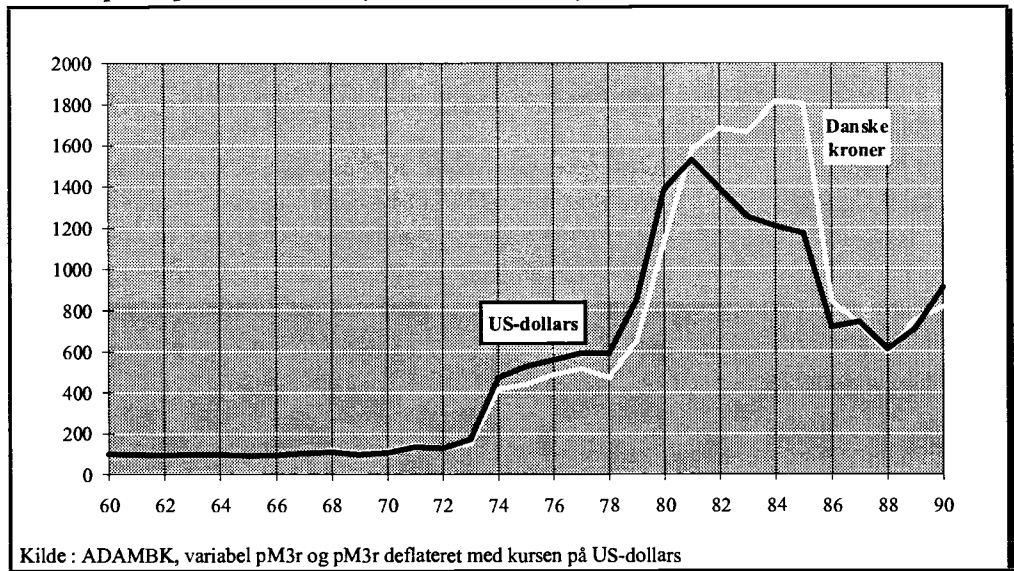
2.2.4 Oliekriserne

Faldende reale energipriser før oliekriserne

En væsentlig forudsætning for den historisk høje vækst i 1960'erne var givetvis de særdeles stabile nominelle energipriser, der medførte faldende reale omkostninger for alle typer energi over en lang periode. Dette forhold ændrede sig ganske brat i forbindelse med de 2 oliekriser i henholdsvis 1973-74 og 1979-80, hvor nedskæringer i olieudbudet fra de olieeksporterende lande, OPEC-landene (*OPEC : Organisation of Petroleum Exporting Countries*) bevirkede eksplosive olieprisstigninger - i figur 2.5 illustreret ved de danske importpriser for råolie.

Figur 2.5

Prisen på importeret råolie (Indeks, 1960=100)

Sammenligning af de 2 oliekriser

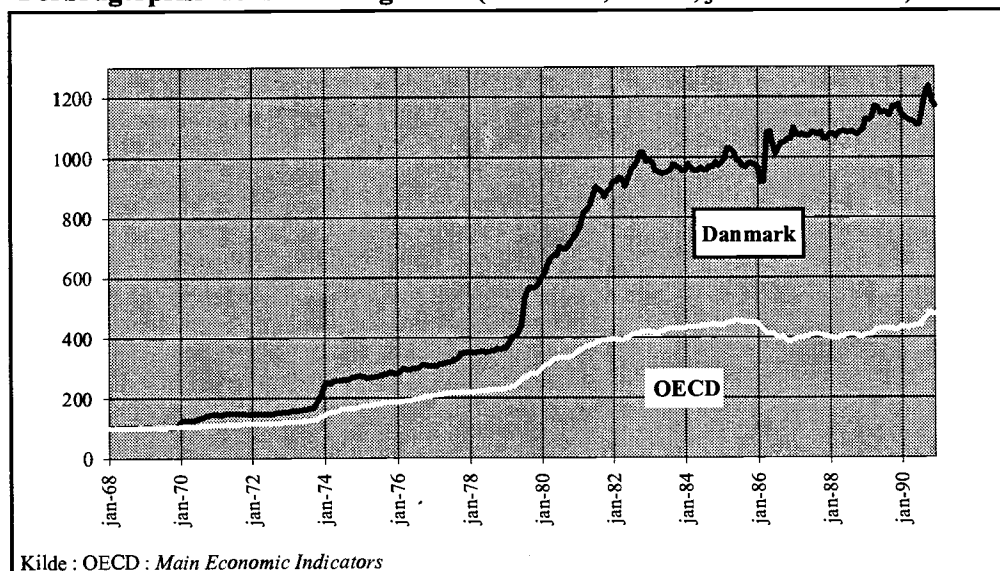
Sammenlignes udviklingen ved de to oliekriser, er det interessant at hæfte sig ved, at prishoppet relativt var langt større i 1973-74 end ved den anden oliekrise. Da dollaren ved den første oliekrise var inde i en svækkelsesfase, blev effekten for de danske råoliepriser imidlertid afdæmpet. Helt anderledes gik det ved den 2. oliekrise, hvor dollarkursen var hastigt stigende, hvilket fortsatte frem til 1985 og dermed medførte stigende råoliepriser målt i danske kroner i 1982-85, selv om råolieprisen målt i dollar var vigende.

Konsekvenser

En så kraftig stigning i råolieprisen må nødvendigvis give sig udslag i øgede priser på energivarer til endelig anvendelse, eksempelvis til privat konsum. Dette er illustreret i figur 2.6, hvor udviklingen i forbrugerprisindekset for energivarer er afbildet for OECD-landene under ét og Danmark.

Figur 2.6

Forbrugerprisindeks for energivarer (månedstal, indeks, januar 1968=100)

Afgifter

Det er værd at bemærke, at priseniveauet i Danmark er langt kraftigere end for OECD-landene under ét, hvilket primært skyldes den danske afgiftspolitik : Fra slutningen af 1970'erne blev indført et stort antal forskellige energifgifter, der næsten udelukkende blev pålagt husholdningernes konsum, idet erhvervsvirksomheder stort set blev fritaget.

Øget energibevidsthed

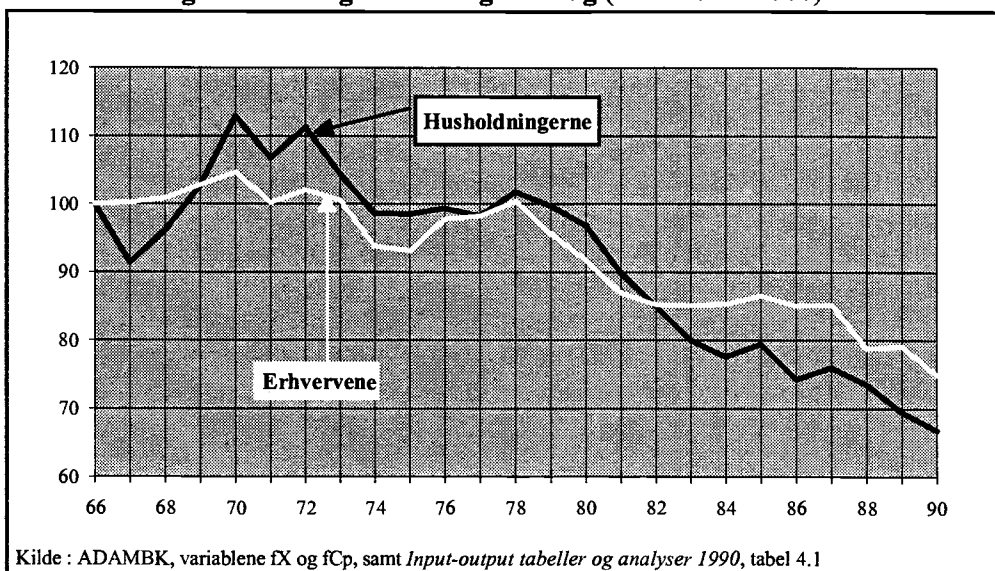
Udover de gunstige provenumæssige konsekvenser for de offentlige finanser af denne afgiftspålæggelse, var det givetvis også formålet, at danskerne skulle opdrages til større energibevidsthed - dels af miljømæssige hensyn, men i begyndelsen nok primært for at begrænse stigningen i valutaudgifterne som følge af olieprisstigningerne.

Virkede det ?

Hvorvidt de stigende energipriser havde en øget energibevidsthedseffekt kan belyses ved at sammenholde udviklingen i energiforbruget målt i fysiske mængder (omregnet til brændselsækvivalenter, for at tage højde for forskelle i de enkelte energivarers brændselsværdi) med et udtryk for den mængdemæssige aktivitetsstigning. Dette er gjort i figur 2.7 for Danmarks vedkommende, hvor et indeks for henholdsvis produktionsværdi i faste priser ("Erhvervene") og privat konsum i faste priser ("Husholdningerne") er sat i forhold til et indeks for erhvervenes og husholdningernes bruttoenergiforbrug målt i joule.

Figur 2.7

Erhvervene og husholdningernes energiforbrug (indeks 1966=100)

Ja

For Danmarks vedkommende synes der ikke at være megen tvivl : En så kraftig energiprisstigning får alle til at tage deres forbrugsvaner med hensyn til energi op til fornyet overvejelse. At noget tilsvarende har gjort sig gældende globalt set tyder den generelle tendens til implementering af energibesparende foranstaltninger på, fx i form af udviklingen af langt mere energiøkonomiske transportmidler, hvilket i udpræget grad har reduceret væksten i det globale energiforbrug, jf. tabel 2.6.

Tabel 2.6

Udviklingen i det globale energiforbrug (gnsntl. årlig vækst i pct.)

	1960-72		1972-79		1979-90	
	Olie	Energi i alt	Olie	Energi i alt	Olie	Energi i alt
Danmark	11,7	6,7	-2,1	0,8	-5,4	-0,6
OECD-lande	7,6	5,0	1,3	1,4	-1,2	0,2
Hele verden	7,9	5,1	3,1	3,1	-0,2	1,4

Kilde : Linderoth(1993) p. 127

Substitution

Fælles for udviklingen i alle lande er, at reduktionen i vækstraterne har været større for forbruget af olie end andre energivarer, hvilket er udtryk for substitution over mod relativt billigere energivarer end olie. Endvidere ses, at nedgangen i vækstraterne er større for OECD-landene end for alle verdens lande i gennemsnit - en konsekvens af relativ intensiv udbredelse af den energitunge industrialiseringsproces til lande udenfor OECD-området. Endelig er udviklingen i retning af større energi-bevidsthed og substitution bort fra olie langt mere markant i Danmark end i gennemsnittet af OECD-landene - i 1980'erne har det danske energiforbrug udvist et direkte fald, primært i forbruget af olie - hvilket må antages at afspejle den danske afgiftspolitik på energiområdet.

Øget efterforskning

Olieprisstigningerne bevirkede også, at svært tilgængelige oliereserver, bl.a. i Nord-søen, blev økonomisk interessante, og der iværksattes en intensiv efterforskningsaktivitet efter nye energikilder, som også Danmark tog del i.

Forsyningssikkerhed Da hovedparten af de kendte oliereserver er geografisk koncentreret i politisk mindre stabile områder, skabte oliekriserne også en vis ængstelse med hensyn til den fremtidige forsyningssikkerhed, hvilket i sig selv promoverede den øgede olieefterforskning i lande som ikke tidligere, eller kun i beskedent omfang, havde været olieproducenter. Endvidere oprettedes fra november 1974 det internationale energiagentur (*IEA : International Energy Agency*), der skulle koordinere indsatsen mod større forsyningssikkerhed.

Ændret global indkomstfordeling Endelig skal anføres, at olieprisstigningerne betød en kolossal forbedring af OPEC-landenes bytteforhold med deraf følgende ændringer i den globale indkomstfordeling til fordel for OPEC-landene²⁰.

2.2.5 Valutakurspolitikken

EPU opløses i 1958 Forudsætningen for efterkrigstidens kraftige vækst i verdenshandelen er oplagt vel-fungerende internationale betalingsforhold, for at sikre en smidig afvikling af internationale handelstransaktioner - især valutakonvertibilitet og valutakurspolitikken udformning i øvrigt er af central betydning.

I 1958 er valutakonvertibiliteten gennemført for de vesteuropæiske valutaer overfor dollar, hvorfor EPU var overflødig og blev opløst.

Den stærke dollar Frem til midten af 1960'erne lykkedes det USA at fastholde sin økonomiske førerposition, hvilket skabte udbredt tillid til den amerikanske dollar som internationalt betalingsmiddel - dollaren havde i hele perioden status af reservevaluta, som alle OECD-landene villigt accepterede som betalingsmiddel på lige fod med monetært guld. Valutakursjusteringer forekom kun sjældent i denne periode.

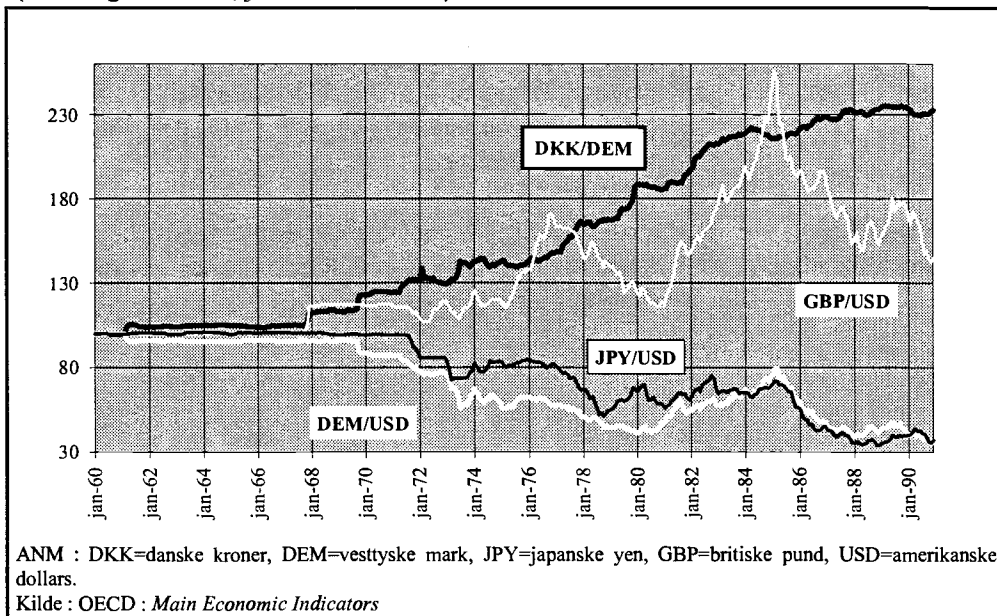
Reservevalutasystemets svagheder Reservevalutasystemet har imidlertid indbygget den skavank, at reservevalutalaget i vidt omfang er nødsaget til at have underskud på betalingsbalancens autonome poster for derved at sikre en tilstrækkelig mængde international likviditet. Endvidere er systemets bæredygtighed afhængig af, om medlemslandene har tillid til, at den udestående mængde reservevaluta og guldbeholdningen i reservevalutalaget står i et rimeligt forhold til hinanden.

Tillidsproblem Denne tillid i relation til dollarens guldindløselighed blev et akut problem i slutningen af 1960'erne, hvor kapitaludstrømning fra USA havde medført en stærk stigning i de andre landes dollarfordringer på USA. Valutakursstabiliteten begyndte efterhånden at krakelere, jf. figur 2.8

²⁰For en detaljeret, både teoretisk og empirisk, analyse af de økonomiske konsekvenser heraf (og øvrige konsekvenser af oliekriserne) henvises til Bruno og Sachs(1985)

Figur 2.8

Valutakursudviklingen : USD, DEM, JPY og DKK
(månedsgennemsnit, januar 1960 = 100)

Smithsonian-aftalen

Fra den 15. august 1971 afslog USA at konvertere dollars til den officielle guldkurs ("dollaren gik fra guldet"). Efter nogle måneder med flydende dollarkurs blev der i december etableret en aftale om omfattende kursjusteringer, der primært bestod i devaluering af dollar over for D-mark og japanske yen - suppleret med udvidelse af udsvingsgrænserne fra ± 1 pct. til $\pm 2\frac{1}{4}$ pct. Aftalen blev undertegnet ved Smithsonian instituttet i Washington.

Slagen i tunnelen

EF-landene fandt, at Smithsonian-aftalen medførte mulighed for u hensigtsmæssigt store udsving imellem EF-valutaerne indbyrdes, hvorfor de den 24. april 1972 iværksatte slangesamarbejdet. De daværende ansøgerlande (Danmark, England, Irland og Norge) tilsluttede sig slangesamarbejdet i løbet af maj måned. I slangesamarbejdet var udsvingsgrænserne imellem deltagerlandenes valutaer begrænset til $\pm 4\frac{1}{2}$ pct. Da medlemmerne af slangen samtidig ville fastholde bindingen på $\pm 2\frac{1}{4}$ pct. overfor dollar, var den særegne konstruktion benævnt "slangen i tunnelen" en realitet.

Dollaren blir' flydende

Den fortsatte binding til dollar viste sig snart ikke at være holdbar i praksis, hvorfor tunnelen i marts 1973 afgik ved døden - lige siden har dollaren være flydende.

Slangesamarbejdet og blokflydning

Slangesamarbejdet fortsatte op gennem 1970'erne dog med hyppige kursjusteringer og skiftende antal medlemslande. Ankeret i slangesamarbejdet var D-marken, som blev valutakursdannende overfor dollar og japanske yen for stort set alle de europæiske lande - også for ikke-medlemmer af slangesamarbejdet, idet de fleste andre europæiske lande mere eller mindre bandt deres valutakurser til en kurv af valutaer, hvori D-marken indgik med betydelig vægt. De europæiske valutaer flød derfor som en blok overfor dollar og yen, hvor D-marken i vidt omfang bestemte kursen.

EMS-samarbejdet etableres

Fra den 13. marts 1979 afløstes Slangesamarbejdet af det væsentlige mere ambitiøse EMS-samarbejde (*EMS : European Monetary System*), hvor Vesttyskland, Frankrig, Holland, Belgien, Luxembourg og Danmark aftalte bilaterale pariteter med udsvingsmargener på $\pm 2\frac{1}{4}$ pct., som aktivt skulle opretholdes via interventionsforpligtigelser for medlemslandenes centralbanker. Italien deltog ligeledes aktivt, men med udsvingsgrænser på ± 6 pct., imens England valgte passiv deltagelse, dvs. uden forpligtigelse til at overholde udsvingsmargenerne via intervention (den såkaldte *ERM : Exchange Rate Mechanism*).

ECU'en

En yderligere bestanddel i EMS-samarbejdet, som dog ikke i sig selv påvirker valutakursrelationerne, var konstruktionen af en fælles regningsenhed til brug ved betalinger mellem EF's institutioner, ECU'en (*ECU : European Currency Unit*). ECU'ens værdi blev fastsat som summen af en kurv af valutaer, hvori alle EF-landenes valutaer indgik.

Udviklingen i EMS-samarbejdet

EMS-samarbejdet udbygges op gennem 1980'erne og i begyndelsen af 1990'erne, og en foreløbig kulmination nås den 6. april 1992, hvor Portugal, som det sidste EF-land, bliver aktivt medlem. I slutningen af 1980'erne, hvor tanken om en fælles EF-valuta for alvor blev aktuel, var det planen at en indsnævring af udsvingsgrænserne indenfor EMS'en skulle være første skridt på vejen mod en egentlig valutaunion²¹. Den seneste udvikling - ikke mindst i august 1993, hvor udsvingsgrænserne udvidedes til ± 15 pct. - indikerer, at realiseringen af valutaunionen formentlig er knap så nært forestående, som tidligere antaget.

Det fundamentale problem

De mange skift i valutakursregimer og varierende blokdannelser siden begyndelsen af 1970'erne kunne umiddelbart give indtryk af, at målsætningen om fastholdelse af rimelig stabile valutakursrelationer mellem OECD-landenes valutaer mislykkedes. Det skal dog erindres, at de snævre udsvingsgrænser for de valutaer, som deltog i blokdannelserne, førte til ret stabile valutakursrelationer på kort og mellemlangt sigt imellem deltagerlandenes valutaer, hvilket må antages at have befordret de internationale handelstransaktioner. At der så med mellemrum har været behov for justeringer skyldes det fundamentale problem ved enhver form for valutakurssamarbejde : Når der er store forskelle imellem deltagerlandenes pris- og omkostningsudvikling, ja så vil det slå ud i betalingsbalanceuligevægte, som næsten uvægerligt må løses ved justeringer af valutakurserne.

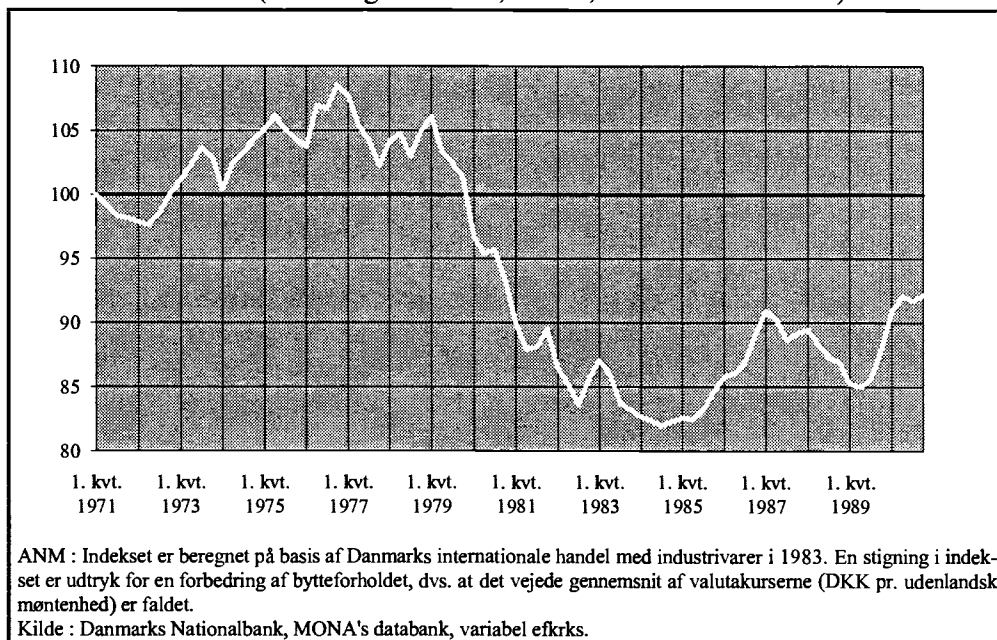
Dansk valutakurspolitik

Danmark deltog i Bretton Woods-systemet helt frem til sammenbruddet i foråret 1973. Fra 1. maj 1972 deltager Danmark i slangesamarbejdet (dog med kortvarig udtræden fra 27. juni til 9. oktober 1972), og fra 13. marts 1979 i dets afløser, EMS'en - hele tiden som aktivt medlem. Et samlet udtryk for de skiftende valutakursrelationers betydning for kronkursen fås ved at betragte udviklingen i den effektive kronkurs, jf. figur 2.9.

²¹Bl.a. konkretiseret i Delors-rapporten fra 1989, hvis indhold fx refereres og vurderes i Thygesen(1989)

Figur 2.9

Effektiv kronekurs (Kvartalsgennemsnit, indeks, 1. kvartal 1971=100)

Svækkelse af kronen i første halvdel af 80'erne

Efter Smithsonian-aftalens sammenbrud fastholder den danske krone i gennemsnit, dog med betydelige udsving, sin værdi frem til begyndelsen af 1979, primært fordi dollaren og det engelske pund svækkes samtidig med stigende D-mark kurs. Frem til midtforserne er det især en stærkt stigende D-mark- og dollarkurs, der forringer kronens internationale købekraft. Igennem resten af 1980'erne er D-markkursen ret stabil, imens markante udsving i kursen på dollar, japanske yen samt norske og svenske kroner er baggrund for periodens bevægelser i den effektive kronekurs.

2.2.6 Prisudviklingen

De kraftige stigninger i oliepriserne og udsving i valutakurserne fra begyndelsen af 1970'erne fik betydelig indvirkning på prisudviklingen i alle OECD-landene, jf. tabel 2.7.

Tabel 2.7

Implicit prisindeks for BNP (årlig stigning i pct.)

	Gennemsnit			
	1960-68	1968-73	1973-79	1979-90
- Danmark	6,1	8,6	10,2	5,9
- Vesttyskland	3,2	6,2	4,7	3,1
- England (U.K.)	3,6	7,5	16,1	7,4
- U.S.A.	2,5	5,3	8,0	4,6
- Japan	5,4	7,0	8,1	1,9
- OECD-europa	3,6	6,8	9,6	8,5
- OECD i alt	3,2	6,2	8,8	6,0

Kilde : OECD : *Historical Statistics 1960-90*, tabel 8.1.

Perioden 1960-73

Den økonomiske højvækstfase fra 1960 og frem til slutningen af 1960'erne foregik sammen med en relativ moderat prisudvikling, der givetvis delvis afspejler de stabile valutakursrelationer, der gjaldt i Bretton Woods-systemets velmagtsdage. I højvækstens afslutningsfase frem til begyndelsen af 1970'erne, hvor valutakursstabiliteten eroderes, fordobles den årlige prisstigningstakt fra ca. 3 til 6 pct. for OECD-

landene i gennemsnit. Prisstigningstakten i perioden 1970-73 er lavere i USA end i de øvrige OECD-lande (i tabellen), hvilket skal ses i lyset af dollarens position som international reservevaluta.

Stagflation

Efter den 1. oliekrise i 1973 når inflationsraten op på tæt ved tocifrede årlige stigningsprocenter i de fleste lande, dog med den bemærkelsesværdige undtagelse, at Vesttysklands inflationsrate direkte aftager i forhold til perioden 1968-73. Da den generelle tendens til stigende inflation er sammenfaldende med relativ lav økonomisk vækst, karakteriseres perioden ofte med udtrykket stagflations-perioden.

1980'erne : aftagende inflation

I 1980'erne, primært fra midtårtserne og frem, vender prisudviklingen igen, og når i gennemsnit ned på årlige stigningstakter omkring niveauet fra før den 1. oliekrise.

Danmark

Danmark har i det meste af perioden siden 1960 en prisudvikling, der ligger ca. et par pct. point over OECD-gennemsnittet.

2.3 Udviklingen i Danmark

De skitserede internationale træk i den økonomiske udvikling fik vidtgående konsekvenser for dansk økonomi i efterkrigstiden. Mellemkrigstidens protektionistiske handelspolitik afløses af kraftig vækst i den internationale handel, der stimuleres af det reelle fravær af betalingsbalancerestriktioner på kort og mellemlangt sigt som følge af kapitalmarkedernes globalisering.

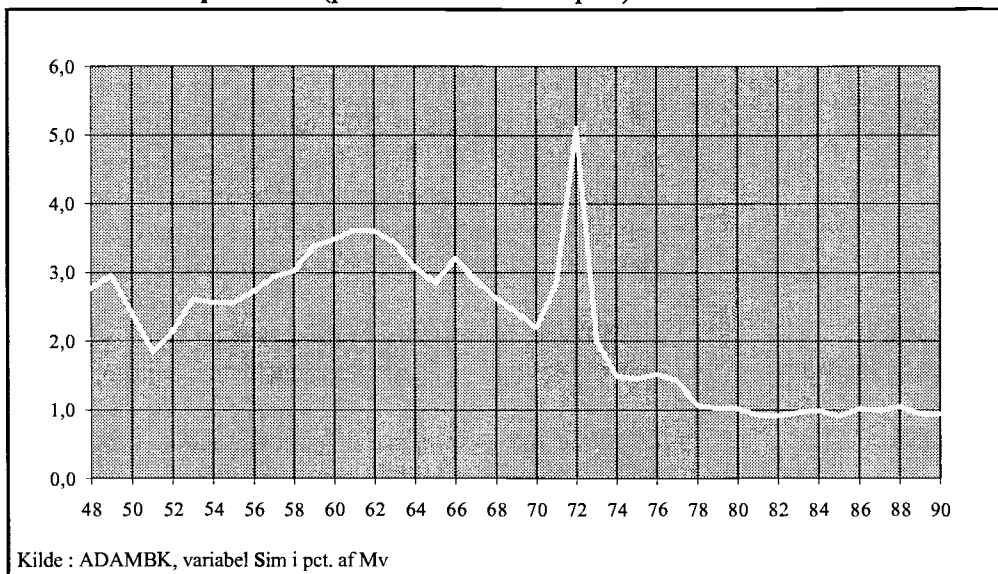
2.3.1 Danmarks handelsforbindelser med udlandet

Lav toldmur i Danmark ...

Som statistisk belyst i afsnit 2.1 har Danmark et betydeligt handelssamkvem med udlandet - i hele efterkrigsperioden af størrelsesordenen 25-35 pct. af BNP. Det klassiske instrument til beskyttelse af de indenlandske erhverv via høje toldmure har i denne periode ikke været anvendt af Danmark i nævneværdig grad, jf. figur 2.10

Figur 2.10

Danmarks toldprovenue (pct. af samlet vareimport)

... i forhold til udlandet

Graden af gennemsnitlig toldbeskyttelse i Danmark var frem til midten af 1960'erne blot ca. 3 pct., imens den internationalt var af størrelsesordenen 20-25 pct. Den væsentligste årsag til det lave danske niveau er den danske industripolitik, hvor der stor set ikke anvendes traditionel toldpolitik som støtteforanstaltning.

Undtagelsen

Ingen regel uden undtagelse : Et enkelt eksempel på aggressiv dansk toldpolitik i efterkrigstiden er den midlertidige importafgift, der på grund af uligevægt på betalingsbalancen, blev indført fra oktober 1971 til marts 1973 - og, kortvarigt, medførte ca. en fordobling af det samlede toldprovenue.

GATT

Da GATT-aftalen blev indgået i 1948, med det erklærede formål at nedbringe graden af toldbeskyttelse generelt, var Danmark med fra starten - der var for så vidt alt at vinde i form af mere gunstig adgang til eksportmarkederne, imens eventuelle tab ved fjernelse af den sidste rest af toldbeskyttelse var beskeden for Danmarks vedkommende.

EFTA

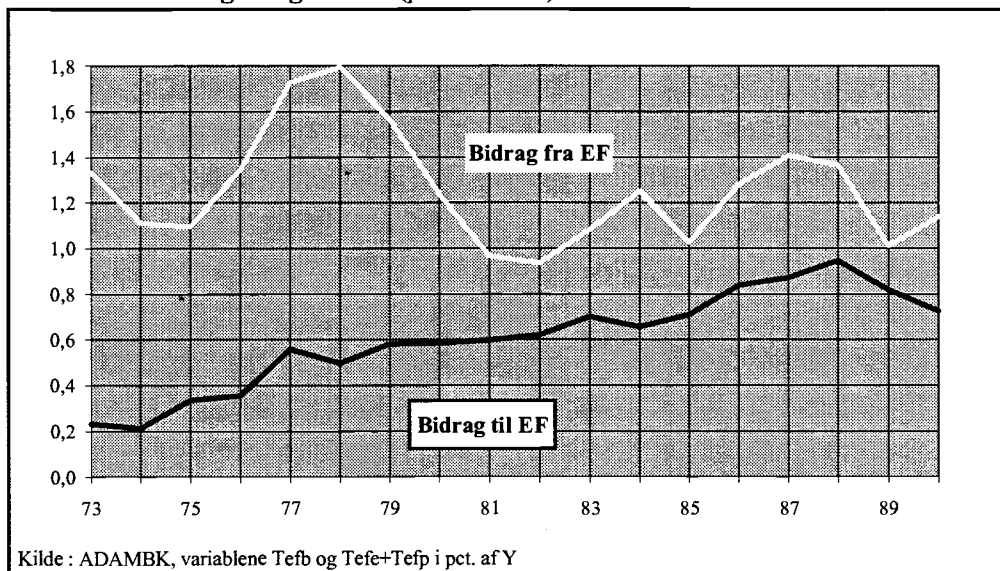
I 1960 var Danmark sammen med England mv. med til at oprette EFTA. Da samarbejdet alene omfattede industrivarer, og Danmarks eksport til England hovedsagelig omfatter landbrugsvarer, var den økonomiske betydning for Danmark beskeden.

EF

Danmarks optagelse i EF i 1973, sammen med England og Irland, skulle i modsætning til EFTA-samarbejdet, få vidtgående konsekvenser for dansk økonomi - først og fremmest på grund af de væsentlig højere afsætningspriser for landbrugsvarer, som medlemskabet indebar. En meget direkte måde at måle den økonomiske betydning af EF-medlemskabet er en sammenligning af Danmarks bidrag til og fra EF, jf. figur 2.11.

Figur 2.11

Danmarks bidrag til og fra EF (pct. af BNP)

Betydningen af EF's landbrugspolitik for dansk økonomi

Især i 1970'erne medførte de generøse landbrugspriser et stort nettobidrag, af størrelsesorden 1 pct. af BNP, fra EF's kasse til Danmark. I 1980'erne er nettobidragets størrelse i pct. af BNP reduceret en hel del. Dette hænger sammen med udvidelserne af EF med de ret udprægede landbrugslande Grækenland (1981) samt Spanien og Portugal (1986), hvilket, af budgetmæssige årsager, nødvendiggjorde mindre generøse EF-afregningspriser for landbrugsvarer. En afledet effekt af EF-medlemskabet var en kapitalisering af de forhøjede afsætningspriser for landbrugsvarer i form af kraftige prisstigninger på landbrugsejendomme - et forhold, der vanskeliggør en eventuel afvikling eller nedbringelse af niveauet for EF's prisordninger.

Told

Betragtes atter figur 2.10 bemærkes, at der sker et direkte fald i toldprovenuet i forhold til BNP op igennem 1970'erne, hvilket skyldes EF's karakter af toldunion kombineret med, at EF-landenes eksport til Danmark udgør ca. 50 pct. af Danmarks samlede import. Den sidste rest af danske toldsatser overfor EF-landene blev afskaffet pr. 1. januar 1978, og 90 pct. af det danske toldprovenue tilfalder i dag EF's fælles kasse.

Andre konsekvenser af EF-samarbejdet ?

De ovenfor beskrevne økonomiske konsekvenser af EF-samarbejdet er af en meget direkte og observerbar karakter, der kun belyser en mindre del af EF-samarbejdets betydning for dansk økonomi. En egentlig kvantificering af de indirekte konsekvenser af EF-medlemskabet vil under alle omstændigheder være af spekulativ karakter : Rammerne for dansk økonomi, det være sig de snævre handelspolitiske i relation til de øvrige EF-lande eller de bredere i form af fælles lovgivning indenfor et utal af økonomisk-politiske områder, er fundamentalt ændret fra 1973 og fremefter.

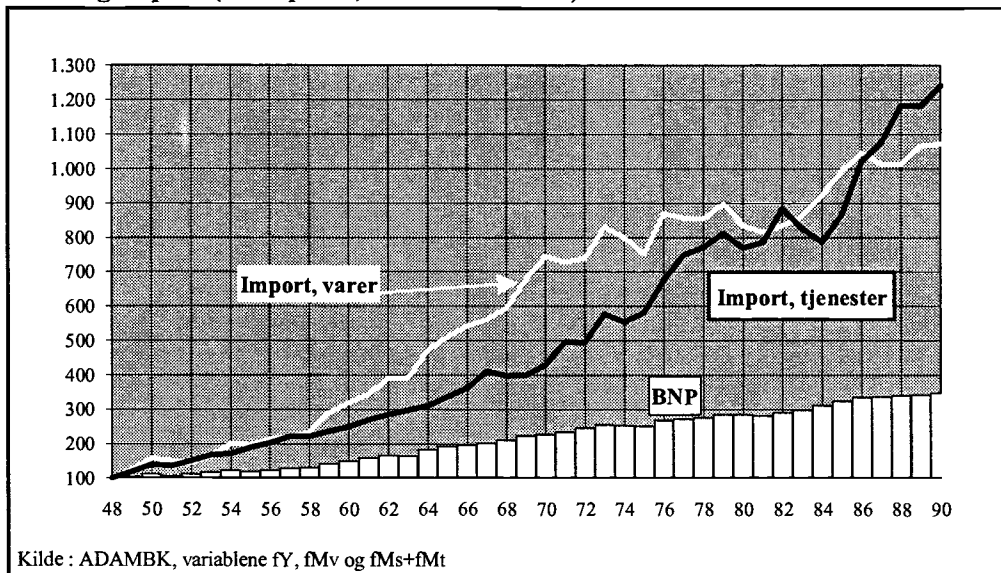
2.3.2 Vækstbilledet

Mere end fordobling af importen fra 1948-58

Et interessant træk ved det danske vækstforløb i efterkrigstiden, der i store træk følger OECD-landenes i gennemsnit, jf. afsnit 2.2.2, er udviklingen i udenrigshandelen. I 10-års perioden fra 1948-58, hvor vækstbilledet må betegnes som uensartet på et moderat niveau, mere end fordobles den samlede import målt i mængder, idet importvæksten er nogenlunde ligeligt fordelt på varer og tjenester, jf. figur 2.12.

Figur 2.12

BNP og import (1980-priser, indeks 1948=100)

Vareimporten er meget konjunkturfølsom ...

I den efterfølgende højvækstperiode frem til begyndelsen af 1970'erne forekommer endnu en fordobling af importen, godt og vel, hvor væksten primært skyldes en kraftig stigning i importen af varer, herunder ikke mindst af råolie. Vareimporten vokser kun svagt i forbindelse med den svagere økonomiske vækst i 1970'erne og i slutningen af 1980'erne, imens væksten i vareimporten er markant under midtfirsernes højkonjunktur.

... mindre udtalt for tjenester

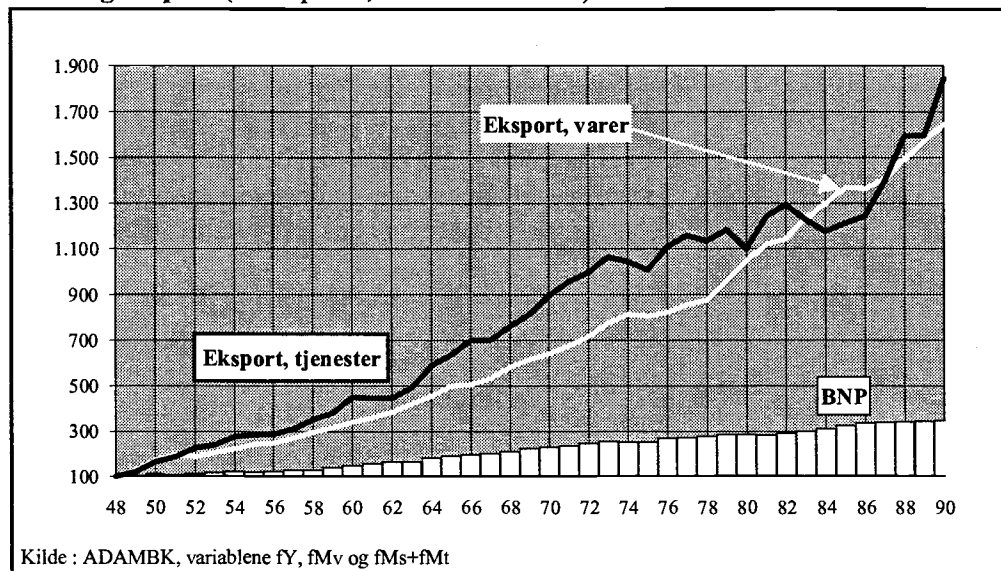
Tjenesteimporten synes i mindre grad konjunkturfølsom end vareimporten, hvilket bl.a. ses i lavkonjunkturerne i slutningen af 1980'erne, hvor især væksten i turistudgifterne trækker den samlede mængdemæssige tjenesteimport i vejret.

Væksten i eksporten ...

Den generelle globale tendens til kraftigere vækst i udenrigshandelen end i produktionen, der implicerer øget international arbejdsdeling, er særlig markant for den danske eksports vedkommende, jf. figur 2.13

Figur 2.13

BNP og eksport (1980-priser, indeks 1948=100)

... mest udtalt for tjenesteeksporten

Væksten i tjenesteeksporten er i det meste af efterkrigstiden mere udtalt end væksten i eksport af varer, hvilket netop må ses som et udslag af den ovenfor omtalte globale

tendens : I forbindelse med forøgelse af den internationale handels omfang har efterspørgslen efter transportydelser, ikke mindst ad søvejen, været stigende, hvilket danske rederier har udnyttet effektivt.

Udflagning

Opbremningen i tjenesteeksportens vækst i begyndelsen og midten af 1980'erne skal ses i lyset af den svage internationale konjunkturudvikling samt en del danske skibes overgang til registrering under "bekvemmelighedsflag". Effekten af denne udflagning, der reducerer eksportindtægterne til Danmark, bliver effektivt modgået i slutningen af 1980'erne ved oprettelse af DIS (*DIS : Dansk Internationalt Skibsregister*), hvor registrerede skibe sikres lempelige beskatnings- og bemandingsregler.

Bidrag til BNP-vækst

Forskellen i im- og eksportens væksttempo afspejler sig i det bidrag til BNP-realvæksten, der kommer fra udenrigshandelen, jf. tabel 2.8.

Tabel 2.8

Bidrag til BNP-realvæksten (gnsntl. årligt vækstbidrag i pct.)	Bidrag til BNP-realvæksten (gnsntl. årligt vækstbidrag i pct.)			
	1948-58	1958-73	1973-79	1979-90
BNP i 1980-priser (gnsntl. vækst p.a.)	2,7	4,6	1,9	1,8
Import i alt	-1,4	-2,4	-0,6	-0,7
Import af varer	-1,2	-2,2	-0,4	-0,5
Import af tjenester	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
Eksport i alt	1,6	1,7	0,9	1,7
Eksport af varer	1,2	1,2	0,8	1,4
Eksport af tjenester	0,4	0,5	0,1	0,3
Nettoeksport i alt	0,2	-0,7	0,3	1,0
Nettoeksport af varer	0,0	-1,0	0,4	0,9
Nettoeksport af tjenester	0,2	0,3	-0,1	0,1
Privat konsum	1,5	2,4	1,1	0,4
Kollektivt konsum	0,6	1,2	1,0	0,3
Faste bruttoinvesteringer	0,8	1,6	-0,3	0,0
Lagerforøgelser	-0,5	0,1	-0,1	0,0
Faste bruttoinvesteringer ¹⁾	1,8	1,7	1,6	1,6
Lagerforøgelser ¹⁾	1,7	1,2	0,8	0,6

1) Gennemsnitlig variabilitet for vækstbidraget beregnet som aritmetisk gennemsnit af de numeriske år til år vækstbidrag

Kilde : ADAMBK og egne beregninger

Vækstbidrag fra nettoeksporten ...

I højvækstperioden 1958-73 er væksten i vareimporten så udtalt, at der i gennemsnit er et negativt vækstbidrag fra nettoeksporten, imens bidraget er positivt i de øvrige perioder. For perioden siden 1973 accelererer nettoeksportens vækstbidrag både som følge af en opbremsning i importvæksten og stigende eksportvækst.

... og konsumet ...

Langt den overvejende del af væksten kan i hele perioden henføres til stigningen i konsumet, hvor vækstbidraget frem til begyndelsen af 1970'erne primært kommer fra det private konsum, hvorefter BNP-vækstbidraget fra konsumet er nogenlunde lige-ligt fordelt på privat og kollektivt konsum.

... og de faste investeringer

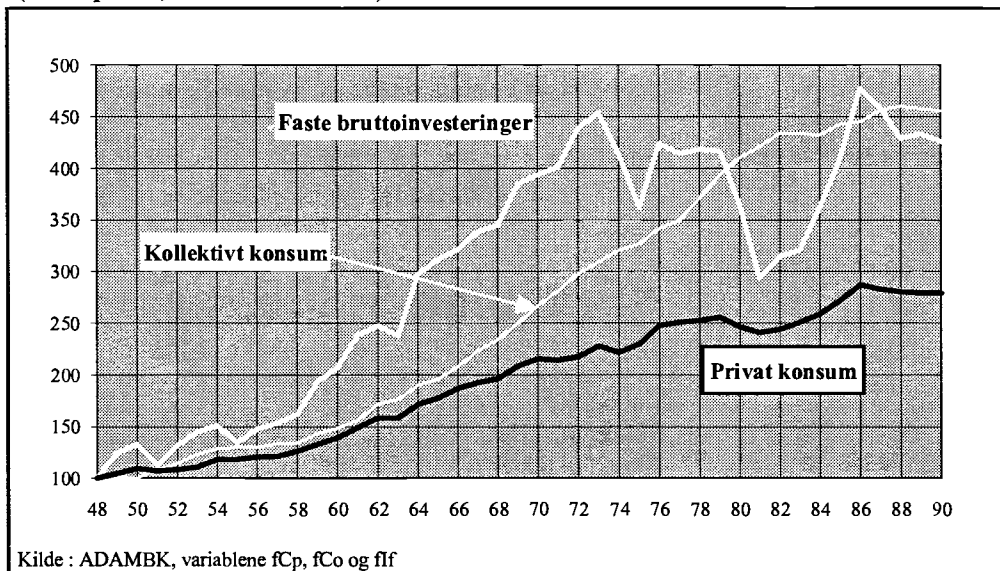
Frem til begyndelsen af 1970'erne bidrager de faste bruttoinvesteringer ganske markant til realvæksten i BNP - især fra slutningen af 50'erne og frem, hvor det årlige investeringsomfang næsten tredobles.

Trenden i konsum og udenrigshandeltallene ...

Som det fremgår af figur 2.14 (og 2.12 og 2.13) er der en ret entydig langsigtet væksttendens i konsum- og udenrigshandelstallene i hele perioden, hvorfor beregning af gennemsnitlige årlige vækstbidrag via geometriske gennemsnit er relevant²².

Figur 2.14

Privat og kollektivt konsum samt faste bruttoinvesteringer (1980-priser, indeks 1948=100)

... investeringerne

Et tilsvarende forhold gør sig kun i mindre omfang gældende for de faste bruttoinvesteringers vedkommende, og slet ikke for lagerinvesteringerne (ikke vist i figur), hvor tendensen fra starten af 1970'erne og frem er kraftige svingninger omkring et nogenlunde konstant niveau. Det er netop denne udtalte år til år variation i investeringerne, der gør dem så interessante i forbindelse med konjunkturanalyser, idet skift i investeringsniveauet som oftest indikerer et vendepunkt i konjunkturudviklingen. Omfanget af variabiliteten i de faste investeringer og lagerforøgelserne er i tabel 2.8 illustreret ved også at beregne det aritmetiske gennemsnit af de numeriske år til år BNP-vækstbidrag. Det bemærkes, at bidragene er ganske omfattende (vurderet i relation til investeringernes niveau), hvilket netop skyldes de kraftige år til år udsving. Endvidere ses, at vækstbidraget fra ændringer i lagerinvesteringerne er aftagende i hele efterkrigstiden - et forhold, der afspejler de primære og sekundære erhvervs relativt aftagende økonomiske betydning.

Flere tjenesteydelser efterspørges

Denne udvikling mod servicesamfundet, hvor efterspørgslen i stadig større omfang rettes mod tjenesteydelser, fremgår klart af udviklingen det kollektive konsum, jf. figur 2.14, men kan også genfindes i sammensætningen af det private konsum, jf. figur 2.15.

²²Det geometriske gennemsnit af det årlige vækstbidrag fra variabel X beregnes ud fra formlen :

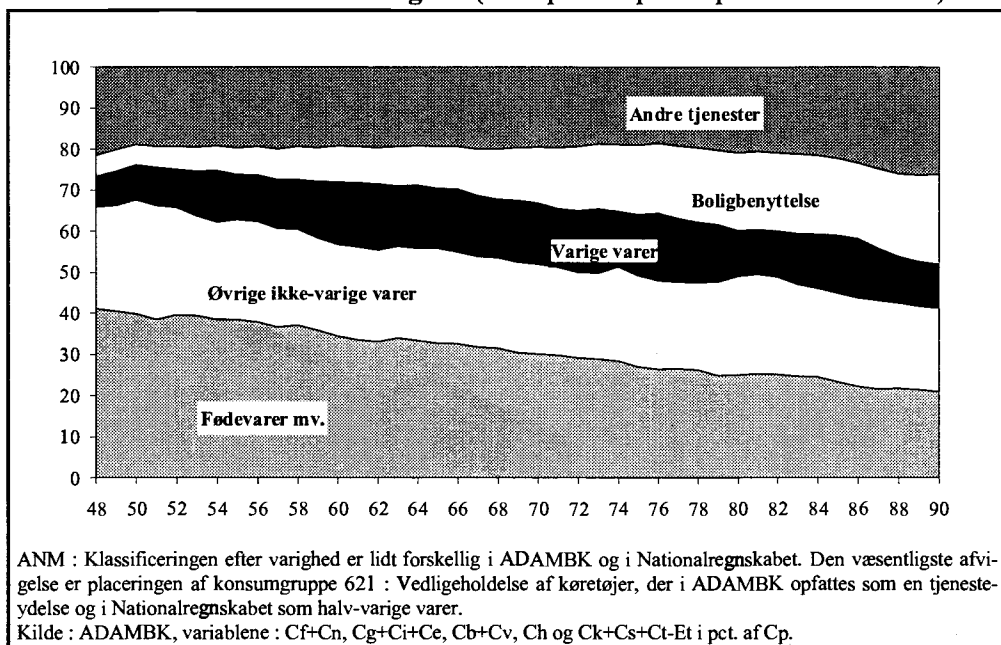
$$\left[\frac{X(e) - X(s)}{Y(e) - Y(s)} \right] \cdot \left[\left(\left[\frac{Y(e)}{Y(s)} \right]^{1/(e-s)} \right) - 1 \right];$$

hvor : X(e) = værdi af X i slutperioden, X(s) = værdi af X i startperioden, Y(e) og Y(s) er tilsvarende værdier for BNP i 1980-priser.

Som det fremgår af formlen, indgår alene værdier fra start- og slutperioden, hvorfor beregningen vil give et misvisende billede af variabel X's betydning for år til år BNP-realvæksten, hvis variabel X svinger omkring en vandret trend.

Figur 2.15

Privat konsum fordelt efter varighed (årets priser i pct. af privat konsum i alt)

Aftagende fødevareandel

Det mest karakteristiske træk er fødevarekonsumets faldende andel af de samlede udgifter til privat konsum samt en næsten tilsvarende forøgelse for udgifter til køb af tjenesteydelser, herunder især væksten i udgifter til bolig²³.

2.3.3 Arbejdsmarkedet

Fuld beskæftigelse

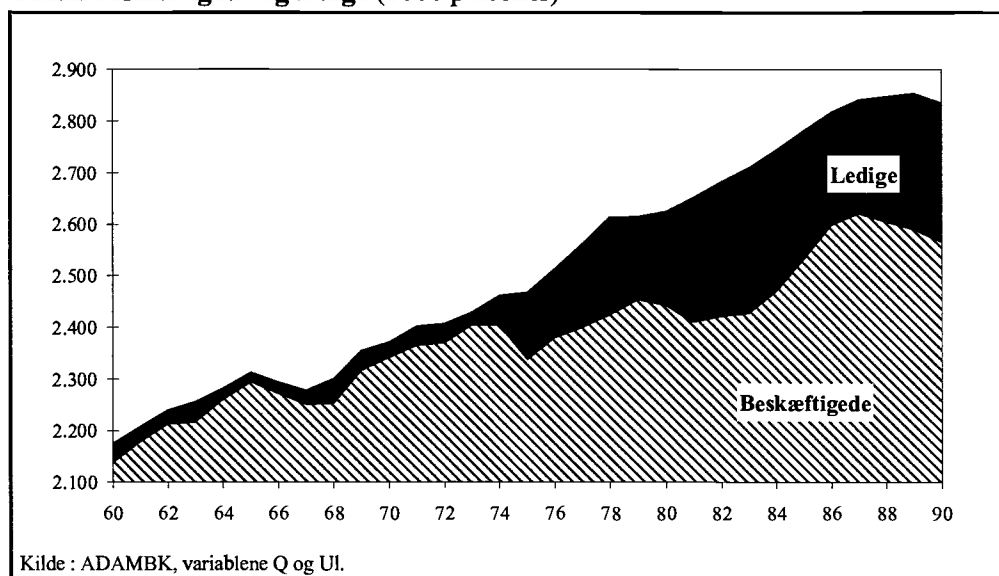
I 1960'erne var det danske arbejdsmarked karakteriseret ved, at næsten alle, som ønskede det, var i beskæftigelse - altså fuld beskæftigelse²⁴ - og det samtidig med, at der var en ganske stor tilgang til arbejdsstyrken.

²³Forbrugskomponenten boligbenyttelse beregnes som summen af huslejudgifterne i udlejningsboliger. Endvidere anvendes huslejesatserne fra udlejningsboliger til beregning af "huslejerne" i ejerboliger, idet der bruges satser for sammenlignelige udlejningsboliger, og denne imputerede husleje for ejerboliger tillægges huslejudgifterne i udlejningsboliger.

²⁴For god ordens skyld : Fuld beskæftigelse er ikke ensbetydende med nul-ledighed, idet der altid vil være et vist omfang af ledighed i form af friktionsledighed (i forbindelse med jobskifte og indtræden på arbejdsmarkedet), søgeledighed (personer, der frivilligt er ledige, imens de søger det "rigtige" job) samt sæsonledighed.

Figur 2.16

Antal beskæftigede og ledige (1000 personer)

Væksten i arbejdsstyrken skyldes ...

Summen af de skraverede områder er udtryk for udviklingen i den samlede arbejdsstyrke, der ses at være vokset næsten uafbrudt igennem hele perioden. Frem til midten af 1970'erne skyldes væksten næsten udelukkende en stigning i antal beskæftigede. Fra midten af 1970'erne og frem til midtforserne ledsages væksten i arbejdsstyrken af stigende ledighed, som i midtforserne afløses af faldende ledighed og stigende beskæftigelse. I slutningen af firserne øges ledigheden, hvilket, kombineret med et næsten tilsvarende fald i beskæftigelsen, bevirker en stabilisering af arbejdsstyrkens størrelse - dog med et lille fald i 1990.

... stigende erhvervsfrekvens ...

Den langsigtede tendens til stigning i arbejdsstyrken skyldes først og fremmest, at den andel af befolkningen i de erhvervsaktive aldersklasser, som ønsker tilknytning til arbejdsmarkedet (dvs. de beskæftigede plus de ledige), er vokset ganske markant, dvs. en forøgelse af erhvervsfrekvensen :

Tabel 2.9

Udviklingen i erhvervsfrekvensen (i pct.)

	1960	1968	1974	1980	1990
Erhvervsfrekvens i alt	71,2	74,9	76,6	80,3	84,1
- Kvinder	43,5	56,4	63,2	71,4	78,4
- Mænd	99,5	93,5	89,9	89,0	89,6

ANM : Erhvervsfrekvensen er her defineret, som arbejdsstyrken i pct. af befolkningen i aldersklasserne 15-64 år.

Kilde : OECD : *Historical Statistics 1960-90*, tabel 2.6,2.7 og 2.8

... på grund af næsten en fordobling i kvindernes erhvervsfrekvens

Denne markante forøgelse af erhvervsfrekvensen afspejler udelukkende en næsten fordobling af erhvervsfrekvensen for kvinder fra 1960 til 1990, imens mændenes faldt frem til midten af 1970'erne for derefter at stabiliseres sig i underkanten af 90 pct. Tendensen til langt flere kvinder på arbejdsmarkedet er ikke noget specielt dansk fænomen - tværtimod er det karakteristisk for hele OECD-området i perioden, dog for det meste i langt mere moderat omfang i andre OECD-lande end i Danmark.

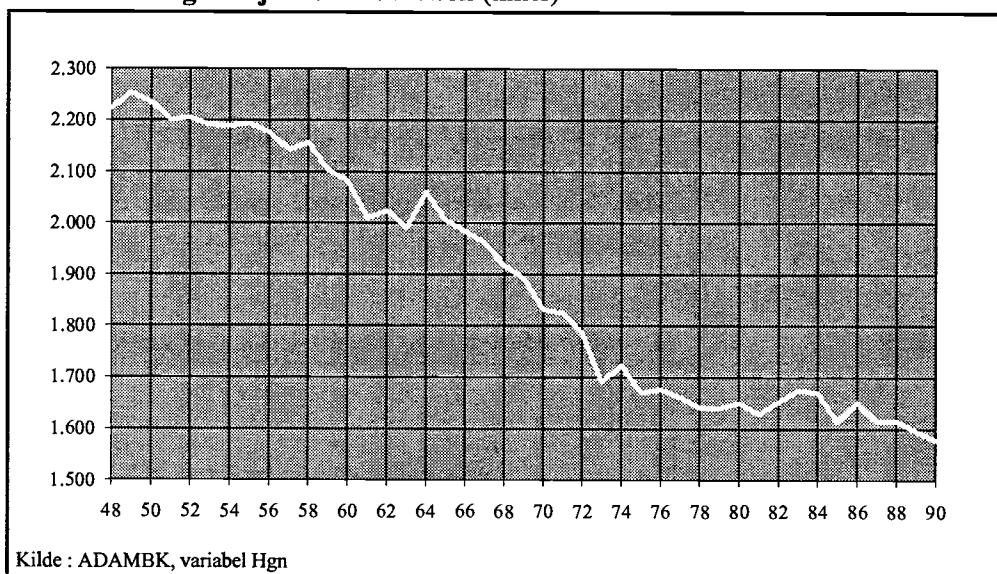
Faldende arbejdstid

Den kraftige stigning i antal personer i arbejdsstyrken kan ikke umiddelbart sidestilles med et øget arbejdsudbud målt i antal arbejdstimer, idet de beskæftigede nu i gennemsnit arbejder langt færre timer.

Figur 2.17

Gennemsnitlig arbejdstid i industrien (timer)

Fald på ca. 25 pct. i den gennemsnitlige arbejdstid

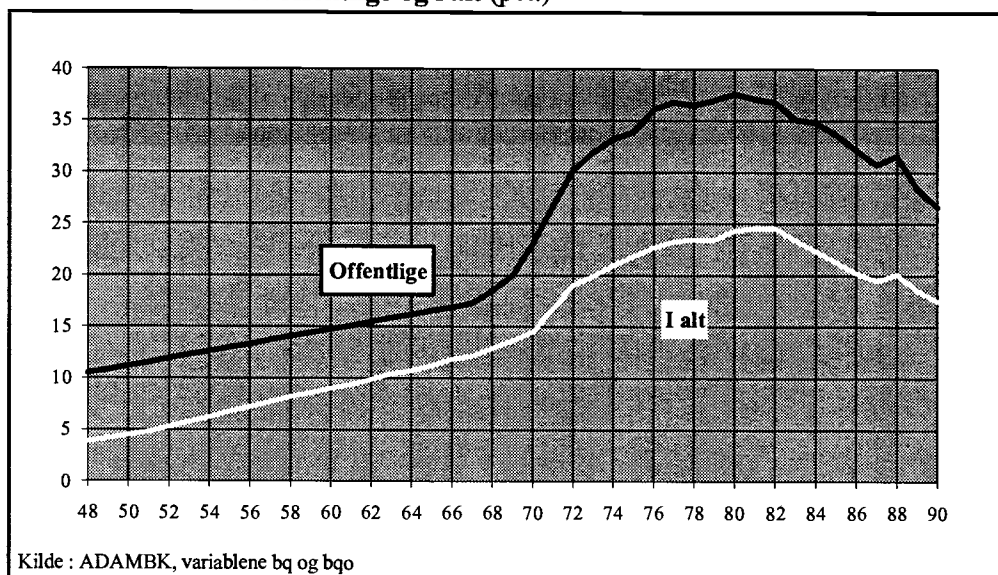
Dette dyk i den gennemsnitlige arbejdstid fra ca. 2200 i 1948 til 1600 timer i dag, svarende til ca. 25 pct., skyldes bl.a. overenskomstmæssige ændringer i den aftalte arbejdstid fra 48 timer pr. uge for en fuldtidsbeskæftiget, der allerede blev indført i forbindelse med overenskomstforhandlingerne i 1919, til 37 timer i dag samt forlængelser af den betalte ferieperiode (2 uger i 1952 mod 5 uger i dag).

Øget deltidsbeskæftigelse

En anden årsag er, at langt flere danskere frem til begyndelsen af 1980'erne valgte deltidsbeskæftigelse - en tendens som er mest udtalt indenfor det offentlige, jf. figur 2.18.

Figur 2.18

Deltidsfrekvens i det offentlige og i alt (pct.)

Især kvinder er deltidsbeskæftigede ...

Forkærligheden for deltidsbeskæftigelse i det offentlige hænger givetvis sammen med, at væksten i tilgangen af kvinder på arbejdsmarkedet især blev opsøgt af det offentlige. Igennem 1980'erne er deltidsfrekvensen aftagende, hvilket skal ses i lyset af, at det offentliges andel af den samlede beskæftigelse er vigende/stagnerende i det meste af perioden.

... men forskellen mellem mænd og kvinder indsnævres

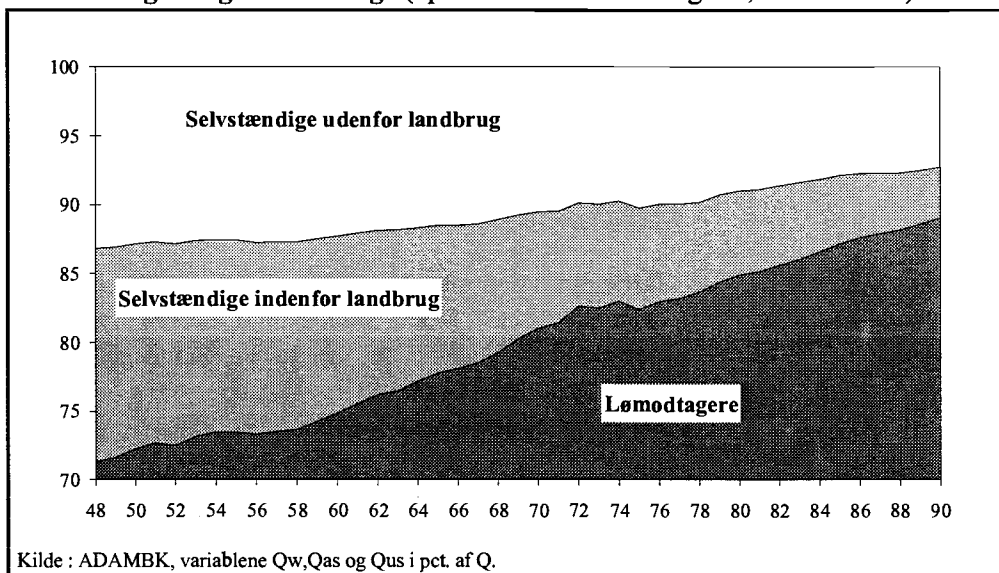
Endvidere er det karakteristisk at faldet i den samlede deltidsfrekvens alene skyldes en kraftigt nedgang i antallet af kvinder med deltidsbeskæftigelse, imens en modsat, men mere moderat, tendens gør sig gældende for mændenes vedkommende.

Færre selvstændige

Endnu et markant træk ved udviklingen på det danske arbejdsmarked er den stærke relative vækst i antal lønmodtagere i forhold til antal selvstændige. I 1948 var tæt ved 30 pct. af alle beskæftigede selvstændigt erhvervsdrivende, imens denne andel i dag kun er lidt over 10 pct., jf. figur 2.19.

Figur 2.19

Lønmodtagere og selvstændige (i pct. af samlet beskæftigelse, akkumuleret)

Funktionærsamfundet

Væksten i lønmodtagernes andel af den samlede beskæftigelse ledsages af forskydninger i lønmodtagernes ansættelsesforhold. I 1966 var ca. 60 pct. af samtlige lønmodtagere ansat som arbejdere - i dag er denne andel faldet til ca. 40 pct. Fremmarchen mod funktionærsamfundet skal ses i lyset af udviklingen i erhvervsstrukturen : Skiftet fra relativ stor produktion af landbrugsvarer til produktion af tjenesteydelser, herunder ikke mindst i offentligt regi.

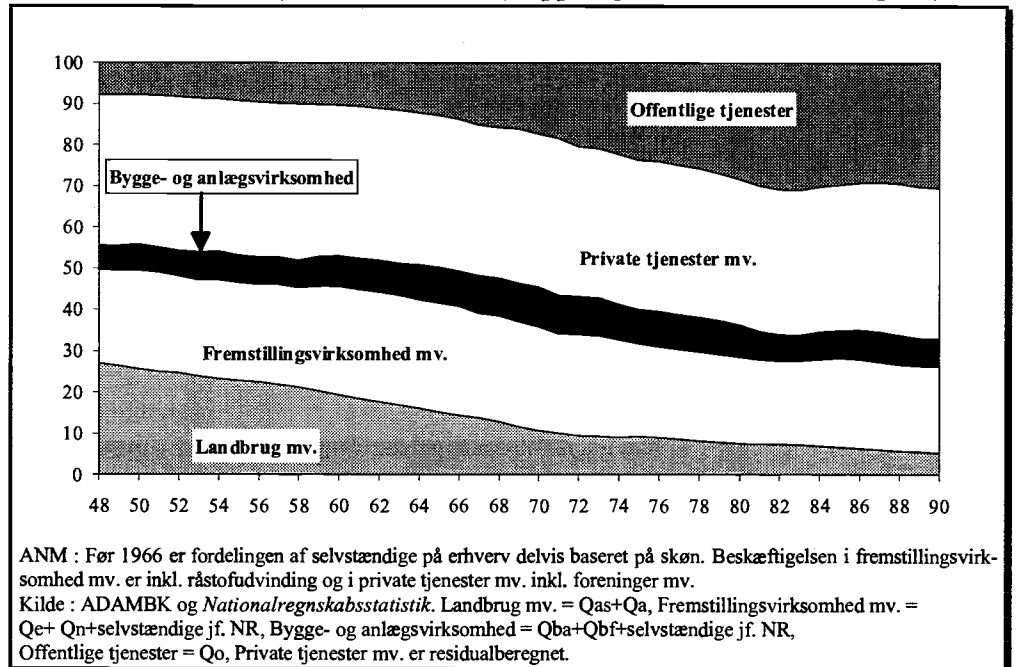
2.3.4 Erhvervsstrukturen

Fra land ...

I efterkrigstiden har dansk erhvervsliv undergået en omfattende omstrukturering : I de første efterkrigsår beskæftigede landbrugserhvervet ca. 25 pct. af samtlige beskæftigede, men i dag er denne andel reduceret til ca. 5 pct., jf. figur 2.20

Figur 2.20

Beskæftigede fordelt på erhvervshovedgrupper (pct. af samlet beskæftigelse)

... til by ...

Denne afvandring fra landbrugserhvervet er hovedsagelig opsøgt i de tjenesteydende erhverv, hvis beskæftigelsesandel i 1948 udgjorde ca. 45 pct. og i 1990 ca. 2/3 af den samlede beskæftigelse. Frem til slutningen af 1960'erne steg også beskæftigelsesandelen indenfor fremstillingsvirksomhed svagt for herefter at aftage til ca. 22 pct. i 1990, svarende til niveauet i 1948. Indenfor bygge- og anlægsvirksomhed er fremgangen i beskæftigelsesandelen størst i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne, hvor højkonjunktoren bl.a. udmøntede sig i stigende boligefterspørgsel.

... og ind i det offentlige

Beskæftigelsesfremgangen har været mest markant indenfor offentlige tjenester, der i 1990 beskæftiger ca. 30 pct. af samtlige beskæftigede mod 8 pct. i 1948. Især i 1970'erne og de første par år af 1980'erne accelererede beskæftigelsen indenfor det offentlige, idet periodens matte konjunkturudvikling søgtes modgået ved øget kollektivt konsum - en udvikling, der bremser i resten af 1980'erne, hvor det offentliges beskæftigelsesandel ligger ret stabilt omkring de 30 pct.

Strukturforskydninger indenfor fremstillingsvirksomhed

Indenfor fremstillingsvirksomhed og de tjenesteydende erhverv er der siden 1966 sket ganske interessante beskæftigelsesmæssige strukturforskydninger, jf. tabel 2.10. Indenfor fremstillingsvirksomhed er det især påfaldende, at beskæftigelsen i virksomheder for tekstil- og beklædningsfremstilling mv. er reduceret betydeligt - en produktion som i vidt omfang er overgået til udlandet. Den største beskæftigelsesfremgang i perioden er sket indenfor jern- og metalindustrien.

Tabel 2.10

Beskæftigelse indenfor fremstillingsvirksomhed og markedsmæssige tjenester
 (i pct. af samlet beskæftigelse indenfor de to erhvervshovedgrupper)

	1966	1970	1975	1980	1985	1990
Fremstillingsvirksomhed i alt	25,9	24,9	21,6	20,1	20,7	20,2
- Nærings- og nydelsesmidler	19,6	18,9	18,5	18,6	18,4	17,4
- Tekstil- og beklædningsfremst. mv.	14,7	12,6	10,3	8,3	8,4	6,5
- Jern og metal	32,7	34,3	36,4	38,9	40,3	41,6
- Anden fremstillingsvirksomhed	33,1	34,2	34,8	34,2	32,9	34,4
Markedsmæssige tjenester i alt	33,7	34,5	34,9	34,1	34,3	35,6
- Engros- og detailhandel	42,6	41,4	39,3	35,3	32,7	30,5
- Transportvirksomhed	16,1	15,5	14,5	14,8	15,1	14,9
- Forretningsservice	6,7	8,1	9,7	11,8	13,4	15,5
- Andre markedsmæssige tjenester	34,5	35,0	36,5	38,2	38,8	39,1

ANM : Markedsmæssige tjenester omfatter de private tjenester mv., jf. ovenfor - dog ekskl. brancherne 95400 (Husassistenter) og 97099 (Foreninger mv.). Tallene for fremstillingsvirksomhed i alt og markedsmæssige tjenester i alt er i procent af den samlede beskæftigelse i hele økonomien.

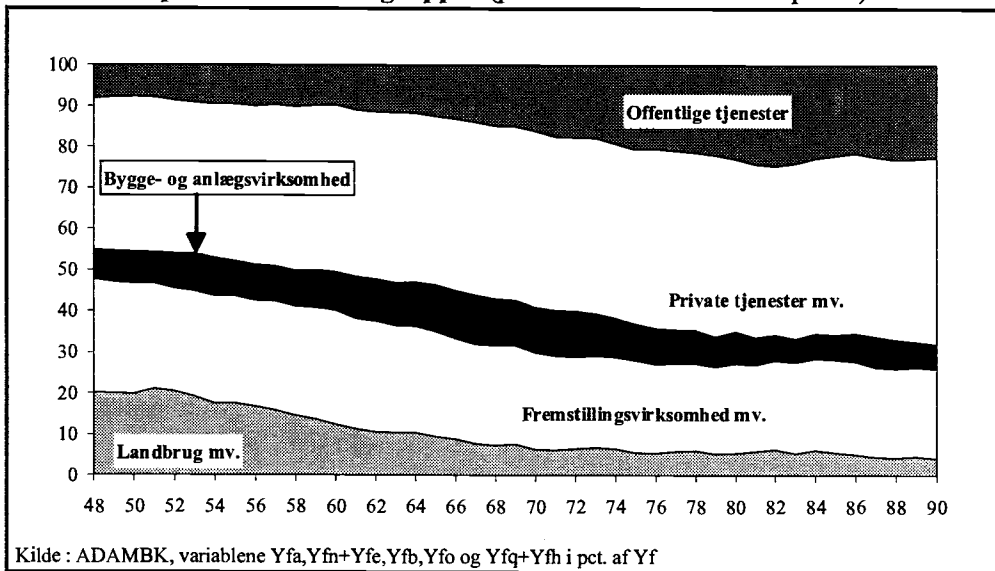
Kilde : *Nationalregnskabsstatistik*, diverse årgange

Strukturfor skydninger indenfor markedsmæssige tjenester

Forretningsservice har haft langt den kraftigste beskæftigelsesvækst blandt producenterne af markedsmæssige tjenester, hvilket skal ses i lyset af periodens hastige teknologiske udvikling. Handelserhvervets relative betydning er derimod faldet ganske betragteligt i de seneste 25 år - en udvikling, der alene skyldes et fald i detailhandelens beskæftigelse : Fremkomsten af supermarkeder, herunder i de senere år af discount-typen, har gjort sin indflydelse gældende.

Skiftet i beskæftigelsesstrukturen udmønter sig også i skiftende fordeling af erhvervenes faktorindkomsterne, jf. figur 2.21.

Figur 2.21

BFI fordelt på erhvervshovedgrupper (pct. af samlet BFI i årets priser)

Det offentlige BFI beregnes på en speciel måde

Udviklingen i de enkelte erhvervs BFI-andele følger kun delvis beskæftigelsesudviklingen - mest udtalt er forskellen for offentlige tjenester, hvilket dog primært skyldes et statistisk fænomen : Det offentlige bruttofaktorindkomst beregnes fra omkostningssiden, og består hovedsagelig af lønninger mv., idet der ikke kalkuleres med profit i forbindelse med produktion af offentlige tjenesteydelser²⁵. Betragtes tallene ekskl. det offentlige, jf. tabel 2.11, fås et mere sammenligneligt grundlag.

²⁵Udover lønninger og arbejdsgiverbidrag mv. består det offentlige BFI alene af et beregnet (imputeret) beløb for afskrivninger, hvorfor netto-faktorindkomsten er identisk med den offentlige lønsum.

Tabel 2.11

Beskæftigelses- og BFI-andele, ekskl. offentlige tjenester

	Procentvis andel				Indeks, 1948-59 = 100			
	48-59	60-73	74-79	80-90	48-59	60-73	74-79	80-90
Beskæftigelse								
Landbrug mv.	26	16	12	9	100	63	45	36
Fremstillingsvirksomhed mv.	26	30	29	30	100	115	112	114
Bygge- og anlægsvirksomhed	7	10	11	10	100	142	155	136
Private tjenester mv.	41	43	48	51	100	106	118	125
Bruttofaktorindkomst (BFI)								
Landbrug mv.	19	9	7	7	100	48	38	34
Fremstillingsvirksomhed mv.	29	28	27	29	100	98	95	99
Bygge- og anlægsvirksomhed	9	13	11	8	100	137	112	89
Private tjenester mv.	42	49	55	56	100	117	130	133

Kilde : Data fra figur 2.20 og 2.21

Landbrug

For landbrugserhvervet er det karakteristisk, at BFI-andelen frem til begyndelsen af 1970'erne aftager væsentlig mere end beskæftigelsesandelen, imens tendensen herefter er modsatrettet - landmændene genvinder således i gennemsnit næsten deres andel af de samlede faktorindkomster.

Fremstillingsvirksomhed

Fremstillingsvirksomhederne har stort set en uændret andel af faktorindkomsterne i hele perioden, imens deres andel af beskæftigelsen stiger frem til starten af 1970'erne, og derefter er nogenlunde stabil.

Bygge- og anlægsvirksomhed

Bygge- og anlægserhvervets betydning er beskæftigelsesmæssigt stærkt stigende frem til slutningen af 1970'erne for herefter at aftage. Udviklingen i BFI-andelen følger beskæftigelsesandelen frem til begyndelsen af 1970'erne for herefter at reduceres ganske kraftigt.

Private tjenester

For de private tjenesteydende erhverv er der tale om en ret konstant stigning i både beskæftigelses- og BFI-andelen i hele perioden, idet væksten i BFI-andelen er noget kraftigere end i beskæftigelsesandelen.

De beskrevne udviklingstendenser skyldes en kombination af forskelle i de enkelte erhvervs input-output prisudvikling (BFI-deflatoren²⁶) og erhvervenes produktivtetsudvikling.

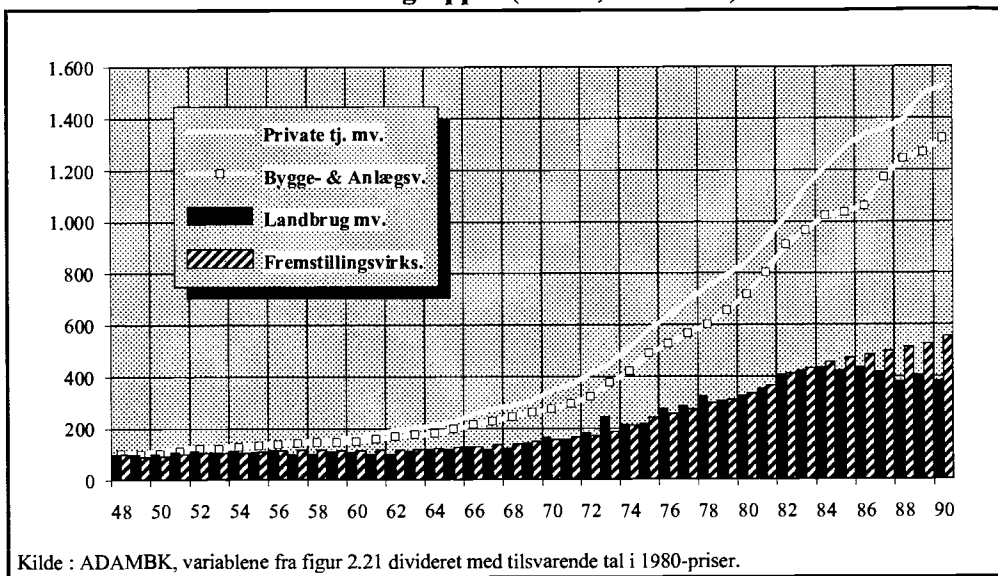
Svag udvikling i BFI-deflatoren for landbrug og fremstillingsvirksomhed

Betragtes BFI-prisudviklingen er det ganske påfaldende, at denne har været svagest for de primære erhverv og fremstillingsvirksomhederne. At BFI-deflatoren for de primære erhverv følger godt med fremstillingsvirksomhedernes skal ses i lyset af diverse landbrugsordninger, der sikrer hjemmemarkedspriser (og fra 1973 priser på EF-markedet) væsentlig over verdensmarkedspriserne. Denne udvikling vender i slutningen af 1980'erne, hvor landbrugspriserne udviser direkte fald.

²⁶Udviklingen i et erhvervs BFI-deflator udtrykker nettoeffekten af prisudviklingen for erhvervets produktionsværdi (output) og dets køb af rå- og hjælpestoffer (input), målt i faktorpriser. Sammenligning af erhvervenes BFI-deflatorer kan således tolkes som et samlet udtryk for udviklingen i de enkelte erhvervs bytteforhold ved skabelse af en enhed værditilvækst. Udviklingen i et erhvervs BFI-deflator vil hovedsagelig afspejle udviklingen i erhvervets afsætningspriser, idet sammenhængen vil være mindre tæt desto mere input- og outputprisudviklingen afviger fra hinanden og desto højere erhvervets råstofprocent er.

Figur 2.22

BFI-deflator for erhvervshovedgrupper (Indeks, 1948=100)

Kraftig prisudvikling i hjemmemarkeds-erhvervene

BFI-prisudviklingen for private tjenesteydelser og bygge- og anlægsvirksomhed har været langt kraftigere, hvilket skal ses i lyset af, at producenterne af disse ydelser et langt stykke af vejen er hjemmemarkedsorienterede og kun i beskedent omfang udbyder deres ydelser i konkurrence med udenlandske producenter. Hertil kommer, at efterspørgselsvæksten, i takt med stigende indkomstniveau, især er blevet rettet netop imod disse ydelser.

Svag prisudvikling og kraftig produktivitsudvikling

De erhverv, hvis BFI-prisudvikling har været svagest, er samtidig de erhverv, hvor produktivitsudviklingen (målt ved BFI i 1980-priser pr. beskæftiget²⁷) har været langt den kraftigste, jf. figur 2.23. Den, isoleret set, faldende indtjening, som følge af svag BFI-prisudvikling, bliver således modvirket af en stigning i produktiviteten²⁸.

Landbrugets produktivitsudvikling i top

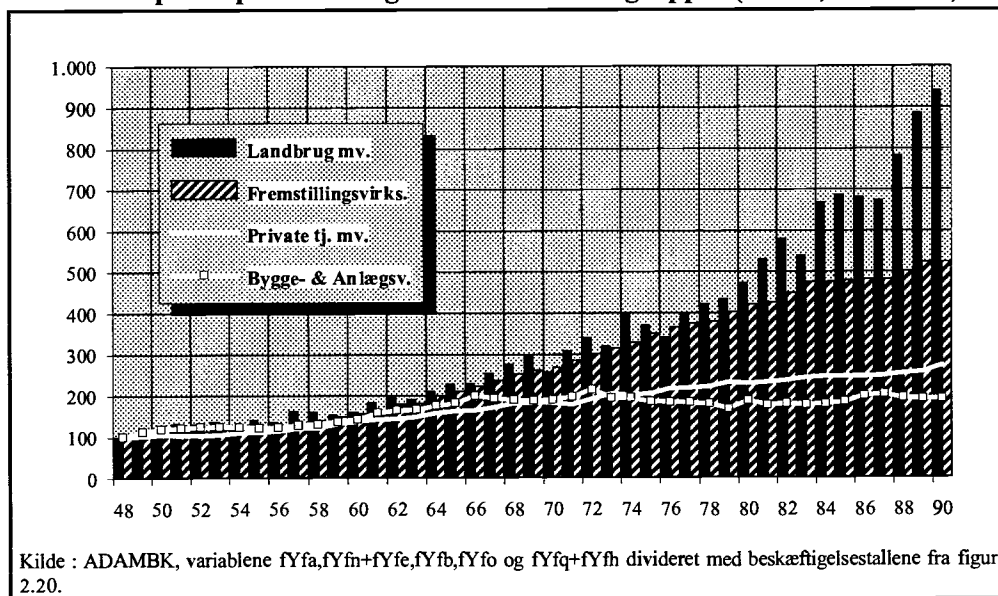
Mest markant er produktivitsudviklingen indenfor landbruget, hvor også udviklingen i priserne er gunstig i de første 10-12 år efter EF-medlemskabet (uden dog tilnærmelsesvis at komme på højde med fx tjenestepriisudviklingen), hvilket forklarer indsnævringen af forskellen mellem BFI-andelen og beskæftigelsesandelen i denne periode, jf. tabel 2.9 ovenfor. Ved vurdering af landbrugets produktivitsudvikling skal have for øje, at BFI-udviklingen påvirkes af høstresultatet, hvorfor der forekommer ret store udsving fra år til år.

²⁷Dette udtryk for arbejds(kraft)produktivitet må betegnes som ret mangelfuldt bl.a. fordi der ikke tages hensyn til skift i arbejdskraftindsatsen fx i form af ændret arbejdstid. Givet udviklingen i fx arbejdstiden har været nogenlunde ensartet for de enkelte erhverv er BFI pr. beskæftiget dog brugbar til at beskrive forskelle i udviklingen i erhvervenes arbejdskraftproduktivitet.

²⁸For god ordens skyld : Der kan naturligvis ikke ud fra tallene siges noget om, hvorvidt den svage prisudvikling er forklaringen på produktivitsudviklingen, eller, omvendt, at den svage prisudvikling netop skyldes den kraftige produktivitsudvikling.

Figur 2.23

BFI i 1980-priser pr. beskæftiget i hovederhvervsgrupper (Indeks, 1948=100)

Jagten på den forsvundne produktivitet i fremstillingsvirksomhed

Indenfor fremstillingsvirksomhed er det iøjnefaldende, at den ellers over gennemsnitlige produktivitetsvækst, stagnerer under midtfirsernes højkonjunktur, hvilket sker samtidig med en kraftig stigning i erhvervets investeringer. I et større studie²⁹ ledte man efter denne "forsvundne produktivitet" - konklusionen var i hovedtræk, at det var forbundet med ganske lang oplærings tid inden de (højteknologiske) nyinvesteringer kunne udnyttes effektivt og dermed styrke produktivitetsudviklingen.

Lav produktivitetsudvikling i bygge- og anlæg samt private tjenester

Produktionen af private tjenesteydelser, og ikke mindst af bygninger og anlæg, er foregået med en ganske svag produktivitetsudvikling i efterkrigstiden. De relativt kraftige prisstigninger på private tjenesteydelser, sikrer imidlertid en stærkere vækst i BFI-andelen end beskæftigelsesandelen, imens det kniber noget for bygge- og anlægserhvervet at "følge med" - især i 1970'erne og 80'erne, hvor produktivitetsudviklingen næsten stagnerer.

2.3.5 Pris- og lønudvikling

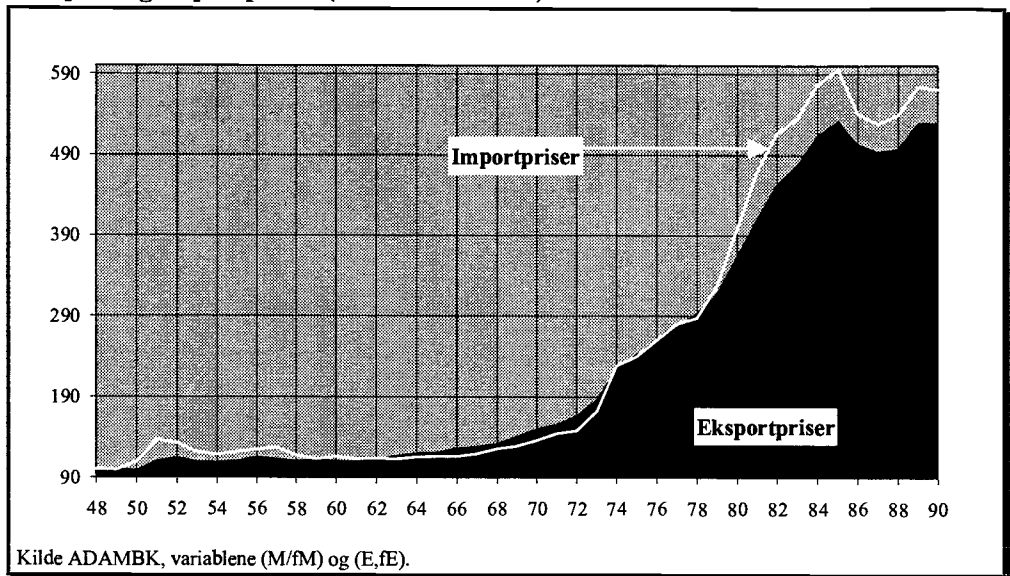
Større stigning i eksport- end i importpriserne

Fra begyndelsen af 1950'erne og frem til begyndelsen af 1970'erne har der været en klar tendens til kraftigere udvikling i de danske eksportpriser end importpriser, hvilket primært afspejler, at energipriserne ikke fulgte med den generelle prisudvikling. Det kraftige importprishop i 1950-51, jf. figur 2.24, skyldes bl.a. stigende råvarepriser i kølvandet på Korea-krigen.

²⁹Gjerding(1990)

Figur 2.24

Eksport og importpriser (indeks 1948=100)

Billedet vender
i 70'erne og 80'erne

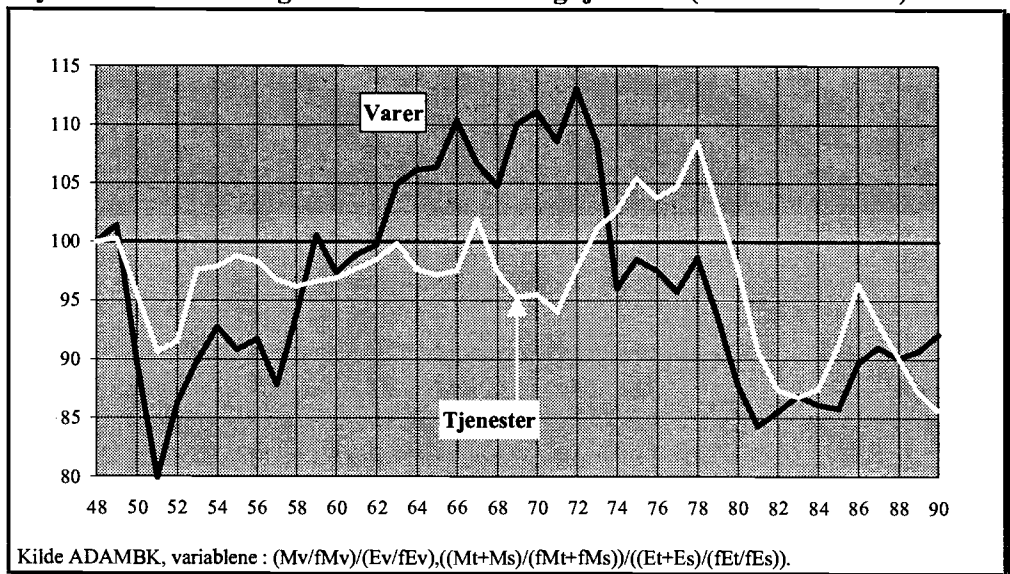
I perioden 1973-74 og 1979-85 er importprisudviklingen langt stærkere end udviklingen i eksportpriserne, hvilket hovedsagelig skyldes effekten af oliekriserne, og for perioden i midtårerne tillige styrkelsen af dollaren.

Bytteforhold =
eksportprisindeks/
importprisindeks

Er samlet udtryk for im- og eksportprisbevægelsernes betydning fås ved at betragte udviklingen i bytteforholdet overfor udlandet, dvs. eksportpriserne i forhold til importpriserne, hvilket i figur 2.25 er vist særskilt for varer og tjenester.

Figur 2.25

Bytteforhold i udenrigshandelen for varer og tjenester (indeks 1948=100)

Udviklingen i
bytteforholdet

Frem til begyndelsen af 1970'erne ses en ganske pæn stigning i bytteforholdet, især for varer. For tjenesterne er der snarere tale om stabilitet, hvilket skal ses i lyset af de ret stabile valutakursrelationer overfor dollar, der, idet søtransportens fragtrater typisk aftales i dollar, har stor indflydelse på bytteforholdet for tjenester under ét. Svækkelsen af dollaren efter Bretton Woods-systemets sammenbrud har gunstig effekt på tjenestebytteforholdet op gennem 1970'erne, imens bytteforholdet for varer forringes kraftigt i 1973-74 og igen i 1979-80. At bytteforholdet for varer forringes så markant skyldes afledede prisseffekter på stort set alle importvarer ved stigende energipriser. Efter en kortvarig forbedring af bytteforholdet omkring 1985-86, især

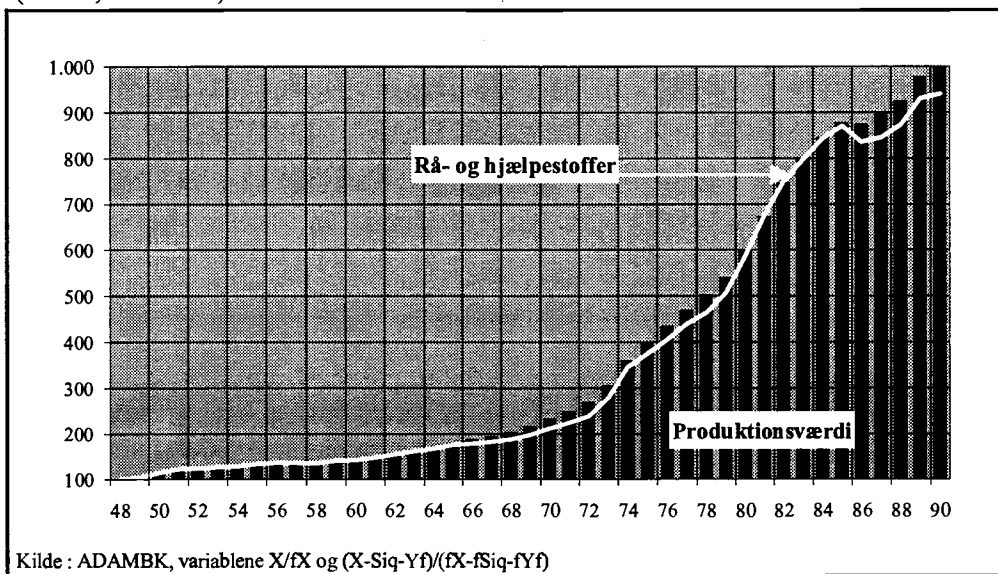
for tjenester, er bytteforholdet i alt stort set stabiliseret på niveauet fra 1986 ved indgangen til 90'erne - dvs. ca. 20 pct. point lavere end før den 1. oliekrise.

Prisernes acceleration efter den 1. oliekrise

Betragtes den indenlandske prisudvikling, jf. figur 2.26, fås et klart indtryk af den accelererende inflation efter den 1. oliekrise, som først rigtig vendes i løbet af midt-firserne.

Figur 2.26

Prisindeks for produktionsværdi samt forbrug af rå- og hjælpestoffer (indeks, 1948=100)

Output- og inputprisudviklingen

Udviklingen er meget parallel for produktionsværdi samt rå- og hjælpestoffer, idet forskellene primært afspejler energiprisudviklingen, der slår kraftigere ud i priserne på rå- og hjælpestoffer - et forhold, der skyldes, at energiudgifterne vejer relativt tungere på input- end outputsiden.

Tjenestepriiserne stiger mere end varepriserne...

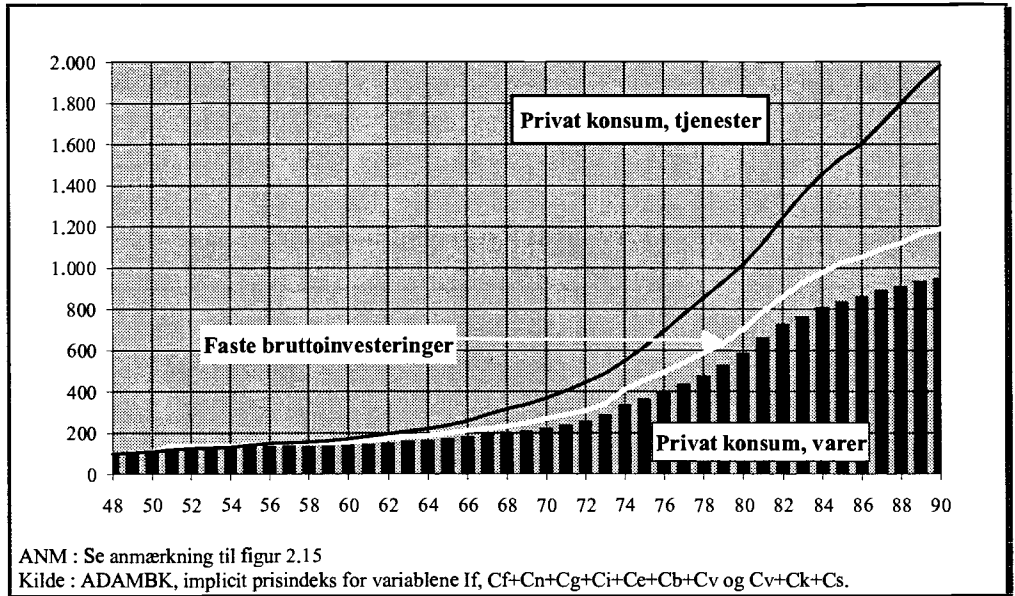
Sammenholdes den indenlandske prisudvikling med udenrigshandelens er det bemærkelsesværdigt, at sidstnævnte har været kun ca. halvt så kraftig som den indenlandske fra 1948-90 (bemærk forskellen i skalaen på figur 2.24 og 2.26). Dette skal ses i lyset af, at varehandelen er dominerende i den danske udenrigshandel, imens tjenesteproduktionen udgør langt den overvejende del af den indenlandske produktion, og, som det fremgik af figur 2.22, er priserne steget langt mere i de tjenesteproducerende end i de vareproducerende erhverv.

... også for det private konsum

Den markante udvikling i prisstrukturen over mod relativt højere tjeneste- end varepriser fremgår også tydeligt, når udviklingen i det private konsums vare- og tjenestepriser sammenlignes, jf. figur 2.27.

Figur 2.27

Prisindeks for privat konsum og faste bruttoinvesteringer (indeks, 1948=100)

Priserne stiger mere på investeringsgoder end konsumgoder

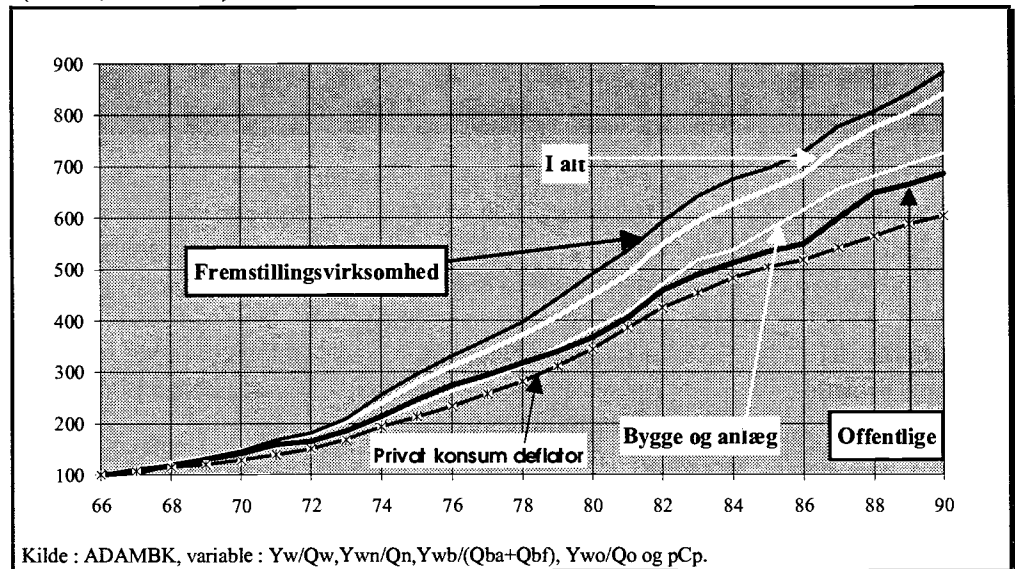
Endvidere er afbildet prisudviklingen for de faste investeringer, der ses at være noget kraftigere end for vareforbrugets vedkommende, hvilket delvis afspejler investeringernes højere, gennemsnitlig set, teknologiindhold (og at fødevarer selvsagt ikke indgår).

Lønnen stiger mere end priserne

Betragtes udviklingen i lønomkostningerne pr. beskæftiget, jf. figur 2.28, er det karakteristisk, at de siden 1966 er steget væsentlig mere end konsumpriserne.

Figur 2.28

Lønomkostninger pr. lønmodtager, udvalgte erhvervshovedgrupper (indeks, 1966=100)

Svagest lønudvikling for offentligt ansatte

Fremgangen i lønsummen pr. beskæftiget har været mest udtalt indenfor fremstillingsvirksomhed og de tjenesteydende erhverv, dog ekskl. det offentlige, hvor, især i det meste af 1980'erne, lønudviklingen var ret svag. Det her anvendte lønbegreb kan ikke umiddelbart anvendes til at belyse reallønsudviklingen³⁰, men illustrerer trods alt en tendens til øget købekraft hos lønmodtagerne, og dennes afhængighed af erhvervsmæssig placering.

Aftagende lønstigningstakt i 1980'erne

Det beskrevne skift i lønstrukturen er gået hånd i hånd med en generel tendens til aftagende lønstigningstakt i 1980'erne, jf. tabel 2.12. Udviklingen i lønomkostningerne pr. beskæftiget lønmodtager var svagt accelererende i kølvandet på de to oliekriser, men er siden hen blevet halveret til godt 5 pct. p.a.

Tabel 2.12

Lønomkostninger pr. lønmodtager, udvalgte erhvervshovedgrupper (pct.)

	Gennemsnitlig årlig vækst		
	1966-73	1973-82	1982-90
I alt	10,6	11,7	5,5
Fremstillingsvirksomhed	11,0	12,3	4,1
Bygge- og anlægsvirksomhed	8,8	9,5	5,5
Offentlige tjenester	9,2	10,6	5,2

Kilde : som figur 2.28

Påvirkningen af konkurrenceevnen

Internationale sammenligninger tyder på, at denne nedgang i den danske lønstigningstakt har været noget større end i udlandet med deraf følgende forbedring af lønkonkurrenceevnen - i modsætning til udviklingen før begyndelsen af firserne, hvor udviklingen gik i retning af en forringelse af lønkonkurrenceevnen³¹. Sammenholdes udviklingen i lønomkostningerne med produktivitet- og valutakursudviklingen i Danmark contra udlandets fås et mere dækkende billede af udviklingen i konkurrenceevnen (benævnt de relative enhedslønomkostninger). Her viser beregninger en tendens til svagt faldende konkurrenceevne i 1970'erne, der accelererer i begyndelsen af 1980'erne for derefter at vende tilbage til niveauet fra 1970 i midtfirserne og stabilisere sig på dette niveau i resten af firserne.

2.3.6 Offentlige finanser

Næsten fordobling af skattetrykket

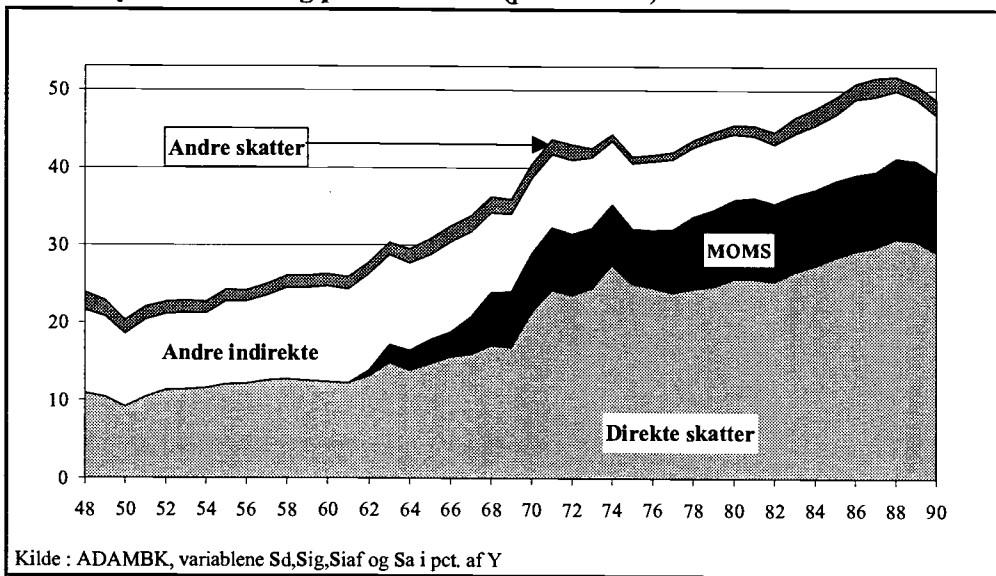
Den markante forøgelse af beskæftigelsen i den offentlige sektor siden 2. verdenskrig har sat sit præg på beskatningens omfang. Skattetrykket er steget næsten uafbrudt fra ca. 25 pct. af BNP i 1948 til omkring det dobbelte i 1990, jf. figur 2.29

³⁰Ved realløn forstås ofte den reale værdi af aflønningen af en bestemt mængde arbejdskraft, typisk målt i timer. Når der anvendes lønomkostninger pr. beskæftiget tages bl.a. ikke hensyn til forskelle i deltidsfrekvens imellem de enkelte erhverv og erhvervs-specifikke arbejdsgiverbidrag. I det omfang, der ikke sker væsentlige skift i den relative fordeling på erhvervene i deltidsfrekvens og arbejdsgiverbidrag, vil udviklingen i lønomkostninger pr. beskæftiget give et retvisende billede af reallønsudviklingen - givet alle lønmodtageres forbrugsmønster svarer til gennemsnittets. Ved beregningen tages selvsagt ikke hensyn til konsekvenserne af forskelle i den direkte beskatning, der i et progressivt indkomstskattesystem vil tendere til at udligne forskelle i den disponible realløn.

³¹se fx Finansredegørelse 1993, kapitel 8

Figur 2.29

Skattetrykkets fordeling på skattearter (pct. af BNP)

Udviklingen i beskatningen

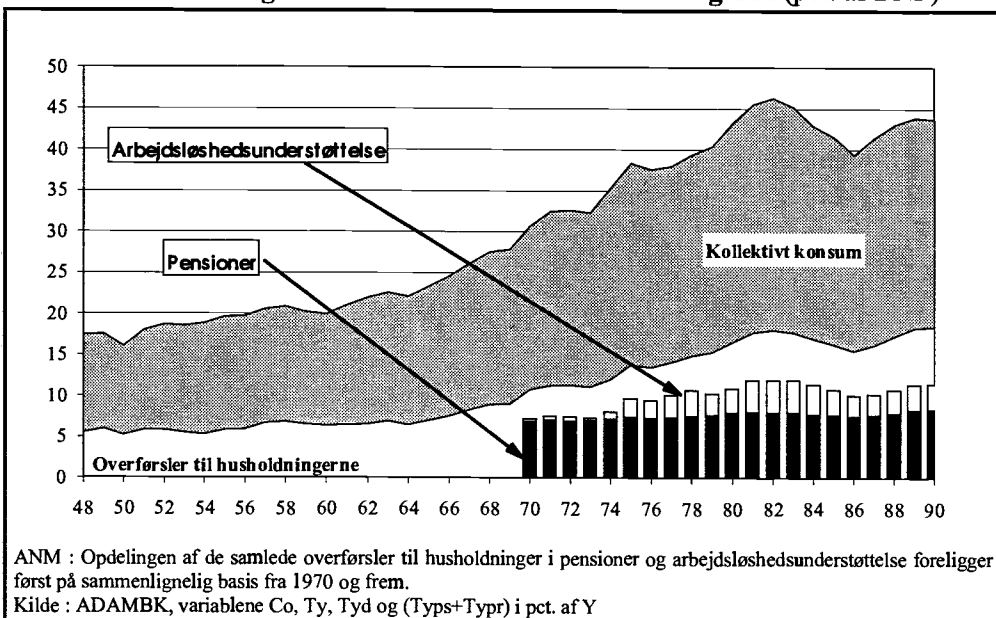
Indtil slutningen af 1950'erne skaffede den direkte beskatning, hovedsagelig i form af indkomstskatter, en lidt større andel af det samlede skatteprovenu end de indirekte skatter. Dette ændres i løbet af 1960'erne på grund af omsen (fra 1962) og senere momsens indførelse (i 1967), samt fordi indkomstskattesystemets opbygning i sig selv var medvirkende til udhuling af indkomstbeskatningsgrundlaget ved stigende skattetryk (via skattefradraget). Efter kildeskattens indførelse i 1970 er det direkte skattetryk igen dominerende - og det har ikke ændret sig siden hen.

Det offentlige udgiftsside

På de offentlige financers udgiftsside er det værd at hæfte sig ved, at det ikke alene er væksten i udbudet af offentlige serviceydelser, dvs. det kollektive konsum, der er vokset markant - også en stadig stigende del af de samlede indkomster omfordeles via de offentlige kasser, jf. figur 2.30.

Figur 2.30

Kollektivt konsum og indkomstoverførsler til husholdningerne (pct. af BNP)

Velfærdsstaten vokser sig stor

I 1948 udgjorde indkomstoverførslerne blot ca. 5 pct. af BNP, imens denne andel ved udgangen af 1980'erne var oppe på små 20 pct. Dette forhold er i vidt omfang et

resultat af et skift i socialpolitikken : I begyndelsen af perioden var socialpolitikken især udformet med henblik på afhjælpning af mere akut nød og ydelse af pensioner, men senere blev den langt mere rettet mod at kompensere for indkomstbortfald i forbindelse med sociale begivenheder også af mindre akut karakter. Dette, kombineret med den store stigning i udbudet af offentlige gratsydelse, er karakteristisk for den moderne velfærdsstat.

Ledighedens betydning

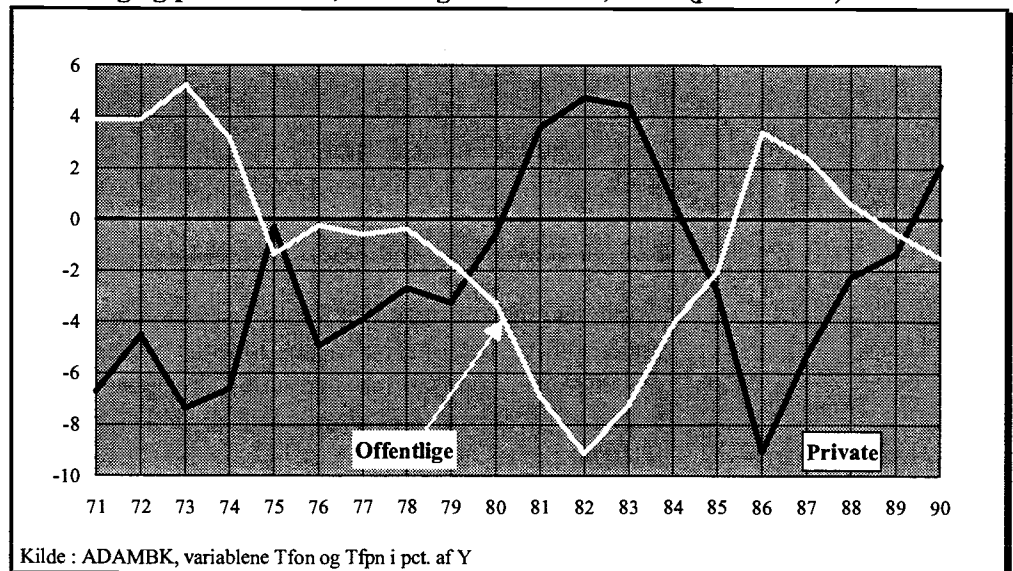
Endvidere fremgår det af figuren, at år til år udsvingene i omfanget af indkomstoverførsler er ganske markant påvirket af udviklingen i ledigheden, idet arbejdsløshedsunderstøttelsen næsten udelukkende finansieres via de offentlige finanser.

Offentlig nedsparing

I løbet af 1970'erne og frem til begyndelsen af 80'erne øgede den offentlige sektor næsten år for år sin finansielle nedsparing overfor den private sektor og udlandet under ét, primært på grund af den svækkede konjunkturudvikling, der søgtes modvirket ved finanspolitiske lempelser - i modsætning til perioden før 1975, hvor den offentlige finansielle opsparing var positiv. I 1982 var det offentliges finansielle opsparingsunderskud på små 10 pct. af BNP, jf. figur 2.31.

Figur 2.31

Offentlig og privat sektor, fordringerhvervelse, netto (pct. af BNP)

Stigende finansiell opsparing i den private sektor

I samme periode var udviklingen i den private sektors nettofordringerhvervelse stort set modsatrettet, men kan kun delvis opveje det offentliges negative fordringshvervelse, hvorfor udlandet erhvervede nettofordringer på Danmark³².

Rekordunderskud i 1986

Under højkonjunktoren 1983-86 vender tendensen i den offentlige og private sektors nettofordringerhvervelse drastisk. Den private nedsparing, der delvis kan henføres til en ikke ubetydelig stigning i den private sektors forbrugskvote, førte til, at udlandets fordringshvervelse, netto nåede rekordhøjder i 1986 - svarende til ca. 5 pct. af BNP.

Lille overskud i 1990

I den efterfølgende lavkonjunktur øges den private sektors finansielle opsparing langt kraftigere end det offentliges nedsparing, hvilket i 1990 resulterer i det første, beskedne, overskud på Danmarks nettobetaling overfor udlandet siden 1963.

³²Summen af de to kurver (regnet med modsat fortegn) er udtryk for udlandets nettofordringerhvervelse på Danmark, når bortses fra posterne på nationalregnskabet's afstemningskonto.

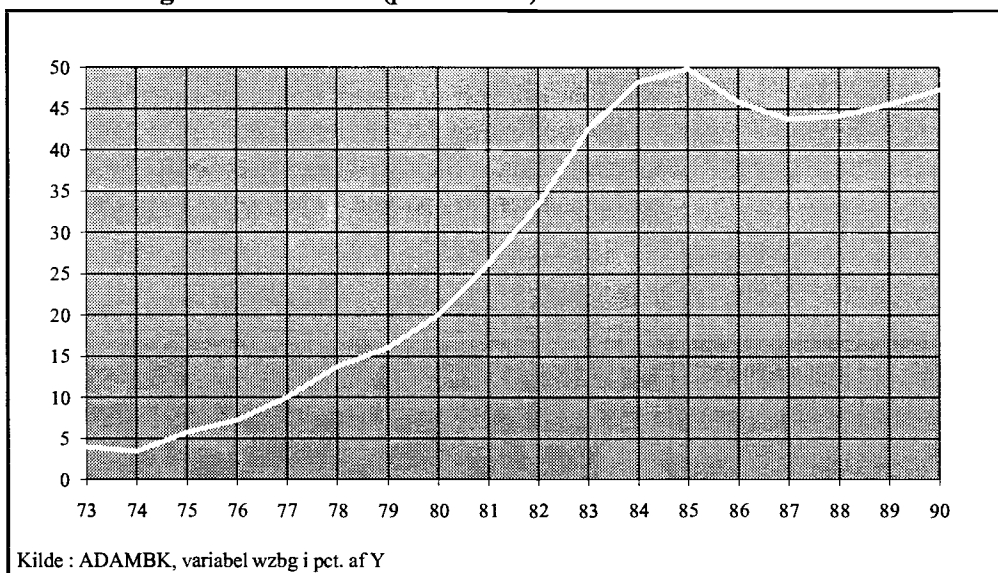
2.3.7 Finansielle markeder

Staten går ind på obligationsmarkedet med betydelig vægt

Det i lange perioder næsten kroniske finansielle underskud på de offentlige finanser fik ganske drastiske konsekvenser for udviklingen på de finansielle markeder, idet staten, med henblik på finansiering af underskuddet, blev en betydningsfuld udbyder af obligationer. I løbet af godt og vel 10 år steg det offentlige obligationsmasse fra i 1973 blot at udgøre under 5 pct. af BNP til ca. 50 pct. i midten af 80'erne, jf. figur 2.32

Figur 2.32

Statens obligationsudstedelse (pct. af BNP)

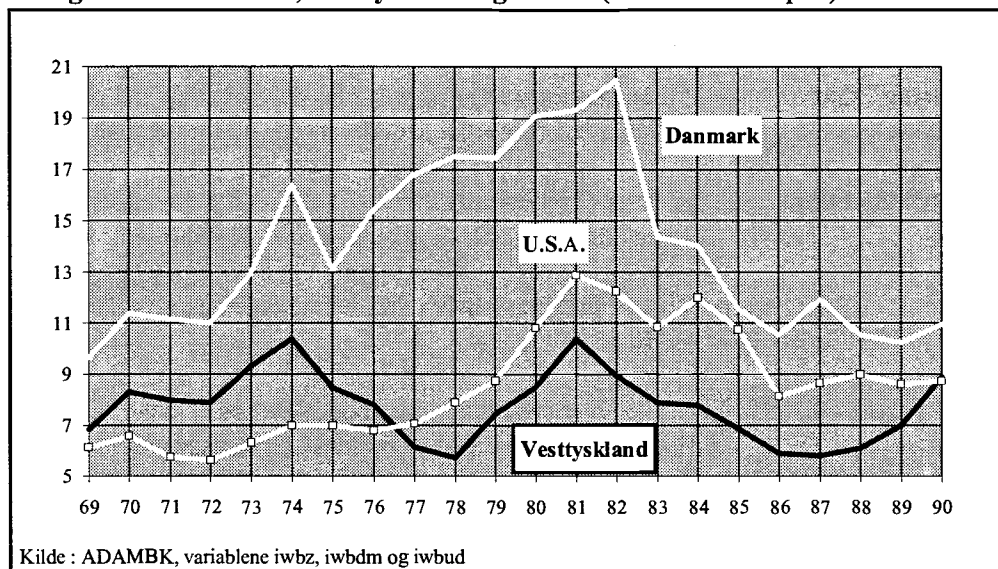

Renten

Kombinationen af stigende offentlig gældsætning, tocifrede inflationsrater og kronisk underskud på betalingsbalancens løbende poster, der til tider søgtes begrænset via devalueringer, medførte næsten uafbrudt stigende renteniveau i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne - kulminerende med en lang nominal rente på ca. 21 pct. i 1982, jf. figur 2.33.

Figur 2.33

Lang rente i Danmark, Vesttyskland og U.S.A. (effektiv rente i pct.)

Rekordniveauet i 1982

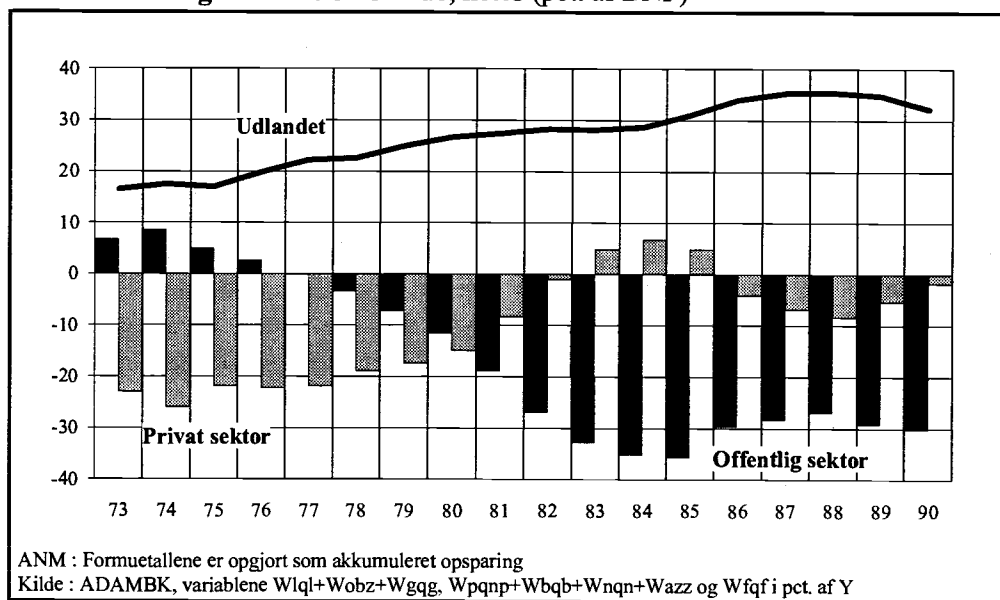
Baggrunden for rekordniveauet i 1982 var en vis usikkerhed med hensyn til statens evne/vilje til at tilbagebetale sin gæld ("afgrundsdebatten"), udpræget valutauro i forbindelse med en række valutakursjusteringer, der primært medførte deprecieringer af den danske krone, samt forventninger i retning af devalueringer i fremtiden som følge af et højt niveau for underskuddet på betalingsbalancens løbende poster.

Mod lavere rente

Efter 1982 har den nominelle lange rente været næsten uafbrudt for nedadgående, hvilket frem til slutningen af 1980'erne skal ses i lyset af den faste valutakurspolitik og overgangen til et lavere inflationsniveau. Faldet i inflationen er i perioden væsentlig kraftigere end nedgangen i det nominelle renteniveau, hvorfor realrenten i 1980'erne generelt ligger på et ret højt niveau (ca. 8 pct., imens BNP-realvæksten i gennemsnit var på små 2 pct. p.a.). Ved udgangen af 1980'erne indsnævres endvidere rentespændet overfor udlandet, hvilket hænger sammen med den føromtalte valutakurspolitik og givetvis også, at betalingsbalancesaldoen udvikler sig mod et overskud, som opnås for første gang siden 1963 i 1990.

Formuefordelingen

De enkelte sektors skiftende finansielle fordrings erhvervelse, jf. figur 2.31, afspejler sig i udviklingen i de finansielle formuers fordeling på sektorer.

Figur 2.34**Sektorfordeling af finansiell formue, netto (pct. af BNP)****Offentlig gældsbyrde på ca. 30 pct. af BNP i 1990**

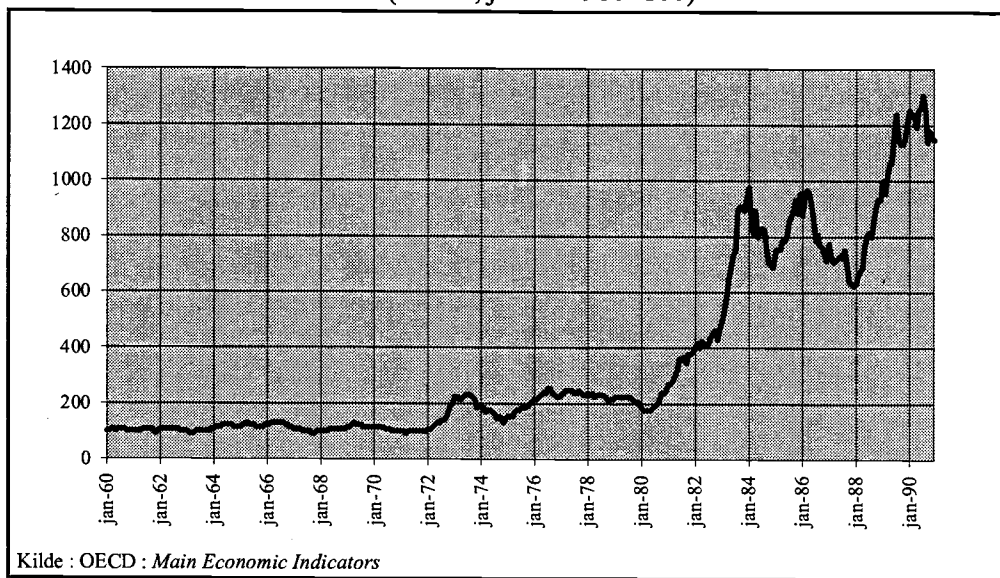
Det offentlige, som frem til midten af 1970'erne havde en positiv finansiell nettoformue, har efterfølgende erhvervet sig en ganske betydelig gældsbyrde på ca. 30 pct. af BNP i 1990 - en gæld, der hovedsagelig skal afdrages ved tilbagebetalinger til udlandet, dvs. i form af fremmed valuta.

Kraftig prisudvikling på aktiemarkedet

Prisudviklingen på det danske aktiemarked i 1970'erne og, ikke mindst i 1980'erne, må betegnes som særdeles kraftig, jf. figur 2.35.

Figur 2.35

Kursindeks for industriaktier (Indeks, januar 1960=100)

Kilde : OECD : Main Economic Indicators

Store kursudsving i 1980'erne

I forbindelse med EF-medlemskabet fordobles kurserne på industriaktier (det totale aktieindeks følger udviklingen i indekset for industriaktier ret snært) for derefter at være nogenlunde stabile, målt nominelt, frem til begyndelsen af 1980'erne - dog med en par dyk omkring de to oliekriser. I de første 3-4 år af 1980'erne mere end 4-dobles kurserne - formentlig som følge af en række skattemæssige begunstigelser og under indtryk af konjunkturudviklingen. Fra midtforserne og frem er især de store udsving i både op- og nedadgående retning iøjnefaldende, hvis årsag synes svær at forklare ud fra den realøkonomiske udvikling³³.

Den finansielle sektor har vokset sig stor

Den finansielle sektor udviser en betragtelig vækst i efterkrigstiden. I 1948 produce-rede kun lidt over 1 pct. af det samlede antal beskæftigede finansielle serviceydelser, hvilket i dag er vokset til ca. 4 pct³⁴. De ansatte i den finansielle sektorer er næsten udelukkende lønmodtagere, hvis gennemsnitlige aflønning ligger et stykke over gennemsnitslønmodtagerens, jf. figur 2.36.

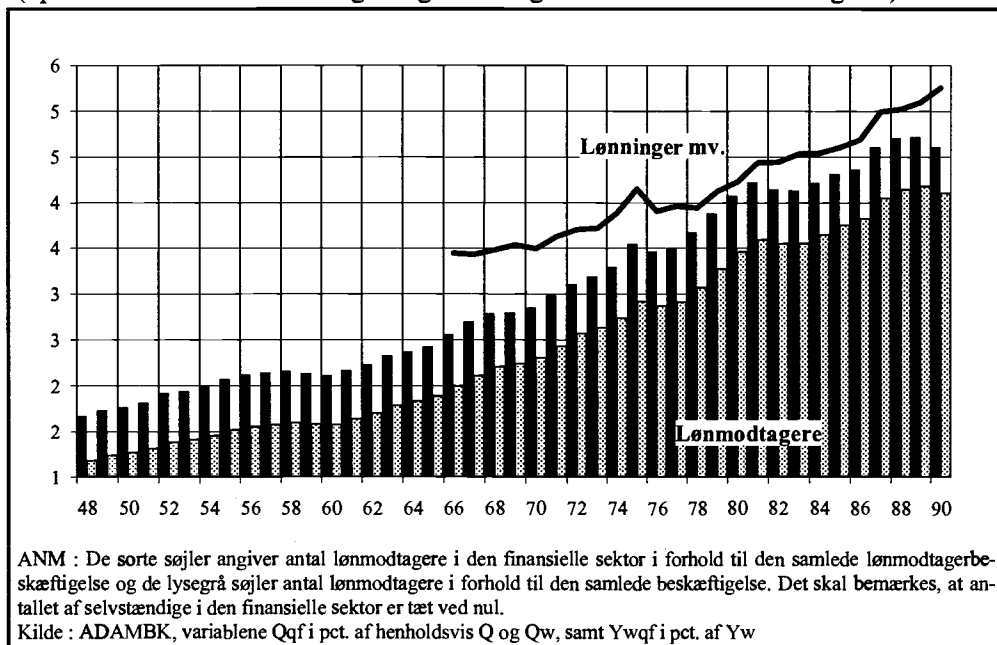
³³For nærmere overvejelser vedrørende årsagerne til aktiekursudviklingen i 1970'erne og 1980'erne henvises til fx Østrup(1989).

³⁴Tallet må formodes at være et minimumsskøn, idet personer beskæftiget med finansielle aktiviteter i brancher med anden hovedaktivitet end finansiell virksomhed ikke er medregnet.

Figur 2.36

Antal Lønmodtagere og lønudgifter mv. i den finansielle sektor
(i pct. af samlet antal lønmodtagere og beskæftigede samt de samlede lønudgifter)

Årsager

Flere forhold forklarer denne kraftige relative (og absolutte) vækst i den finansielle sektor :

- I takt med efterkrigstidens velstandsstigning vokser antallet af økonomiske transaktioner, hvis smidige betalingsmæssige afvikling det er naturligt at overlade til finansielle institutioner. Endvidere medfører stigningen i pensionsformuleringerne et øget behov for finansiell rådgivning i forbindelse med effektiv porteføljesammensætning.
- Væksten i de internationale betalingstransaktioner, bl.a. som følge af øget udenrigshandel og liberalisering af adgangen til de internationale kapitalmarkeder, øger behovet for finansiell assistance.
- Endelig skal anføres, at finansmarkedet, ikke mindst i 1980'erne, næsten er blevet oversvømmet af en eksplosiv finansiell innovationsbølge i form af de såkaldte "nye finansielle instrumenter", såsom : futures, optioner, swaps mv. Instrumenter, hvis anvendelse og prissætning, kræver betydelig finansiell indsigt.

Er den finansielle sektor for stor ?

Væksten i den finansielle sektors beskæftigelse er gået hånd i hånd med en betydelig automatisering i afviklingen af finansielle transaktioner, primært som følge af den edb-tekniske udvikling - et forhold, der i sig selv skulle modvirke beskæftigelsesvæksten til trods for øget efterspørgsel efter finansielle ydelser. Udviklingen i slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne tyder da også på, at den finansielle sektors vokseværk har været kraftigere end det indtjeningsmæssigt er holdbart på længere sigt.

3. Konjunkturudviklingen 1977-90

Oversigt

Efter gennemgangen af hovedtrækkene i den økonomiske strukturudvikling i afsnit 2, fokuseres i dette afsnit på konjunkturudviklingen for perioden 1977-90. Gennemgangen er beskrivende, idet formålet primært er at analysere konjunkturudviklingen ud fra de nyberegnete kvartalsvise nationalregnskabstal. Et summarisk resumé af periodens konjunkturudvikling findes i afsnit 3.3. De økonometriske modelleringer, som datamaterialet oplagt indbyder til, ligger uden for denne fremstillings rammer.

Data

I forbindelse med figurer og tabeller refereres til det anvendte datamateriale i form af variabelnavnene fra databanken QDAM.bnk (Quarterly Danish Aggregated Model - bank)³⁵, hvis opbygning i hovedtræk følger principperne for navngivningen i ADAM-modellens databank.

3.1 Analysemetode

Hvordan udnyttes teknikken ?

I afsnit 1 blev en række af de mere tekniske aspekter i forbindelse med analyse af konjunkturforløbet gennemgået, hvilket udmøntede sig i en operationel definition af konjunkturcyklen samt definitioner til nærmere karakterisering af konjunkturbevægelsen. Tiden er kommet til anvendelse af begreberne på de faktiske tal - men i hvilket omfang skal der gøres brug af teknikken ?

Et naturligt valg ...

Et umiddelbart naturligt valg ville være at foretage en komplet opsplitning af konjunkturbevægelsen i dens enkeltkomponenter - altså beregning af den cykliske komponent for samtlige serier, der indgår i BNP i faste priser, og derefter sammenholde resultaterne med BNP's cykliske komponent.

... men

At denne fremgangsmåde ikke generelt er valgt skyldes først og fremmest, at isolering af den cykliske komponent er udtryk for en meget høj bearbejdningsgrad af de basale data - så høj, at det vil være vanskeligt direkte at relatere udviklingen i disse tal til udviklingen i andre variable og periodens konkrete økonomisk-politiske tiltag.

Vægten lægges på analyse af de sæsonkorrigerede tal

Analysen i det følgende vil derfor hovedsagelig blive gennemført på basis af de sæsonkorrigerede tal, idet beskrivelsen af den trendmæssige udvikling allerede er dækket via gennemgangen af strukturændringerne i afsnit 2.

Forinden gennemføres, i afsnit 3.2, en analyse af de gennemsnitlige karakteristika for den danske konjunkturudvikling i perioden 1977-90, hvor samvariationen mellem BNP i faste priser og dets delkomponenter samt andre centrale variable illustreres med henblik på at belyse forskelle/ligheder i den danske konjunkturudvikling contra udlandets.

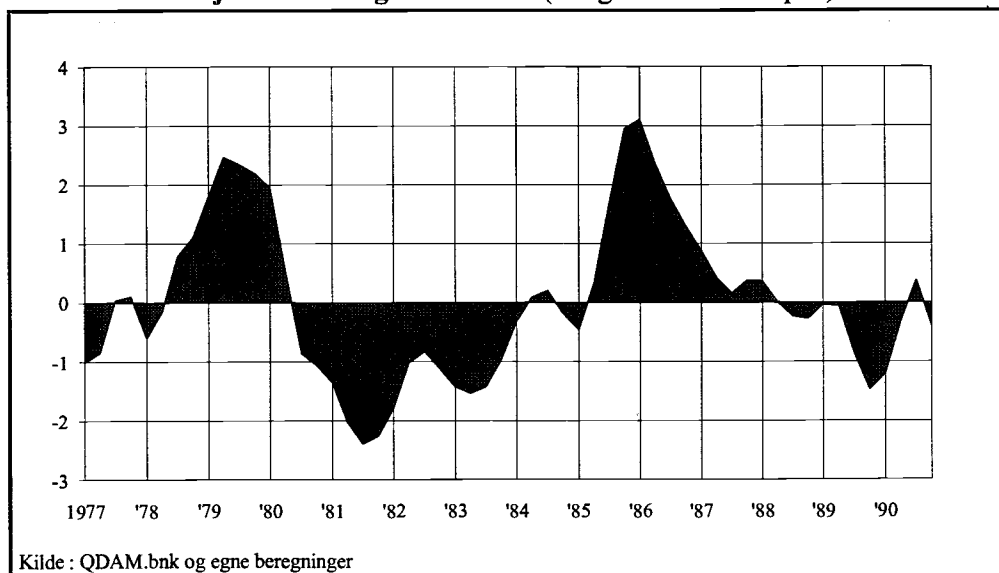
³⁵Variabellisten er gengivet i D.St.(1994a) og D.St.(1994b).

3.2 Karakteristika for konjunkturbevægelsen 1977-90

I figur 3.1, som er en gentagelse af figur 1.6, er vist den danske konjunkturbevægelse for perioden 1977-90 estimeret ved metoden beskrevet i afsnit 1.

Figur 3.1

Den danske konjunkturbevægelse 1977-90 (afvigelse fra trend i pct.)

5 konjunkturcykler kan identificeres

Ud fra figur 3.1 kan identificeres 5 fulde konjunkturcykler, hvis 1. kvrt. 1977 klassificeres som et bundpunkt - hvilket selvsagt hverken kan be- eller afkræftes uden beregning af kvartalstal længere tilbage i tiden. Endvidere bemærkes, at der er 2 sub-cykler (1. kvrt. 1977 - 1. kvrt. 1978 og 4. kvrt. 1988 - 4. kvrt. 1989). En formel karakteristik af konjunkturcyklerne fremgår af tabel 3.1, idet forløbet i 1989-90 ikke er medtaget i beregningerne (foreløbige tal for den efterfølgende periode indikerer, at nedgangen fra 3. til 4. kvartal 1990 fortsætter i 1. kvrt. 1991, der er bundpunktet for konjunkturcyklen fra 4. kvrt. 1988 til 1. kvrt. 1991).

Tabel 3.1

Konjunkturcykler 1977-88

Periode (Bund-Top-Bund)	Opgangsfase		Nedgangsfase	
	Faselængde (kvartaler)	Gnsntl. amplitude (pct. point)	Faselængde (kvartaler)	Gnsntl. amplitude (pct. point)
1. kvrt. 1977 til 3. kvrt. 1981 (1.kvt. 77 - 2.kvt. 79* - 3.kvt. 81)	9	0,39	9	0,54
3. kvrt. 1981 til 2. kvrt. 1983 (3.kvt. 81 - 3.kvt. 82 - 2. kvrt. 83)	4	0,39	3	0,23
2. kvrt. 1983 til 1. kvrt. 1985 (2.kvt. 83 - 3.kvt. 84* - 1. kvrt. 85)	5	0,35	2	0,33
1. kvrt. 1985 til 3.kvt. 1987 (1. kvrt.85 - 1.kvt.86*-3.kvt.87)	4	0,89	6	0,49
3. kvrt. 1987 til 4. kvrt. 1988 (3.kvt.87 - 4.kvt.87* - 4.kvt.88)	1	0,22	4	0,16
Gennemsnit 1977-88	4,6	0,46	4,8	0,41

ANM : * angiver at vendepunktet ligger over den estimerede trend.

Konjunkturcykler kan ikke forudsiges

Tabellen giver et tydeligt indtryk af, at op- og nedgangsfaserne er ganske varierende både med hensyn til længde og amplitude, hvorfor konjunkturcyklers tidsmæssige placering og deres karakter næppe kan forudsiges alene ud fra studier af cyklernes egenvariation. Yderligere konklusioner ud fra så kort en estimationsmetode kan næppe drages med nogen form for sikkerhed.

Stylized facts, udenlandske undersøgelser

En række internationale undersøgelser af konjunkturbevægelser i efterkrigstiden, har ført en til en vis konsensus med hensyn til fænomenets opførsel, hvilket typisk sammenfattes i en række *stylized facts* - de af dem, der kan efterprøves via nationalregnskabsdata, er i let revideret og forkortet form, resumeret nedenfor³⁶ :

- 1) Skift i BNP-realvækst og inflation følges ad, dvs. inflationsraten er procyklisk
- 2) Pris- og løninflation følges ad, idet løninflationen oftest er ledende i forhold til prisinflationen
- 3) Lønkvoten er stigende med positiv realvækst i BNP, dvs. procyklisk
- 4) Der er generelt en opadgående trend i den reale produktion
- 5) Konjunkturcykler er tilbagevendende fænomener, men er ikke periodiske, dvs. ingen cykel er ens, hvorfor vendepunkter ikke kan forudsiges
- 6) Realvækst i produktion og produktivitet er procykliske
- 7) Investeringer er procykliske
- 8) Konjunkturbevægelserne er delvis sammenfaldende, synkrone, imellem forskellige lande.

4) og 5) O.K.

Tabel 3.1 illustrerede, at *stylized fact* nr. 5 i hvert fald ikke modbevises af den danske udvikling i perioden 1977-88. Gennemgangen i afsnit 2 understøtter, at der også i den danske produktionsudvikling er tale om en klar langsigtet tendens til vækst. Eller sagt på anden vis : De danske konjunkturcykler er vækst-cykler, dvs. udsving omkring en positiv trendmæssig vækst - *stylized fact* nr. 4 er også OK.

Hvorvidt de øvrige *stylized facts* gælder for den danske konjunkturudvikling er belyst i tabel 3.2.

³⁶Listen er taget fra Dore(1993), p. 19-21. Udover de i teksten nævnte *stylized facts* anføres, at udviklingen i profit-ten pr. solgt enhed er procyklisk, især i nedgangsfasen, og, at udviklingen i pengemængden er procyklisk.

Tabel 3.2

Statistiske karakteristika vedr. konjunkturforløbet 1977-90

variabel	(1) Standard- afvigelse	(2) (1) med BNP=100	(3) (4) (5) BNP's korrelation med variabel i periode :		
			t-1	t	t+1
Værdier i 1980-priser					
BNP	1,3	100,0	90,2	100,0	90,2
Produktionsværdi i basispriser	1,6	124,0	74,9	90,7	92,0
Varetilknyttede skatter, netto	3,7	280,9	88,8	82,1	67,8
Import af varer	3,6	268,7	80,4	81,0	69,9
Import af tjenester	4,7	352,8	5,5	13,2	12,9
Forbrug af rå- og hjælpestoffer	2,3	175,2	72,6	86,7	91,2
Eksport af varer	2,0	148,4	-8,6	-11,5	-14,5
Eksport af tjenester	4,4	331,2	-26,4	-30,1	-37,8
Privat konsum	2,0	149,3	88,1	89,4	81,4
Kollektivt konsum	1,0	78,9	-13,0	-1,6	3,2
Bruttoinvesteringer	8,8	663,9	78,8	89,5	84,7
Faste bruttoinvesteringer	6,9	516,9	80,2	88,1	86,2
Andre enheder					
Beskæftigelse	0,9	69,2	60,9	75,2	81,9
BFI i 1980-priser pr. beskæftiget	0,7	53,4	37,5	46,3	29,5
Lønsum pr. lønmodtager	1,1	83,3	-42,2	-47,6	-51,8
Lønkvoten	1,3	96,0	-36,7	-24,5	-1,9
BNP-deflator	0,9	71,2	-34,0	-44,5	-51,2
Privat konsum deflator	1,1	81,6	-63,0	-69,6	-70,8

ANM : Alle værdier vedrører logaritmen til trend-cykel seriens afvigelse fra logaritmen til trenden, hvor trenden er estimeret ved Hodrick-Prescott's metode, jf. afsnit 1. Alle størrelser er omregnet til pct.

Variabilitet i BNP's delkomponenter

Betragtes først søjle (2) fås et gennemsnitligt udtryk for den relative variabilitet i BNP's enkeltkomponenter ("Værdier i 1980-priser") og andre relevante størrelser (nederste del af tabellen, "Andre enheder") - målt i forhold til BNP's egen variabilitet.

Variabiliteten i BNP's enkeltkomponenter er generelt væsentlig større end BNP's egenvariation, lige med undtagelse af det kollektive konsum. Udsvingene er langt de største for investeringernes vedkommende, især lagerinvesteringerne (forskellen mellem bruttoinvesteringer og faste bruttoinvesteringer) er særdeles konjunkturfølsomme, hvilket harmonerer med konventionel visdom. Endvidere er det værd at hæfte sig ved de markante udsving i tallene for udenrigshandel, samt for de varetilknyttede nettoskatter. Sidstnævnte skal ses i lyset af, at de danske vareskatter især påhviler langvarige forbrugsgoder, der hører til de mere konjunkturfølsomme.

Variabilitet i øvrigt

For de øvrige størrelser i tabellen er det karakteristisk, at de har en noget lavere variabilitet end BNP. De relativt moderate udsving i beskæftigelsen kan ses som udtryk for en hvis træghed i tilpasningen af beskæftigelsen ved konjunktursvingninger, hvilket bl.a. kan skyldes de ret store oplæringsomkostninger ved udskiftning af personale. Egentlige forklaringer på variabilitetens størrelse for de øvrige variable synes ikke umiddelbart forhåndenværende, hvorfor estimationsresultaterne blot må stå for egen regning.

Procyklisk/anticyklisk

I søjle (4) er beregnet korrelationskoefficienten mellem BNP og de øvrige variable's værdier i samme periode - positiv værdi angiver, at bevægelsens retning i gennemsnit har svaret til BNP's - altså en procyklisk bevægelse. Her synes at være god overensstemmelse med *stylized facts* for investeringernes og produktivitetens vedkommende, der begge er procykliske. Men herefter hører overensstemmelsen også op : Både pris- og løninflation samt udviklingen i lønkvoten er anticykliske, altså det modsatte af *stylized fact* nr. 1 og 3. Endvidere skal bemærkes, at eksporten er

anticyklisk, og der er næsten ingen samvariation mellem udviklingen i det kollektive konsum og BNP.

Leading/lagging

I søjlerne (3) og (5) er vist korrelationskoefficienten mellem BNP i kvartal t og de øvrige variables værdier i henholdsvis $t-1$ og $t+1$. En positiv værdi i søjle (3) kan således ses som et primitivt forsøg på at illustrere hvorvidt udviklingen i en variabel i gennemsnit er ledende (med 1. kvartal) for udviklingen i BNP - omvendt for værdierne i søjle (5). Da der er tale om gennemsnitsberegninger kan det ikke undre, at tallene i alle søjlerne (3)-(5) er tilnærmelsesvis de samme for de enkelte variable - dette hænger sammen med, at op- og nedgangsfasernes længde er relativt lange, hvorfor fx en procyklisk variabel i gennemsnit vil fremtræde som både ledende og laggende. Mest markant er værdierne for det kollektive konsum, hvor der kan spores et anticyklisk element for periode $t-1$: En opgangs-/nedgangsfase synes i et vist omfang at indledes med en modgående bevægelse i det kollektive konsum et kvartal før.

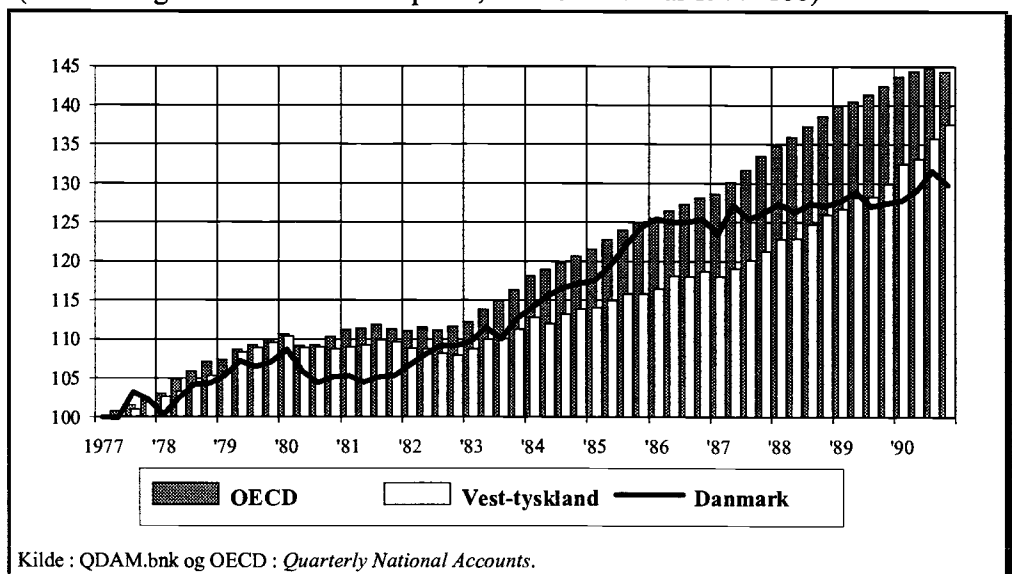
International sammenligning

Gyldigheden af *stylized fact* nr. 8 om konjunkturbevægelserne i Danmark og udlandet er synkrone kan vurderes ud fra figur 3.2, hvor udviklingen i det reale (sæsonkorrigerede) BNP for Danmark er sammenlignet med et gennemsnit af OECD-landenes og vor vigtigste samhandelspartner, Vesttyskland.

Figur 3.2

BNP i OECD, Vesttyskland og Danmark

(sæsonkorrigerede værdier i faste priser, indeks 1. kvartal 1977=100)

Den danske konjunkturudvikling er ikke synkroniseret med udlandets

Det er ikke undersøgt, om der er parallelitet i den danske konjunkturudvikling og andre enkelte OECD-lande end Vesttyskland, men i gennemsnit er det ganske tydeligt, at den danske konjunkturudvikling er meget forskellig fra OECD-landenes. Det bemærkes især, at:

- udviklingen efter den 2. oliekrise synes at have en langt mere depressiv effekt på den danske konjunkturudvikling end i OECD-landene.
- den danske højkonjunktur i midtfirserne er et ret lokalt fænomen
- den danske lavkonjunktur i slutningen af 1980'erne er langt alvorligere end i OECD-landene

Den danske udvikling analyseres i de efterfølgende afsnit, her skal blot konstateres, at *stylized fact* nr. 8 ikke gælder for Danmark i perioden 1977-90.

Sammenfatning : Danmark er atypisk

Vurderet i forhold til de internationale *stylized facts* må sammenfattende konstateres, at den danske konjunkturudvikling på flere områder er atypisk³⁷ - især den manglende synkronitet i forhold til den udenlandske konjunkturudvikling er påfaldende. Dette kan, af flere grunde, ikke undre. For det *første* er estimationsmetoden for Danmark relativ kort, hvorfor atypiske forhold i sig selv vil øve stor indflydelse på gennemsnitsberegningerne for Danmark - og at udviklingen i perioden 1977-90 er atypisk i forhold til hele efterkrigsperioden under ét, er der næppe tvivl om. For det *andet* skal erindres, at de omtalte *stylized facts* primært er udledt på basis af studier af store lande (USA, England, Vesttyskland mv.), der er relativt mindre afhængige af internationale forhold end en lille åben økonomi som den danske. Endvidere har en lille økonomi formentlig lettere adgang til i ubemærkhed at føre en mere selvstændig finanspolitik end et stort land - i det mindste på kort og mellemlangt sigt.

Historien har en morale

Der er for så vidt en morale at udlede fra denne eksercits i gennemsnitsberegninger, der ret tydeligt viste, at gennemsnit kun belyser en meget lille del af komplekse økonomiske sammenhænge - især når der sker drastiske ændringer i økonomien. Netop i sådanne situationer, der jo må betegnes som de mest spændende, har gennemsnit kun begrænset interesse. Derfor bør suppleres med en detaljeret analyse af den økonomiske udvikling, hvor også konsekvenserne af konkrete økonomisk-politiske tiltag inddrages i vurderingen.

Disposition

I de følgende afsnit gennemføres denne analyse, idet fremstillingen er kronologisk og delvis opdelt i de 10 op- og nedgangsfaser, som blev identificeret i tabel 3.1. Da konjunkturudviklingen fra 1977-90 må siges at være karakteriseret af ret mange korte konjunkturcykler, er det fundet hensigtsmæssigt at foretage gennemgangen i følgende 4 lidt bredere faser :

1. 1. kvartal 1977 - 2. kvartal 1979 (opgangsfase)
2. 3. kvartal 1979 - 3. kvartal 1981 (nedgangsfase)
3. 4. kvartal 1981 - 1. kvartal 1986 (opgangsfase med ret store udsving)
4. 2. kvartal 1986 - 4. kvartal 1990 (hovedsagelig en nedgangs- og stabiliseringsfase).

I figurer markeres denne periodeopdeling ved lodrette streger.

Redaktionelt

Det skal bemærkes, som også anført i afsnit 3.1, at analysen er koncentreret om sæsonkorrigerede tal. Hvis det ikke eksplicit anføres, skal kommentarer til udviklinger derfor tolkes som udviklingen "korrigeret for normale sæsonudsving".

³⁷I et større studie, Danthine(1993), af OECD-landenes *stylized facts* vises, at de varierer ganske betragteligt imellem de enkelte lande - så betegnelsen *stylized facts* må nok ret beset generelt anses for mindre heldig.

3.3 Vækstbilledet

Vækstbilledet i perioden 1977-90 er i oversigtlig form illustreret i figur 3.3, og de fire hovedfaser skal indledningsvis kort kommenteres.

Opgangsfasen 1. kv. 1977 til 2. kv. 1979

Den første opgangsfase i perioden 1977-90, fra 1. kv. 1977 til 2. kv. 1979 udviser et ujævnt forløb, der primært kan henføres til betydelige fluktuationer i det private konsum og investeringerne. Det kollektive konsum er støt stigende i perioden, og bidrager således isoleret set til en afdæmpning af konjunktursvingningerne. Importen og eksporten udvikler sig nogenlunde parallelt for perioden set under ét - dog med ret betydelige afvigelser i 2. kv. 1977 og 1. kv. 1979. Udlandet erhverver nettofordringer (ikke-sæsonkorrigeret) af størrelsesordenen ca. 4 pct. i de fleste kvartaler frem til 2. kv. 1979 - dog med en kortvarig nedgang i midten af 1978.

Nedgangsfasen 3. kv. 1979 til 3. kv. 1981

Effekterne af den 2. oliekrise rammer for alvor dansk økonomi i 3. kv. 1979, og bevirker en mærkbar forringelse af bytteforholdet overfor udlandet. Dette giver sig udslag i øget negativ nettofordringserhvervelse frem til og med 1. kv. 1980. I de efterfølgende par kvartaler reduceres udlandets erhvervelse af nettofordringer for herefter at stabilisere sig på ca. 2 pct. af BNP i resten af nedgangsfasen - et forhold, der primært kan henføres til nedgang i importen. Importnedgangen skal ses i lyset af vigende efterspørgsel efter varer til privat konsum (især langvarige forbrugsgoder) og investeringsgoder samt nedgang i olieimporten. Periodens konjunkturstimulerende komponent er det kollektive konsum, der, som også i den forudgående opgangsfase, vokser støt i hele perioden og dermed lægger en dæmper på recessionens omfang.

Opsvinget 4. kv. 1981 til 1. kv. 1986

Opsvinget i dansk økonomi fra 4. kv. 1981 og frem til 1. kv. 1986 må karakteriseres som værende lidt ujævnt, hvilket primært kan tilskrives det ringe høstresultat i 3. kv. 1983. I hele perioden trækkes opsvinget hovedsagelig af væksten i det private konsum og de faste investeringer, der, især hen imod slutningen af perioden, bevirker en ret kraftig vækst i importen. Da væksten i eksporten er mere afdæmpet end importvæksten, må opsvinget betegnes som hovedsagelig værende anført af den indenlandske efterspørgselsudvikling - hvilket, kombineret med et nogenlunde uændret bytteforhold overfor udlandet, giver sig udslag i øget udenlandsk nettofordringserhvervelse.

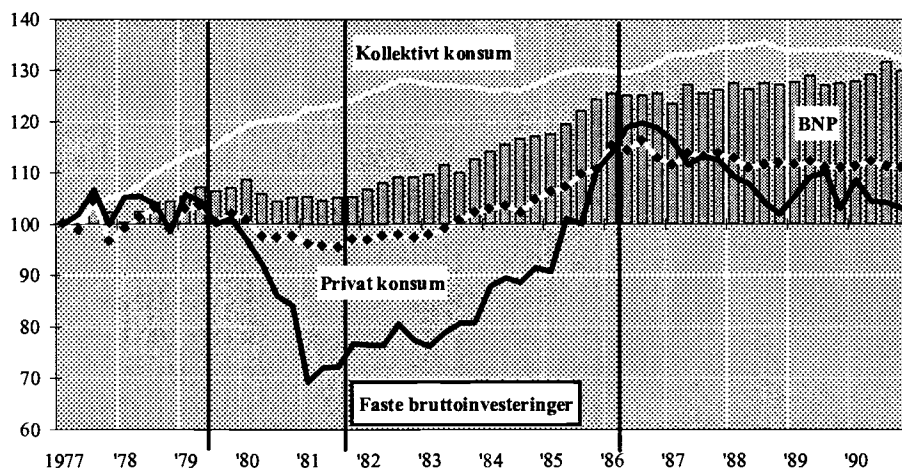
Væksten i det kollektive konsum, der karakteriserede de to foregående konjunkturfaser, afløses i slutningen af 1982 af et direkte fald frem til midten af 1984, hvorefter det kollektive konsum efter en kortvarig opgang stabiliseres. Det er således primært den private indenlandske efterspørgsel, der er periodens vækststimulator.

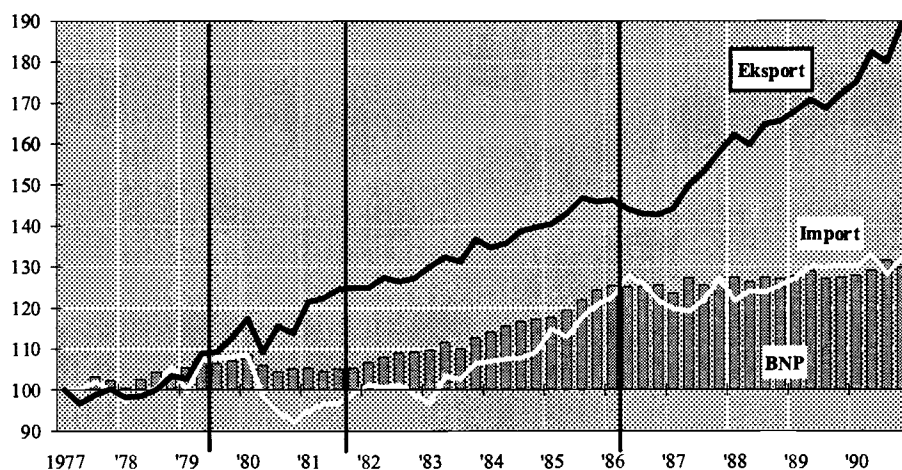
Figur 3.3

Vækstbilledet - oversigt

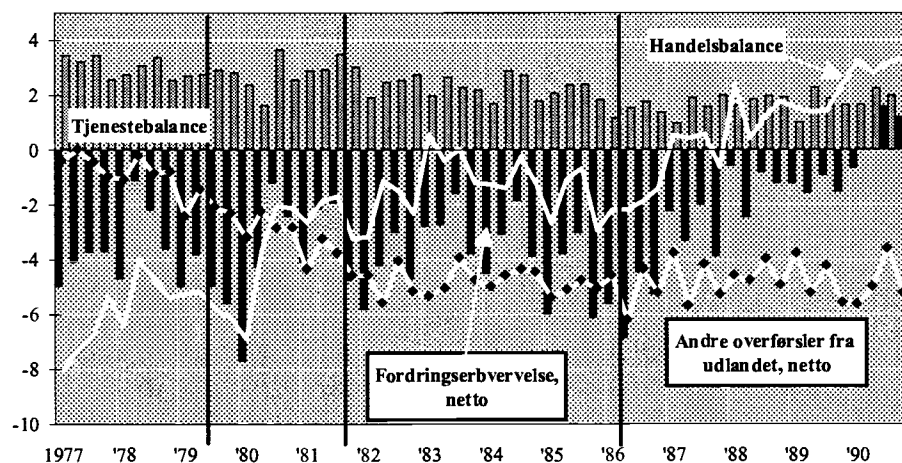
A. BNP, privat og kollektivt konsum samt faste bruttoinvesteringer (sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

B. BNP, eksport og import (sæsonk. værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

C. Konto for udlandet, udvalgte saldi (årets priser i pct. af BNP)

Kilde : QDAM.bnk, variablene gfY, gfCp, gfCo og gffa; gfY, gfE og gfM; Ev-Mv samt E_{tj}-M_{tj}, T_{ffu}+T_{efu}-T_{ftu}-T_{etu}+T_{kfun} og T_{fen} i pct. af Y

**Nedgangs- og stabiliseringsfasen
2. kv. 1986 til
4. kv. 1990**

I forhold til den trendmæssige vækst i dansk økonomi er perioden 2. kv. 1986 til 4. kv. 1990 en nedgangsfase, hvor nedgangen er mest udtalt frem til midten af 1987. Herefter er konjunkturforløbet noget ujævnt med tendens til stabilisering omkring den langsigtede trend. Den afdæmpede konjunkturudvikling skyldes især omsvinget i det private konsum og de faste investeringer, hvor sidstnævnte reduceres ganske kraftigt fra 3. kv. 1986 og frem til udgangen af 1988. Udviklingen i det kollektive konsum stimulerer væksten frem til slutningen af 1988 for herefter at være svagt aftagende. At den positive vækstrate i økonomien i det hele taget opretholdes fra midten af 1987 og fremefter kan især tilskrives udviklingen i udenrigshandelen, hvor ikke mindst eksportudviklingen yder et markant vækstbidrag. Da bytteforholdet også forbedres i det meste af perioden fås en markant ændring i nettofordringserhvervelsen : I slutningen af 1990 erhverver Danmark for første gang siden 1963 nettofordringer på udlandet - ikke mindst som følge af et stort overskud på handelsbalancen, der for alvor ekspanderer fra 1988 og frem. Konjunkturudviklingen fra 1987 og fremefter må således betegnes som lidt af et skift i forhold til den foregående 10-års periode, idet produktionen især indrettes med henblik på opfyldelse af eksportmarkedernes behov fremfor de indenlandske.

3.4 Balanceproblemer

Konsensus

I forbindelse med udformningen af den økonomiske politik i perioden 1977-90 har argumentationen for de konkrete tiltag i vidt omfang været koncentreret om de balanceproblemer, der tilsyneladende er bred politisk enighed om plager dansk økonomi i denne periode. Betragtes de økonomisk politiske tiltag, jf. gennemgangen i afsnit 3.5, synes indsatsen, ret uafhængig af de skiftende regerings politiske farve, at være koncentreret om opnåelsen af balance på i det mindste to områder :

- Arbejdsmarkedet, hvilket ofte formuleres ved en målsætning om fuld beskæftigelse - eller, det i skrivende stund (juni 1994) mindre ambitiøse ønske om, at ledighedskurven "knækker", dvs. nedbringelse af arbejdsløsheden.
- De løbende betalinger til og fra udlandet, dvs. ligevægt på betalingsbalancens løbende poster.

Fælles mål, men forskellige midler

Selv om der synes at være politisk enighed om, at opnåelse af både "indre" og "ydre" balance er eftertragtelseværdigt³⁸, er der langt fra enighed om hvilke midler, der skal tages i anvendelse for at få målsætningerne opfyldt. Økonomisk teori kan anviser et utal af policy-mix, der fører til opfyldelse af begge målsætninger - men fælles for dem er, at de har nogle følgevirkninger, hvis hensigtsmæssighed vurderes forskellig afhængig af politisk observans.

Et eksempel

Eksempelvis vil en forøgelse af toldsatserne kombineret med en finanspolitisk lempelse i form af øget offentligt varekøb i følge de økonomiske lærebøger forbedre både den "indre" og "ydre" balance. Stigningen toldsatserne må formodes at medføre et skift i den indenlandske efterspørgsel fra udenlandsk til indenlandsk producerede varer og derved både rette op på handelsbalancen og beskæftigelsessituationen. Ulempen er imidlertid, at de varer, der belastes med højere toldsatser, vil stige i pris - det være sig de importerede varer og de som produceres indenlandsk - sidstnævnte fordi den indenlandske produktion må antages at være mindre effektiv end den

³⁸som det fx kom til udtryk ved præsentation af Regeringens politik i forbindelse med dannelsen af SV-regeringen den 30. august 1978 : "Hovedopgaven bliver at skabe en bedre økonomisk balance som grundlag for en mere tilfredsstillende stigning i produktion og beskæftigelse. Den første forudsætning herfor er en fortsat forbedring af betalingsbalancen." (*Finansredøgørelse, oktober 1978 p. 73**)

udenlandske. Omkostningen ved en styrkelse af "indre" og "ydre" balance via højere todsatser er således øget inflation og mindre effektiv allokering af produktionsfaktorerne. En stimulering af efterspørgslen via en ikke-skattefinansieret forøgelse af det offentlige varekøb vil udover en forbedring af den "indre" balance også medføre et øget budgetunderskud på de offentlige finanser (eller formindsket overskud - afhængig af udgangssituationen).

Et politisk valg

Det enkle eksempel illustrerer, at økonomisk-politiske indgreb med henblik på opnåelse af "indre" og "ydre" balance må ledsages af supplerende tiltag, hvis uhenigtsmæssige følgevirkninger skal undgås - og her vil typisk være tale om tiltag, der modvirker opfyldelsen af den "indre" og "ydre" balance. Det er oplagt et politisk valg at foretage den endelige afvejning af følgevirkningernes betydning i forhold til hovedmålsætningerne om opnåelse af "indre" og "ydre" balance. I praksis giver dette behov for politisk afvejning sig udslag i, at økonomisk-politiske indgreb ofte sker i form af større samlede tiltag, fx i forbindelse med de årlige forhandlinger om finansloven og/eller i form af såkaldte "pakker", "helhedsløsninger", "kure" mv. En række af disse tiltag gennemgås i det næste afsnit.

3.5 Den økonomiske politik

Indgrebenes hensigtsmæssighed vurderes ikke

Dansk økonomis balanceproblemer i perioden 1977-90 har ikke fået lov til at udvikle sig hæmningsløst - et utal af økonomisk-politiske indgreb er gennemført med henblik på at rette op på balanceproblemerne. En egentlig vurdering af de konkrete tiltags hensigtsmæssighed tilkommer det ikke Danmarks Statistik at udtale sig om. Da den statistiske registrering af den økonomiske udvikling indenfor nationalregnskabsbegrebsrammer påvirkes af den førte økonomiske politik, er det imidlertid påkrævet af hensyn til vurderingen af tallene, at hovedtrækkene i indgrebene resumeres.

Oversigt

I det følgende er periodens økonomisk-politiske indgreb grupperet efter indgrebenes hovedformål og/eller politikform, og indenfor hver gruppe er gennemgangen kronologisk. Gennemgangen er koncentreret om de indgreb, hvis konsekvenser ret direkte vil påvirke størrelserne i det kvartalsvise nationalregnskab, dvs. de talstørrelser, der er dækket af det funktionelle nationalregnskabs begrebsapparat³⁹. Dette betyder bl.a., at penge- og kapitalmarkedspolitiske samt deciderede socialpolitiske tiltag stort set ikke omtales. Endvidere skal erindres, at næsten enhver form for gruppering af økonomisk-politiske indgreb i et vist omfang er arbitrær på grund af de afledede effekter, jf. eksemplet i afsnit 3.4.

³⁹Det funktionelle nationalregnskab er en statistisk kvantificering af virksomhedernes produktion og værdiskabelse samt de herved skabte indkomsters fordeling og anvendelse til køb af varer og tjenester.

3.5.1 Den politiske baggrund

Valg hvert 2. år

Siden midten af 1970'erne er vælgerne ganske hyppigt blevet kaldt til valgene. I gennemsnit har der i perioden 1975-90 været afholdt Folketingsvalg ca. hvert andet år - mandaternes fordeling på partier fremgår af tabel 3.3.

Tabel 3.3

Resultater af Folketingsvalgene 1975-90

Parti	Valgdato							
	9. jan. 1975	15. feb. 1977	23. okt. 1979	8. dec. 1981	10. jan. 1984	8. sept. 1987	10. maj 1988	12. dec. 1990
	----- Antal mandater -----							
Socialdemokratiet	53	65	68	59	56	54	55	69
Radikale venstre	13	6	10	9	10	11	10	7
Konservative Folkeparti	10	15	22	26	42	38	35	30
Centrum-Demokraterne	4	11	6	15	8	9	9	9
Retsforbundet	0	6	5	0	0	0	0	0
Socialistisk Folkeparti	9	7	11	21	21	27	24	15
Kommunistiske Parti	7	7	0	0	0	0	0	0
Fælleskurs	0	0	0	0	0	4	0	0
Kristeligt Folkeparti	9	6	5	4	5	4	4	4
Venstre	42	21	22	20	22	19	22	29
Venstresocialisterne	4	5	6	5	5	0	0	0
Fremskridtspartiet	24	26	20	16	6	9	16	12
	----- Procentvis fordeling -----							
Socialdemokratiet	30,3	37,1	38,9	33,7	32,0	30,9	31,4	39,4
Radikale venstre	7,4	3,4	5,7	5,1	5,7	6,3	5,7	4,0
Konservative Folkeparti	5,7	8,6	12,6	14,9	24,0	21,7	20,0	17,1
Centrum-Demokraterne	2,3	6,3	3,4	8,6	4,6	5,1	5,1	5,1
Retsforbundet	0,0	3,4	2,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Socialistisk Folkeparti	5,1	4,0	6,3	12,0	12,0	15,4	13,7	8,6
Kommunistiske Parti	4,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Fælleskurs	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	0,0	0,0
Kristeligt Folkeparti	5,1	3,4	2,9	2,3	2,9	2,3	2,3	2,3
Venstre	24,0	12,0	12,6	11,4	12,6	10,9	12,6	16,6
Venstresocialisterne	2,3	2,9	3,4	2,9	2,9	0,0	0,0	0,0
Fremskridtspartiet	13,7	14,9	11,4	9,1	3,4	5,1	9,1	6,9

ANM : Alene mandatene fra Danmark er medtaget, dvs. i alt 175

Kilde : *Statistisk Årbog*, diverse årgange

Mindretalsregeringer

I modsætning til hvad der kan observeres i flere andre lande, hvor et parti alene eller blot to tilsammen udgør grundlaget for dannelse af en flertalsregering, er dette sjældent tilfældet i Danmark. Formelt foreligger muligheden til tider for Socialdemokratiet sammen med Det Konservative Folkeparti, Venstre eller Fremskridtspartiet, men i praksis har afstanden mellem disse partiers politiske holdninger vist sig at være af en sådan størrelsesorden, at denne mulighed aldrig er blevet realiseret⁴⁰. Selv ved indgåelse af samarbejde mellem flere partier, der, vurderet ud fra de enkelte parti-programmer, synes realistiske, er det vanskeligt at få øje på en oplagt konstellation for dannelse af en flertalsregering. Praksis har da også været, at der udelukkende er dannet mindretalsregeringer i perioden, som har gennemført sin økonomiske politik i samarbejde med et skiftende mix af oppositionspartier og mandatene fra Grønland og Færøerne.

⁴⁰Det kortvarige regeringssamarbejde mellem Socialdemokratiet og Venstre i 1978-79 er periodens eneste eksempel, men det var som bekendt en mindretalsregering.

Tabel 3.4

Regeringsdannelser 1975-90

Dato	Regeringsparti(er)	Antal mandater	Procent
13. feb. 1975	Socialdemokratiet	53	30,3
26. feb. 1977	Socialdemokratiet	65	37,1
30. aug. 1978*	Socialdemokratiet + Venstre	86	49,1
26. okt. 1979	Socialdemokratiet	68	38,9
30. dec. 1981	Socialdemokratiet	59	33,7
10. sept. 1982*	Konservative Folkeparti + Venstre + Centrum-demokraterne + Kristeligt Folkeparti	65	37,1
10. jan. 1984	Konservative Folkeparti + Venstre + Centrum-demokraterne + Kristeligt Folkeparti	77	44,0
10. sept. 1987	Konservative Folkeparti + Venstre + Centrum-demokraterne + Kristeligt Folkeparti	70	40,0
3. jun. 1988	Konservative Folkeparti + Venstre + Radikale Venstre	67	38,3
17. dec. 1990	Konservative Folkeparti + Venstre	59	33,7

ANM : * angiver, at regeringsdannelsen sker uden umiddelbart forudgående folketingsvalg.

To politiske regimer

På trods af periodens 8 folketingsvalg og 10 regeringsdannelser er det oplagt, at perioden kan opdeles i blot to ret forskellige politiske regimer : Før den 10. september 1982, hvor udøvelsen af regeringsmagten stort set var et socialdemokratisk anliggende under ledelse af Statsminister Anker Jørgensen - og derefter regeringer med borgerlig dominans, hvor Konservative og Venstre udgør ankerpartierne. I hele perioden fra den 10. sept. 1982 og frem ledes de skiftende borgerlige regeringskonstellationer af Statsminister Poul Schlüter.

3.5.2 Valutakurspolitik og øvrige tiltag til styrkelse af den "ydre" balance**10 valutakursjusteringer, 1977-82**

Et område, hvor det politiske regimeskift i 1982 kommer tydeligt til udtryk, er valutakurspolitikken. Før den 10. sept. 1982 var valutakursjusteringer et hyppigt anvendt instrument i bestræbelserne på opnåelse af "ydre" balance. Indenfor rammerne af slangesamarbejdet, og fra den 13. marts 1979 og frem i EMS'en, blev interventionskurserne for danske kroner justeret ikke færre end 10 gange i perioden 1977-82, jf. tabel 3.5

Tabel 3.5

Ændring i interventionskurser i København (pct.)									
Dato	valuta								
	DEM	SEK	NOK	FRF	BEC	NLG	ITL	IEP	
4. april 1977	+3,1	-3,1				+3,1	+3,1		
29. aug. 1977	+5,3					+5,3	+5,3		
13. feb. 1978			-8,0						
16. okt. 1978	+4,0					+2,0	+2,0		
12. dec. 1978	NOK forlader slangesamarbejdet								
13. marts 1979	EMS-samarbejdet indledes								
24. sept. 1979	+5,0			+2,9	+2,9	+2,9	+2,9	+2,9	
30. nov. 1979	+5,0			+5,0	+5,0	+5,0	+5,0	+5,0	
23. marts 1981							-6,0		
5. okt. 1981	+5,5			-3,0		+5,5	-3,0		
22. feb. 1982	+3,1			+3,1	-5,7	+3,1	+3,1	+3,1	
14. juni 1982	+4,2			-5,7		+4,2	-2,8		
21. marts 1983	+2,9			-4,9	-1,0	+1,0	-4,9	-5,9	
22. juli 1985							-7,8		
7. april 1986	+2,0			-4,0		+2,0	-1,0	-1,0	
4. aug. 1986								-8,0	
12. jan. 1987	+3,0				+2,0	+3,0			
19. juni 1989	Spanske pesetas (ESB) indtræder i EMS'en								
8. jan. 1990	Udsvingsgrænser for ITL indsnævres til $\pm 2,25$ pct.							-3,6	
8. okt. 1990	GBP indtræder i EMS'en								
Samlet ændring	+52,5	-3,1	-8,0	-6,9	+14,0	+43,9	-17,3	-4,4	

ANM : Tallene er beregnet som det aritmetiske gennemsnit af de procentvise ændringer mellem øvre og nedre interventionsgrænse. Ændringen pr. 4. april 1977 er i forhold til interventionskurserne den 18. okt. 1976. SEK forlader slangesamarbejdet den 29. august 1977. Kun valutaer hvis interventionsgrænser er ændret i perioden er medtaget.
Kilde : Danmarks Nationalbank, Beretning og regnskab 1979 og 1990, tabel 4 og 8 henholdsvis.

Fastkurspolitikken afløser devalueringspolitikken

For næsten alle valutaer ses, at kronen gentagne gange devalueres, især overfor D-mark og Hollandske gylden. Udviklingen i markedskurserne fremgår af figur 3.4. Betragtes den nederste del af figuren (del C), hvor kursudviklingen for hovedparten af de EMS-valutaer, der deltager i ERM, er vist, ses tydeligt en tendens til stabilisering af valutakursrelationerne overfor DEM, NLG, BEC og FRF efter den 10. sept. 1982, der markerer overgangen til fastkurspolitikken⁴¹.

Fastkurspolitik er blot en politisk målsætning

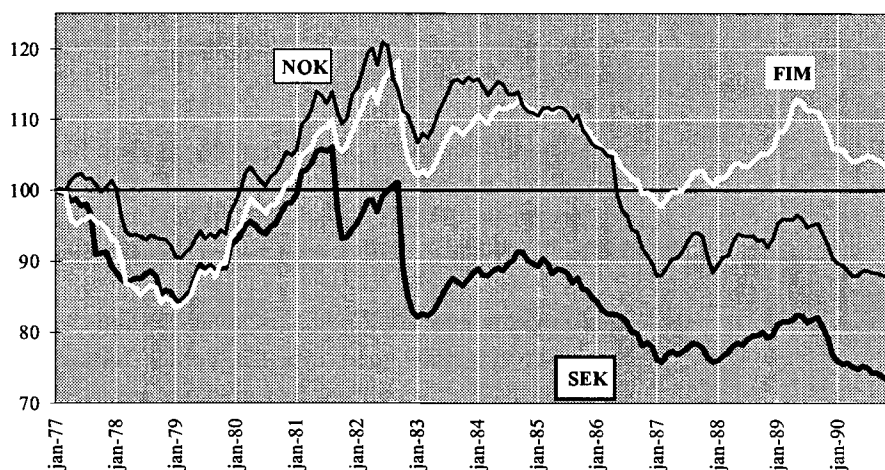
Som det i øvrigt fremgår af figur 3.4 (især del A og B) er overgangen til fastkurspolitik alene ensbetydende med en politisk målsætning om ikke at anvende devalueringer i den økonomiske politik. Den faktiske valutakursudvikling har også siden den 10. sept. 1982 udvist ganske markante udsving, som følge af forholdene på de internationale valutamarkeder - en udvikling, en lille økonomi som den danske, slet ikke har mulighed for at påvirke i nævneværdig grad.

⁴¹som det udtrykkes allerede i 2. sætning af den nye Regerings tiltrædelseserklæring : "Regeringen har ingen planer om at gennemføre en devaluering af kronen". (*Finansredegørelse, oktober 1982 p. 81**)

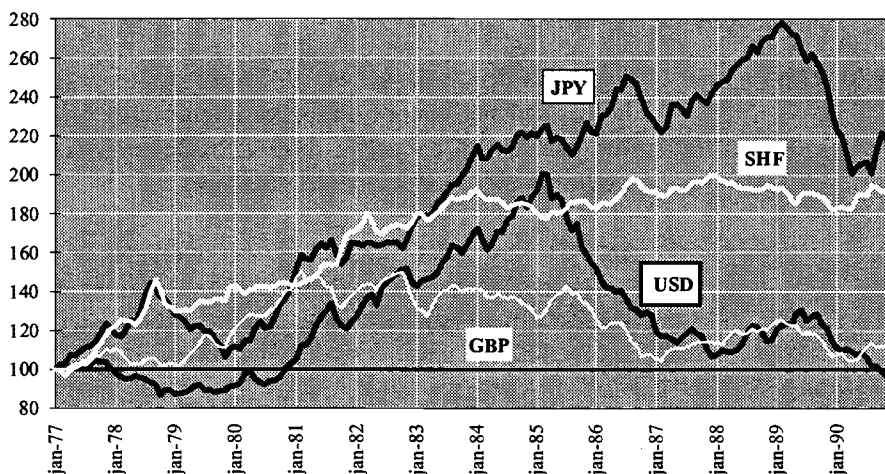
Figur 3.4

Valutakurser (Danske kroner pr. enhed fremmed valuta, indeks jan. 1977=100)

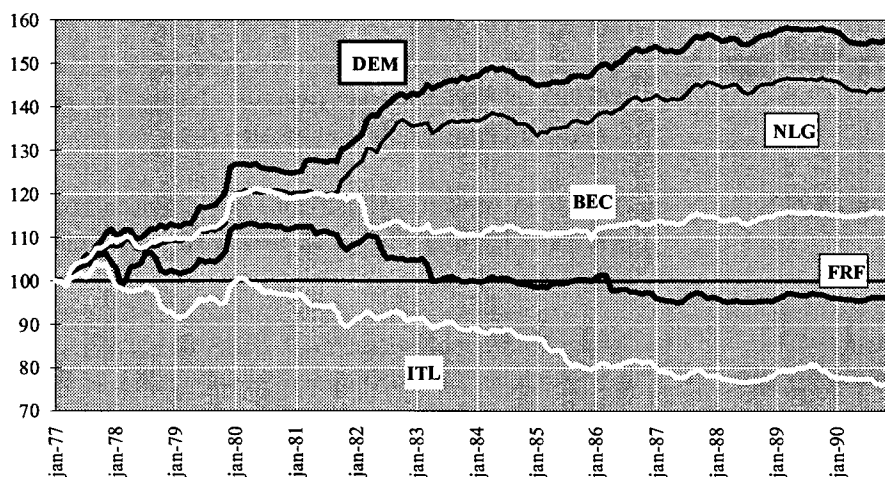
A. NOK, SEK og FIM

B. USD, JPY, GBP og SHF

C. DEM, NLG, BEC, FRF og ITL

ANM : NOK=norske kroner, SEK=svenske kroner, FIM=finske mark, USD=US-dollars, DEM=vesttyske-mark, NLG=hollandske gylden, JPY=japanske yen, SHF=Schweizer-franc, FRF=franske franc, ITL=italienske lire og BEC=belgiske franc.

Kilde : OECD : *Main Economic Indicators*

Handelspolitik er et EF-anliggende	Danmarks muligheder for selv direkte at påvirke den "ydre" balance er generelt ret begrænset, idet medlemskabet af EF indebærer, at traditionelle handelspolitiske instrumenter såsom told og kvantitative importrestriktioner er et fællesskabsanliggende. En del finanspolitiske tiltag må dog karakteriseres som værende primært møntet på styrkelse af den "ydre" balance, selvom forbindelsen er af mindre direkte karakter end ved traditionel handelspolitik.
K-lån	Et oplagt eksempel fra perioden er de såkaldte K-lån, dvs. lavtforrentede kurssikrede udlandslån til eksportvirksomhederne. K-låneordningen indføres i forbindelse med "Augustforlig II" (31. aug. 1977) med en ramme på 250 mio. kr. i finansårene 1977/78, 1978 og 1979. Rammen udvides betragteligt i de efterfølgende år.
AMBI	Den 8. december 1987 vedtages med virkning fra 1988 en omlægning af en række arbejdsgiverafgifter, idet arbejdsgivernes bidrag til Arbejdsgivernes elevrefusion, Lønmodtagernes garantifond, førtidspension, arbejdsløshedsforsikring og Arbejdsmarkedets Uddannelsesfond erstattes af et arbejdsmarkedsbidrag (AMBI) på 2,5 pct. AMBI'en beregnes for momspligtige virksomheder på basis af momsgrundlaget, hvorfor beregningsgrundlaget vil være relativt mindre for eksportvirksomheder end for virksomheder, der primært forsyner hjemmemarkedet. AMBI-ordningen erstattes fra 1. januar 1992 af en momsforhøjelse fra 22 pct. til 25 pct., og ordningen kendes i øvrigt som værende ulovlig af EF-domstolen (31. marts 1992).
"Eksportpakke"	Ligeledes den 8. december 1987 vedtages en såkaldt "eksportpakke", der bl.a. indeholder vedtagelse om fuld forskudsbetaling af "eksportmoms", 125 pct.'s fradragset for udgifter til en række internationale forskningsprojekter samt relativt gunstige skatteforhold for eksportmedarbejdere.
DIS	Den 23. juni 1988 vedtages lov om oprettelse af et Dansk Internationalt Skibsregister (DIS), der forbedrer danskflagede skibes konkurrenceevne via adgang til ansættelse af billig udenlandsk arbejdskraft eller danske søfolk til skattefri hyre.

3.5.3 Tiltag til styrkelse af den "indre" balance

Beskæftigelsesfremme, reduktion af arbejdsstyrken og strukturforbedringer	Periodens tiltag til styrkelse af den "indre" balance består i hovedtræk af beskæftigelsesfremmende foranstaltninger (fx tilskudsordninger via finansloven), diverse ordninger til reduktion af arbejdsstyrken (fx efterlønsordningen) og indgreb, der tilstræber at forbedre strukturen på arbejdsmarkedet (fx uddannelse med offentligt tilskud), jf. nedenstående oversigt. Tiltag, der sker i tilknytning til overenskomstforhandlingerne, er omtalt i afsnit 3.5.4.
28. februar 1977	Aftale om beskæftigelsesfremmende foranstaltninger for et beløb på 810 mio.kr., primært i form af tilskud til iværksættelse af energibesparende foranstaltninger og bygningsreparationer.
31. august 1977 ("Augustforlig II")	Aftale om beskæftigelsesfremmende foranstaltninger bl.a. i form af tilskud til energibesparende foranstaltninger og udbygning af fjernvarmenettet samt særlige tiltag mod bekæmpelse af ungdomsledigheden. Endvidere forbedres en række afskrivningsregler og regler for långivning til nybyggeri.

- 2. juni 1978** Der ydes statsstøtte af 9 måneders varighed til genoptræning af langtidsledige, som står overfor at miste retten til arbejdsløshedsdagpenge (som følge af "26-ugers reglen"⁴²)
- 10. november 1978** Med virkning fra 1. jan. 1979 indføres efterlønsordning for personer mellem 60-66 år, hvor efterlønnen svarer til fuld dagpengesats i op til 2½ år med aftrapning til 80 pct. de næste 2 år og derefter 60 pct. indtil overgangen til almindelig folkepension. En efterlønsmodtager må højst påtage sig 200 timers erhvervsarbejde pr. år.
- 29. juni 1979** Rammerne for de tidligere gennemførte beskæftigelsesfremmende foranstaltninger videreføres og udvides med et beløb på 1,3 mia. kr. for 1979-80.
- 29. maj 1980** Der afsættes 5,4 mia. kr. til beskæftigelses- og erhvervsfremmende foranstaltninger bl.a. i form af lempelser i erhvervenes beskatningsregler og øgede tilskud til energibesparende investeringer og byfornyelse.
- 31. oktober 1980** Med virkning fra den 7. nov. 1980 ydes statstilskud indenfor et samlet beløb på :
- 325 mio.kr. til energibesparende foranstaltninger i beboelsesejendomme, der er taget i brug før 1974.
  - 275 mio.kr. til forbedring og opretning af beboelsesejendomme, der er taget i brug før 1980.
- Endvidere øges, pr. 1. jan 1981, kvoten for nyt almennyttigt boligbyggeri fra 7.000 til 10.000 årligt⁴³.
- 20. maj 1981** Der indgås aftale om, at
- videreføre erhvervs- og beskæftigelsesplanen fra 29. maj 1980 i 1982-83 indenfor en årlig ramme af 5,6 mia. kr.
  - udvide erhvervs- og arbejdsmarkedsuddannelserne.
  - forøge antallet af lære- og praktikpladser.
  - udvide jobtilbudsordningen, således at der skal gives tilbud om beskæftigelse til unge under 25 år i en 9 måneders periode allerede efter 1 års ledighed.
- 6. maj 1982** Afskrivningsloven ændres, idet der bl.a. indføres pristalsregulering af afskrivnings-saldoen og adgang til straksafskrivning for udgifter til vedligeholdelses- og ombygningsarbejder på erhvervsjendomme inden for en årlig ramme på 5 pct. af bygningsværdien.
- 4. juni 1982** En række love til bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden vedtages⁴⁴ :
- Der ydes tilskud på 80 pct. af den maksimale dagpengesats til oprettelse af nye arbejdspladser for unge (18-25 årige), som er registreret ledige.
  - Statsligt tilskud på 30.000 kr. ydes til private virksomheder for hver oprettelse af lære- og praktikplads, der overstiger de foregående 2 års gennemsnit minus 1.
  - Staten yder støtte til langtidslediges deltagelse i uddannelsesaktiviteter i 2 måneder (70-80 pct. af højeste dagpengesats).
  - De beløb kommunerne skal afsætte til ekstraordinære foranstaltninger mod ungdomsarbejdsløsheden fordobles.

⁴²"26-ugers reglen" er en regel om, at ledige indenfor en 3-4 årig periode skal have haft mindst 26-ugers lønnet arbejde for at være berettiget til modtagelse af arbejdsløshedsunderstøttelse.

⁴³Denne ramme, og især fordelingen på boligtyper, udsættes for en række småjusteringer i de følgende år.

⁴⁴Forslagene fra Regeringens såkaldte "martsække" af 30. marts 1982.

Endvidere fremrykkes en række offentlige investeringer og erhvervsstøtten til landbrug og industri udbygges.

12. november 1984

I en aftale mellem Regeringen og Det radikale Venstre aftales, at langtidsledige, der har modtaget 1. arbejdstilbud, gives ret til uddannelsesstilbud i op til 1½ år med fastholdt dagpengeydelse i stedet for 2. jobtilbud - eller ret til at modtage iværksætterydelse i op til 3½ år for etablering af selvstændig virksomhed.

23. maj 1986

Fra januar 1987 indføres delpension for erhvervsaktive i alderen 60-67, som efter nærmere fastsatte regler nedsætter deres arbejdstid.

August 1986

For at støtte investeringer i skibe indføres forbedring af finansieringsvilkår og afskrivningsmuligheder ("værftspakken").

August 1988

Indsatsen overfor langtidsledighed forstærkes ved bl.a. at :

- give ledige uden kompetencegivende uddannelse ud over grundskolen ret til et uddannelsesstilbud før 1. arbejdstilbud.
- ledige kan modtage iværksætterydelse allerede efter 5 måneders ledighed.

**At bygge sig ud
problemerne**

Et slående træk ved udviklingen er, at de beskæftigelsesfremmende foranstaltninger i vidt omfang er rettet mod stimulering af bygge- og anlægsaktiviteten primært via tilskud til energibesparende foranstaltninger. I oversigten er kun vist de mere direkte tiltag, men der suppleres i perioden flittigt med diverse finansieringsmæssige tilskyndelser : Realkreditloven ændres uafslædt i hele perioden.

Friske kræfter

Endvidere er det karakteristisk, at arbejdsstyrkereducerende tiltag indrettes på incitamenter til omfordeling af beskæftigelsen fra den ældre del af befolkningen til de yngre generationer samt indgreb med henblik på opkvalificering af arbejdskraftreserven og/eller dennes bevarelse af erhvervsevnen.

3.5.4 Overenskomstresultaterne

**Mange
offentlige
indgreb**

I princippet bestemmer arbejdsmarkedets parter selv ved gensidige aftaler løn- og arbejdsforhold, hvor aftalerne, der indgås mellem LO og DA, typisk er retningsgivende for hele arbejdsmarkedet. Det er dog et karakteristisk træk ved næsten alle overenskomstforhandlinger siden 1977, at det offentlige har grebet ind, når forhandlingerne var tæt på sammenbrud : Arbejdsmarkedets parter indkaldes næsten altid til møde i Forligsinstitutionen - og hvis der ikke opnås enighed ad den vej, så foretager Folketinget typisk et lovindgreb for at undgå konflikt på arbejdsmarkedet. En oversigt over forløbet ved de enkelte overenskomstforhandlinger, samt hovedresultaterne for henholdsvis det private og offentlige arbejdsmarked, er anført nedenfor.

1977 : Baggrund

Det lykkedes ikke parterne på det private arbejdsmarked at nå til enighed om indgåelse af overenskomst, hvorfor Forligsmanden den 24. marts fremsætter et mæglingforslag. Mæglingforslaget forkastes den 13. april af DA, men vedtages af LO. Den 15. april ophøjes mæglingforslaget til lov.

Private arbejdsmarked

- Garantibetaling på 29 kr. pr. time indføres.
- Normal- og minimallønssatser forhøjes med 70 øre pr. time pr. 1. marts 1977, 1. sept. 1977, 1. marts 1978 og 1. sept. 1978 (for ungarbejdere dog kun med 2x40 øre i 1977 og 2x50 øre i 1978).
- Feriegodtgørelsen forhøjes fra 9,5 pct. til 10 pct. pr. 1. jan. 1978.

- Arbejdsgiverbidraget til uddannelsesfonden forhøjes fra 3 til 5 øre pr. præsteret arbejdstime pr. 1. jan. 1978.
- Offentlige arbejdsmarked*
- Overenskomstforhandlingerne for offentligt ansatte resulterer i overenskomstmæssige lønstigninger på 2 pct. p.a. (ekskl. dyrtidstillæg).
- 1979 : Baggrund**
- Den 12. marts opgiver Forligsmanden at mægle mellem LO og DA, og udsætter dagen efter de varslede konflikter i 14 dage. Den 28. marts vedtager Folketinget at forlænge de gældende overenskomster med følgende hovedændringer.
- Private arbejdsmarked*
- Garantibetalingen forhøjes med 1,20 kr. til 32,60 kr. pr. time.
  - Udbetaling af 2 midlertidigt "indefrosne" dyrtidsportioner bortfalder.
  - Den betalte ferieperiode forlænges med 2 dage i ferieåret 1980-81 og med 1 uge fra og med ferieåret 1981-82 (dvs. til 5 uger).
  - Feriegodtgørelsen forhøjes fra 10 til 12½ pct. pr. 1. sept. 1979.
- Offentlige arbejdsmarked*
- Taktreguleringen af de offentligt ansattes lønninger forhøjes fra 50 pct. til 75 pct. pr. 1. sept. 1979.
- 1981 : Baggrund**
- Forhandlingerne foregår i vidt omfang decentralt, hvorfor der forekommer en del variation i overenskomsternes ordlyd for de forskellige områder.
- Private arbejdsmarked*
- Garantibetalingen ophæves i vidt omfang på minimallønsområdet og erstattes af mindstelønninger.
  - Dyrtidsreguleringen afskaffes på enkelte områder.
  - Løfteparagraffen sættes ud af kraft for de fleste områder indtil 1. jan. 1982 (dvs. der ikke kan føres lokale lønforhandlinger i denne periode).
  - Arbejdsgivernes bidrag til sygedagpenge, ATP mv. forhøjes.
  - De overenskomstmæssige lønstigninger (ekskl. dyrtidsregulering) skønnes til ca. 2,5 pct.
- Offentlige arbejdsmarked*
- Taktreguleringsprocenten øges fra 75 til 80 pr. 1. oktober 1981
  - Lønaftalerne skønnes til at betyde en stigning på 5 pct. for den 2 årige overenskomstperiode (ekskl. dyrtidsregulering), idet forbedringerne er skævdelt til fordel for de lavest og lavere lønnede.
- 1983 : Baggrund**
- Forligsmandens mæglingforslag vedtages af arbejdsmarkedets parter den 9. marts.
- Private arbejdsmarked*
- Minimalløns- og normallønssatserne forhøjes med henholdsvis 1,10 kr. og 1,00 kr. pr. 1. marts 1983, 1. sept. 1983, 1. marts 1984 og 1. sept. 1984.
  - Garantibetalingen på normallønsområderne forhøjes med 2,60 kr. pr. time pr. 1. marts 1983 og 1984.
  - Arbejdsgivernes bidrag til uddannelsesfonden fordobles til 10 øre pr. time fra 1. januar 1984.
  - Der skønnes årlige overenskomstmæssige lønstigninger på ca. 3 pct. for arbejdere i gennemsnit, imens stigningen skønnes til 5-6 pct. p.a. for de lavest lønnede.
- Offentlige arbejdsmarked*
- Der aftales gennemsnitlige årlige lønstigninger på ca. 4 pct., idet stigningen er afhængig af lønglidningen på det private arbejdsmarked via tilpasningsklausulen.
- 1985 : Baggrund**
- Den 21. marts opgiver Forligsmanden at mægle mellem LO og DA - og efter en kortvarig konflikt foretages den 31. marts en række lovindgreb⁴⁵.
- Private arbejdsmarked*
- Lønstigningerne begrænses til ramme på henholdsvis 2,0 og 1,5 pct. af den årlige lønsum i de to overenskomstår.
  - Den ugentlige arbejdstid nedsættes fra 40 til 39 timer (med fuld lønkompensation) for de sidste 3 måneder af overenskomstperioden.
- Offentlige arbejdsmarked*
- Lønningerne forhøjes med henholdsvis 1,75 og 1,25 pct. i de to overenskomstår.
  - En beløbsramme på 0,5 pct. af den årlige lønsum afsættes til specielle spørgsmål.

⁴⁵Indgrebet i overenskomstforløbet indgik som en del af en såkaldt "Helhedsløsning".

- Pr. 1. jan 1987 nedsættes den ugentlige arbejdstid fra 40 til 39 timer med fuld lønkompensation.
- Tilpasningsklausulen videreføres med regulering pr. 1. okt. 1985 og 1986.

1987 : Baggrund

Traditionen med indgåelse af overenskomster for en 2 årige periode brydes i 1987, hvor der den 2. marts indgås overenskomster for en 4 årige periode - dog med forhandling af løn efter 2 år ("midtvejsforhandlinger").

Private arbejdsmarked

- Den ugentlige arbejdstid nedsættes til 37 timer med fuld lønkompensation, idet nedsættelsen for hovedparten af området sker med en ½ time pr. 1. sept. i hvert af årene 1987-90.
- Timelønningerne skønnes at stige med henholdsvis ca. 6,5 og 5 pct. i de to første overenskomstår.

Offentlige arbejdsmarked

- Arbejdstiden nedsættes med 1 time pr. 1. sept. 1988 og yderligere 1. time pr. 1. sept. 1990 (med fuld lønkompensation).
- Der aftales lønstigninger på 2,9 pct. pr. 1. april 1987 og 3,4 pct. pr. 1. april 1988. Endvidere afsættes 0,8 og 0,9 pct. i henholdsvis 1. og 2. overenskomstår til mere fleksibel løndannelse og imødegåelse af specielle krav.
- Tilpasningsklausulens reguleringsprocent øges fra 66²/₃ pct. til 80 pct. og tidspunktet for regulering fremrykkes fra 1. oktober til 1. april.
- Lønsatserne pr. 1. april 1987 forhøjes med 1 pct. til dækning af de offentligt ansattes lønefterslæb.

1989 : Baggrund

Midtvejsforhandlingerne afsluttes den 30. marts med LO og DA's vedtagelse af Forligsmandens mæglingforslag, idet forhandlingerne på det offentlige område blev afsluttet forinden (10. marts og 14. marts for henholdsvis kommunalt ansatte og statsansatte).

Private arbejdsmarked

- Mindstelønnen på minimallønsområdet forhøjes med 1,25 kr. pr. time pr. 1. marts 1989 og 1990.
- Normallønsatserne hæves med to gange 1,10 kr. og garantibetalingen med to gange 1,50 kr.

Offentlige arbejdsmarked

- For *statsansatte* aftales lønstigninger på 2,5 pct. over de næste 2 år, fordelt på 1,5 pct. til generelle satsforhøjelser og 1 pct. til udvidelse af barselorlovsordningen til 32 uger med fuld løn. Endvidere påbegyndes pensionsordninger for de ansatte, der ikke hører ind under eksisterende pensionsordninger.
- For *kommunalt ansatte* aftales overenskomster på linje med de statsansatte, idet fordelingen af lønstigningen på 2,5 pct. er 1,0 pct. til generelle satsforhøjelser og 1,5 pct. til barselorlovsordningen.

Mindre arbejdstid og solidarisk lønpolitik

I hovedtræk kan overenskomstforhandlingerne siges at have været koncentreret om nedsættelser af arbejdstiden og forlængelser af den betalte ferieperiode, hvilket skal ses i lyset af ledighedsudviklingen, samt at der er tilstræbt opnået relativt størst overenskomstmæssige lønstigninger for de lavest lønnede ("solidarisk lønpolitik").

3.5.5 Indkomspolitik

En yndet politikform

Indkomspolitik, dvs. direkte indgreb i pris- og indkomstdannelse primært med det formål at bremse en inflationær udvikling, men uden decideret ønske om at påvirke aktivitetsniveauet, er blevet anvendt hyppigt siden 1977. Periodens indkomspolitiske elementer er ofte sket i forbindelse med indgreb i overenskomstforhandlingerne, jf. afsnit 3.5.4. I dette afsnit anføres alene periodens supplerende indkomspolitiske indgreb.

- 27. maj 1977** Gældende for en 2 årig periode vedtages, at dyrtidsreguleringen som følge af stigninger i reguleringspristallet udover 3 pct. point ikke kommer til udbetaling, men af staten indsættes ("indefryses") på den enkelte lønmodtagers konto i ATP⁴⁶.
- 1. juli 1977** Mindre arbejdsgivere fritages for at betale dagpenge i forbindelse med sygdom for nyansatte indenfor de første 3 uger af ansættelsen - forpligtigelsen overtages af det sociale udvalg.
- 31. august 1977** Sygedagpenge for 4. og 5. uge refunderes af det offentlige til arbejdsgiveren i perioden 1. jan. 1978 til 31. dec. 1980.
- 9. december 1977** Langtidslediges ret til at oppebære dagpenge, hvis de har haft 26-ugers beskæftigelse indenfor 4 år (mod normalt 3 år) forlænges til at omfatte perioden 1. jan. 1978 - 1. jan. 1980.
- 8. sept. 1978** Der indføres pris- og indkomststop for perioden 28. aug. 1978 til 25. feb. 1979, idet stigninger i råstofpriser og overenskomstmæssige lønstigninger dog kan indregnes i salgspriser mv. "Stoppet" forlænges senere til 15. april 1979.
- 10. november 1978** Finansieringen af efterlønsordningen (fra 1. jan. 1979) sker ved forhøjelse af medlems- og arbejdsgiverbidrag til arbejdsløshedsforsikringen.
- 8. december 1978** Langtidsledige, der ville miste retten til dagpenge ved udgangen af 1978, jf. "26-ugers reglen", og som ikke har modtaget jobtilbud med tilskud, får forlænget retten til at modtage dagpenge indtil 1. april 1979.
- 28. marts 1979** Loven om pris- og lønstop afløses fra 1. april 1979 af avancelov, der begrænser virksomheders avancer og ikke-overenskomstmæssige lønstigningers indregning i priserne mv.
- 29. maj 1979** Pr. 1. juli 1979 overtager arbejdsgiverne dagpengeforpligtigelserne ved ledighed i forbindelse med officielle helligdage mv.
- 14. november 1979** Der indføres absolut lønstop fra 5. nov. - 31. dec. 1979 samt absolut stop for priser, huslejer, takster, honorarer og udbytter mv. fra 4. nov.- 31. dec. 1979.
- 21. december 1979**
- Følgende ændringer i den automatiske dyrtidsregulering indføres :
    1. Ved beregning af reguleringspristallet for februar 1980 og frem udelades en række energiposter.
    2. Reguleringspristallet nulstilles med januar 1980=100, og dyrtidsportionerne hæves fra 0,60 til 0,90 kr. pr. time
    3. Eventuelle dyrtidsportioner, der skulle udløses på grundlag af reguleringspristallet for jan. 1980 bortfalder
    4. Dyrtidsreguleringen baseret på juli-pristallet 1980 sker med 0,60 kr. pr. time for de første 3. pct. point (0,30 kr. for personer under 18 år). For hvert efterfølgende 3 pct. point sker regulering med henholdsvis 0,90 og 0,45 kr.
  - Garantibetalingen forhøjes fra marts 1980 med 1,20 kr. pr. time (0,60 kr. for personer under 18 år)
  - Fra 1. jan. 1980 til 28. feb. 1981 indføres :
    1. Prisstop, idet alene stigninger i råvarepriser og lønstigninger som følge af den økonomisk-politiske lovgivning må indregnes i priserne

⁴⁶overføres i 1980 til den til lejligheden oprettede Lønmodtagernes Dyrtidsfond (LD).

2. Priser og avancer for de liberale erhverv reguleres, så de følger indkomstudviklingen i andre indkomstgrupper
3. Udbetaling af udbytter, tantiemer og vederlag begrænses til maksimalt at udgøre det beløb, der blev udbetalt i forudgående regnskabsår.
4. Huslejestop, idet huslejen alene kan reguleres efter reglerne om omkostningsbestemt leje.

18. december 1980

Aftale om foranstaltninger vedr. gældssanering, rentetilskud mv. for landbrugserhvervet indgås mellem Regeringen og landbrugets organisationer.

4. juni 1982

En række af landbrugsforanstaltningerne, jf. "18. december 1980", udbygges.

16. oktober 1982

- Dyrtidsreguleringen suspenderes⁴⁷ frem til 28. feb. 1985
- Taktreguleringen for offentligt ansatte bortfalder med de reguleringer, der skal finde sted den 4. okt. 1983
- Udbetaling af udbytter, tantiemer og vederlag begrænses til det beløb, der blev udbetalt i forudgående regnskabsår
- Indførelse af avancestop i den private sektor udover visse omkostningsstigninger
- Indførelse af totalt lønstop i perioden 4. okt. 1982 til 28. feb. 1983
- Indførelse pr. 1. april 1983 af 1 karensgdag i tilfælde af sygdom samt udvidelse af den periode arbejdsgiveren betaler sygedagpenge fra 5 til 13 uger⁴⁸.
- Medlems- og arbejdsgiverbidrag til arbejdsløshedsforsikring forhøjes fra henholdsvis 3,75 til 6 gange dagpengesatsen og fra 3,25 til 11,25 gange dagpengesatsen.

3. november 1983

- Landmænd tilbydes tilskud til nedbringelse af renteudgifter, således at den effektive rente ikke overstiger 12 pct. p.a.
- Landmænd, der har haft særlig stort høsttab i 1983, tilbydes støtte.

15. december 1983

Der oprettes en fond for arbejdsmarkedsuddannelser (AUD), som finansieres med ligestillede bidrag fra arbejdsgivere og lønmodtagere (108 kr. pr. måned)

17. maj 1984

- Suspendingen af dyrtidsreguleringen forlænges til og med reguleringspristallet for jan. 1987
- Bidrag til sygedagpengefonden forhøjes fra 0,15 til 2 pct.
- Medlemsbidraget til A-kasserne forhøjes til 16,7 pct. af dagpengesatsen.

31. marts 1985

- Forbud mod at inddrage andre lønstigninger end de overenskomstmæssigt fastlagte i beregning af avancer
- Salærer i forbindelse med overdragelse af fast ejendom reduceres med 10 pct.
- Tantiemer, vederlag mv. fastfryses på det nuværende niveau
- Arbejdsgiverbidrag nedsættes svarende til 1,5 pct. af lønsummen pr. 1. okt. 1985
- Indførelse af bunden opsparing for personer under 67 år med indtægt over 150.000 kr. Der indbetales 8 pct. af den skattepligtige indkomst overstiger 150.000 kr., idet grænsen kan forhøjes med 6.000 kr. for hvert barn under 16 år.

30. maj 1985

Staten yder afdragsbidrag på 30 pct. af det beløb, hvormed restgælden på de til finansiering af jordbrugslån udstedte obligationer indeksreguleres.

⁴⁷Endvidere suspenderes en række pristalsreguleringer af grænser i skatte- og sociallovgivningen

⁴⁸Karensdagen afskaffes igen i 1987. Arbejdsgiverperioden sættes på ny til 5 uger i 1987. I 1988 nedsættes perioden til 1 uge i den private sektor og øges til 13 uger i det offentlige. I 1990 øges arbejdsgiverperioden i det private til 2 uger og overgrænsen for offentlige arbejdsgivere fjernes.

4. juni 1986

Dyrtidsreguleringen af lønninger ophæves for aftaler indgået 30. maj 1986 eller tidligere.

9. december 1988

Det aftales mellem Regeringen og Socialdemokratiet, at

- lønmodtagernes AUD-bidrag hæves fra 45,12 kr. til 94,20 kr. pr. måned
- arbejdsløse, der har haft overarbejde eller bibeskæftigelse ud over normal arbejdstid gennem de seneste 13 uger før ledighed, i fremtiden skal afspadsere inden, der udbetales dagpenge
- selvstændiges bidrag til arbejdsløshedsforsikring forhøjes med 150 kr. pr. person om året
- arbejdsgiveren pr. 1. januar 1989 skal betale dagpenge ved første arbejdsløshedsdag ved hjemsendelse af medarbejdere.

Dyrtidsregulering
afskaffes

Blandt denne overvældende mængde detaljerede indkomspolitiske indgreb skal fremhæves de gentagne angreb på dyrtidsreguleringen, der til sidst bliver afskaffet ved lov i 1986. En tradition i den danske løndannelse, der daterer sin oprindelse helt tilbage til 1. verdenskrig, var hermed afskaffet.

Arbejdsmarkedets
parter må selv betale

Endvidere er det karakteristisk, at der, via diverse forhøjelser af arbejdsmarkedets bidrag til dækning af udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse, uddannelse mv., er en tendens til "privatisering" af finansieringen af omkostningerne i forbindelse med stigende ledighed.

3.5.6 Skatte- og afgiftspolitik

Utallige ændringer

Stort set enhver større finanspolitisk aftale i perioden 1977-90 ledsages af skatte- og afgiftsændringer, primært for at skabe finansiering for aftalernes udgifter. Satsene og beskatningsobjekterne for den indirekte beskatning ændres således et utal af gange i perioden. Blandt indgrebene i den indirekte beskatning skal her primært anføres ændringer i momssatser og energiafgifter, der hører til de mere markante.

MOMS

Momssatsen er ved indgangen til 1977 på 15 pct. og forhøjes tre gange i løbet af få år, jf. tabel 3.6.

Tabel 3.6

Momssatser 1977-90 (pct.)

Dato for ændring	1/3-1976	3/10-1977	1/10-1978	30/6-1980
Momssats	15,00	18,00	20,25	22,00

Udvidelse af momspligt

Endvidere skal bemærkes, at der i forbindelse med satsforhøjelsen til 20,25 pct. sker en udvidelse af momspligten, idet en række tjenesteydende erhverv, der tidligere ikke var momspligtige, herefter omfattes af momspligten.

Energiafgifter ...

Noget nær en nyskabelse i periodens skatte- og afgiftspolitik er indførelsen af en række energiafgifter, jf. tabel 3.7.

Tabel 3.7

Bogførte afgifter af energi 1977-90 (mio.kr.)

År	Afgift af :					Energiavgifter i alt	
	Benzin	Visse olie- produkter	Elektri- citet	Gas	Stenkul mv.	mio.kr.	pct. af BNP
1977	2.178	0	0	0	0	2.178	0,8
1978	3.044	426	355	0	0	3.826	1,2
1979	3.325	1.037	666	41	0	5.069	1,5
1980	3.690	1.591	1.213	63	8	6.557	1,8
1981	3.593	1.555	1.416	47	0	6.611	1,6
1982	3.802	1.524	1.467	101	45	6.939	1,5
1983	4.185	1.337	1.790	94	159	7.564	1,5
1984	4.385	1.328	1.862	61	174	7.810	1,4
1985	4.447	1.370	1.984	45	198	8.043	1,3
1986	6.487	4.295	3.379	102	548	14.810	2,2
1987	7.117	5.638	4.304	107	954	18.120	2,6
1988	7.180	4.135	4.410	61	917	16.704	2,3
1989	6.950	3.438	4.246	54	793	15.481	2,0
1990	5.744	3.136	4.380	39	851	14.151	1,8

Kilde : *Skatter og afgifter, oversigt, diverse årgange*

... topper i 1987

I 1977 var det alene benzin blandt energivarerne, der var pålagt afgift - et forhold der i de efterfølgende år ændres ganske markant, og dermed øges provenuet fra energiavgifter fra udgøre 0,8 pct. af BNP til toppen i 1987, hvor de udgør 2,6 pct. af BNP.

"Kartoffelkuren"

Energiavgifternes markante niveau-hop i 1986-87 var delvis⁴⁹ resultatet af en række forhøjelser af energiavgifterne i forbindelse med den pr. 17. oktober 1986 vedtagne "kartoffelkur"⁵⁰, der i øvrigt må betegnes som et ret markant finanspolitisk indgreb. Som led i "kartoffelkuren" blev indført en 20 pct.'s afgift på forbrugslån og 4 pct.'s stempelafgift på kredittøb af forbrugsvarer, rejser mv. Endvidere forhøjedes udbetalingen ved køb på kredit, og der indførtes krav om, at realkreditlån til opførelse og ejerskifte af ejendom skulle bestå af 40 pct.'s serielån og 60 pct.'s annuitetslån ("mix-lån"). "Kartoffelkuren" betød således især en markant forøgelse af omkostningerne og likviditetsbelastningen ved lånefinansieret køb af varer til forbrug og stigende likviditetsbelastning i de første år efter køb af fast ejendom.

Skattereformen :

Endelig skal omtales skattereformen fra 1987, der må betegnes som en ganske radikal omlægning af den direkte beskatning.

*Skatteværdi af
rentefradrag reduceres*

Ved skattereformen indføres særskilt beskatning af person- og kapitalindkomst (SPK-beskatning), idet kapitalindkomst generelt beskattes med lavere procent end den personlige indkomst. Konsekvensen heraf blev bl.a., at rentefradragets skatteværdi reduceredes med ca. 20 pct. point.

*Virksomheds-
skatteordning*

Endvidere indføres en særlig virksomhedsskatteordning for selvstændigt erhvervsdrivende, der betyder en lavere beskatning af virksomhedens overskud, hvis det opsøres i virksomheden.

⁴⁹ delvis, idet energiavgifterne allerede med virkning fra 1. april 1986 blev ganske markant forhøjet.

⁵⁰ eller som indgrebet mere officielt blev betegnet : "Fremme af opsparing i dansk økonomi".

3.6 Privat konsum

Den største efterspørgselskomponent	Det private konsum udgør den største enkeltkomponent på forsyningsbalancens efterspørgselside (ca. 50-55 pct. af den samlede indenlandske anvendelse), hvorfor udsving i det private konsum har afgørende indflydelse på konjunkturforløbet.
Konsumet af varige forbrugsgoder svinger meget ...	I relation til vurdering af konjunkturforløbet er det især konsumet af de varige forbrugsgoder, hvor forbrugernes overvejelser vedr. køb/ikke-køb kan sammenlignes med virksomhedernes overvejelser om anskaffelse af investeringsgoder, der er interessante af følge. Dette fremgår også tydeligt af figur 3.5. De kvartalsvise udsving i forbrugsefterspørgslen efter varige varer (del A) er langt mere udtalt end for de mindre varige varer såsom fødevarer, beklædningsgenstande mv. samt tjenesteydelser.
... især for biler	Indenfor de varige forbrugsgoder er det især bilefterspørgslen ⁵¹ ("anskaffelse af køretøjer"), der udviser de relativt store udsving.
Hamstring i 3. kv. 1977 og 3. kv. 1978	I periodens første opgangsfase (1. kv. 1977 - 2. kv. 1979) er bilefterspørgslen i gennemsnit ret konstant, men fluktuerer drastisk omkring 3. og 4. kv. i både 1977 og 1978 - et forhold der skal ses i lyset af de to momsforhøjelser (3/10-1977 og 1/10-1978) ⁵² . Der er tydeligt tale om en hamstringeffekt i 3. kvartalene, som i det efterfølgende 4. kvartal afløses af et usædvanligt stort fald. En tilsvarende effekt gør sig gældende for de andre varige varer, men i et relativt mindre omfang.
"Kartoffelkuren" virkede	I de efterfølgende to faser følger udviklingen i konsumet af varige varer konjunkturbevægelsen uden de helt store kvartalsvise udsving. Samme tendens gælder for den afsluttende nedgangs- og stabiliseringsfase - dog med en ikke uvæsentlig undtagelse, nemlig det relativt store fald fra 3. til 4. kvartal 1986. Dette fald skal ses i sammenhæng med vedtagelsen af "kartoffelkuren", idet efterspørgslen efter varige forbrugsgoder må antages at være ret afhængige af finansieringsvilkårene - og de blev netop skærpet via "kartoffelkurens" afgifter mv. (jf. afsnit 3.5.6).
De øvrige dele af det private konsum	Betragtes udviklingen i det øvrige private konsum, jf. figur 3.5 (del B) er der tale om langt mere moderate kvartalsvise svingninger end for de varige varers vedkommende.
Ikke-varige	Det private konsum af ikke-varige varer (fødevarer, nydelsesmidler, brændsel mv.) må karakteriseres som værende ret uafhængig af konjunkturforløbet, hvilket heller ikke kan undre. Det ret udtalte fald fra 2. til 3. kvartal 1979 er dog værd at hæfte sig ved, idet det illustrerer den 2. oliekrises gennemslag : Det er især en stor nedgang i køb af brændsel mv., der bevirker faldet i den samlede konsumgruppe.
Halv-varige	For konsumet af de halv-varige varer, der omfatter beklædningsgenstande, mindre husholdningsartikler mv., er udviklingen ret tæt på udviklingen i konsumet af varige varer (ekskl. anskaffelse af køretøjer), men med langt mindre udsving.

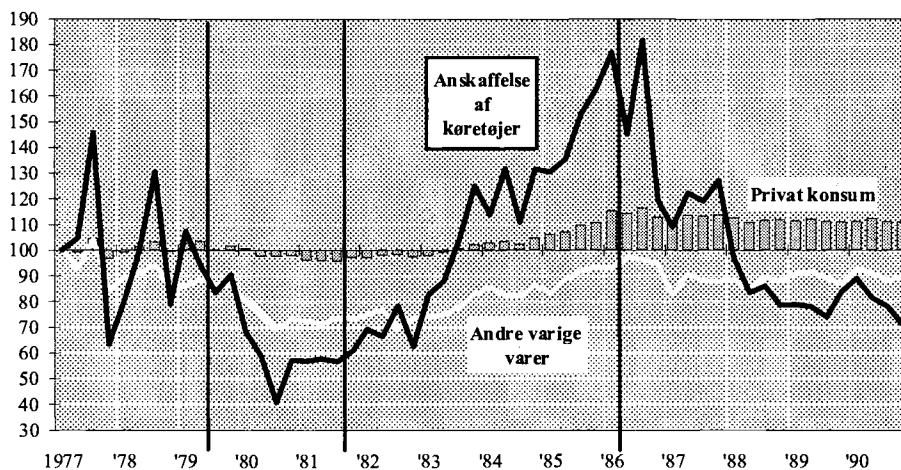
⁵¹ omfatter også køb af motorcykler, campingvogne mv. til privat konsum. Af sproglig bekvemmelighed anvendes bilefterspørgslen som sammenfattende betegnelse.

⁵² og for 1977-tallenes vedkommende ligeledes en forhøjelse af registreringsafgiften for motorkøretøjer pr. 23. august 1977.

Figur 3.5

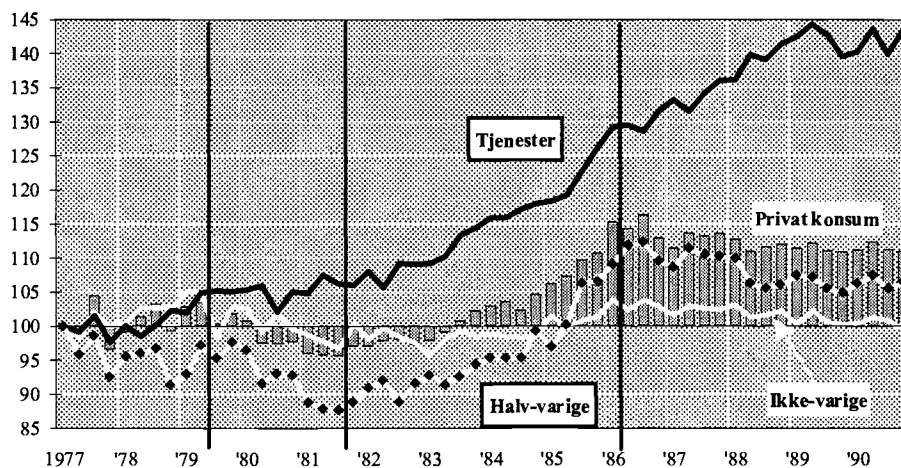
Privat konsum (sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

A. Varige varer

Kilde: QDAM.bnk, variablene: gfCp, gfCb og gfCvex

B. Ikke-varige og halv-varige varer samt tjenesteydelser

ANM: Tjenesteydelser er ekskl. boligbenyttelse

Kilde: QDAM.bnk, variablene: gfCp, gfCiv, gfChv og gfCatj

Tjenesteydelser

Det private konsum af tjenesteydelser udvikler sig med kun små kvartalsvise udsving langs den trendmæssige vækst - dog stagnerende under recessionen omkring 1980. I forbindelse med den noget "slappe" konjunkturudvikling i slutningen af 1980'erne fortsætter tjenestekonsumet ufortrødent med at stige, hvilket formentlige afspejler substitutionseffekter: Hvis konjunkturudviklingen ikke rigtig levner økonomisk mulighed for anskaffelse af større varige forbrugsgoder, ja så er en ekstra tur i biografen eller et restaurationsbesøg en slags "plaster på såret". Fra midten af 1989 og frem ligger også tjenestekonsumet underdrejet.

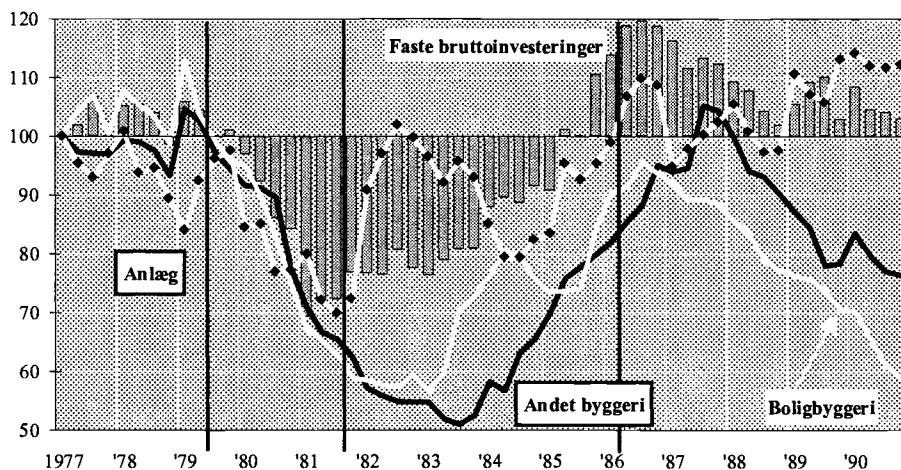
3.7 Investeringer

Konjunkturfølsom komponent	Investeringerne opdeles i de faste investeringer (bygninger, maskiner, transportmidler mv.) og lagerinvesteringer - to efterspørgselskomponenter, der hører til de mest konjunkturfølsomme.
Bygningsinvesteringer	Betragtes bygningsinvesteringerne, jf. figur 3.6 (del A), bemærkes det høje niveau i periodens første opgangsfase, hvilket delvis afspejler de mange støtteforanstaltninger til byggeriet - primært i form af tilskud til energibesparende foranstaltninger. I forbindelse med det efterfølgende konjunkturtilbageslag med start i 3. kvrt. 1979 indledtes en langvarig nedgang i bygningsinvesteringerne, som fortsætter langt ind i opsvingsfasen og i 1983 "lander" på ca. halvdelen af udgangsniveauet. At udviklingen i bygningsinvesteringerne først vender i løbet af 1983 (boligbyggeriet et par kvartaler før erhvervsbyggeriet, "Andet byggeri") skal ses i sammenhæng med det høje renteniveau - og det forhold, at et opsving givetvis skal have en vis varighed førend man rigtig tør tro på det, og først derefter realiseres større investeringsprojekter.
Trægere tilpasning i erhvervs- end i boligbyggeriet	I periodens sidste fase indtræffer vendepunktet i boligbyggeriet (3. kvrt. 1986) ca. 1 år før erhvervsbyggeriets - altså samme tendens som i den foregående opsvingsfase, men med ca. den dobbelte tidsafstand. Denne relativt kvikke vending i boliginvesteringerne må formodes til dels at være en følge af "kartoffelkuren" samt udsigten til den reducerede skatteværdi af rentefradraget, der fulgte med reformeringen af den direkte beskatning i 1987.
Anlægsinvesteringer	For anlægsinvesteringernes vedkommende må udviklingen for det meste karakteriseres som værende lidt ude af trit med periodens generelle konjunkturforløb - i et vist omfang synes anlægsinvesteringerne at udvikle sig anti-cyklisk. Dette delvis anti-cykliske forløb skal ses i sammenhæng med, at justeringer i det offentlige anlægsinvesteringer ofte er anvendt netop til efterspørgselsstimulering i konjunkturmæssigt svage perioder. Da den statistiske information om anlægsinvesteringerne på kvartalsbasis er sparsom, skal udsvingene fra kvartal til kvartal tolkes med varsomhed.
Transportmidler	De samlede transportmidler udviser meget kraftige svingninger fra kvartal til kvartal - et forhold, der primært skyldes investeringerne i skibe, fly og boreplatforme : Da investeringerne generelt statistisk registreres på leveringstidspunktet, og skibe mv. er dyre investeringsgoder, giver det sig udslag i registrering af store "klumper" i leveringskvartalerne. Renses de samlede transportmiddelinvesteringer for skibsinvesteringer mv. (ikke vist i figur) følger udviklingen ret snært det generelle konjunkturforløb.

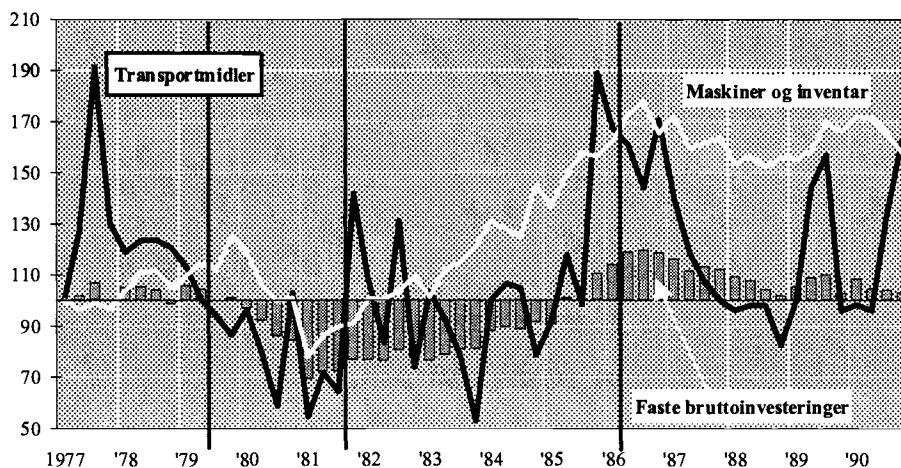
Figur 3.6

Faste bruttoinvesteringer

(sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

A. Bygge- og anlægsinvesteringer

Kilde : QDAM.bnk, variablene : gflfa, gflh, gflhex og gfla

B. Investeringer i transportmidler samt maskiner og inventar

Kilde : QDAM.bnk, variablene : gflfa, gflmi og gflt

Maskiner og inventar

Udviklingen i maskininvesteringerne mv. følger i vidt omfang konjunkturbevægelsen, idet omfanget af kvartalsvise udsving på lige fod med de øvrige investeringer er mere udtalte - ikke mindst i forbindelse med nedgangsfasen omkring 1980 og det efterfølgende opsving : Fra bundpunktet i 1. kv. 1981 til toppunktet i 3. kv. 1986 sker ikke mindre end godt og vel en fordobling af maskininvesteringernes omfang, hvilket er ca. 6 gange mere end BNP-realvæksten i samme periode. Investeringer i edb-materiel udgør en væsentlig del af denne periodes maskininvesteringer mv.

Betragtes vendepunkterne for maskininvesteringer mv., er der en tendens til, at skiftet til et lavere investeringsniveau i forbindelse med en nedgangsfase indtræder med et par kvartalers forsinkelse. Dette skyldes formentlig en vis forsinkelse mellem bestillings- og leverancetidspunkt, samt at kendskabet til et omsving i konjunkturforløbet ligeledes indløber med forsinkelse. Modsat indtræder et opadgående skift i maskininvesteringerne mv. ved overgang fra en ned- til opgangsfase et par kvartaler før det konjunkturmæssige opsving. Hvorvidt det generelt gælder, at investeringer i maskiner og inventar er ledende i forhold til en længerevarende konjunktuel opgangsfase kan selvsagt ikke vurderes ud fra data, idet situationen kun forekommer 1

gang i perioden 1977-90 : Men det er tilfældet ved overgangen fra recessionen i slutningen af 1981 til det efterfølgende opsving.

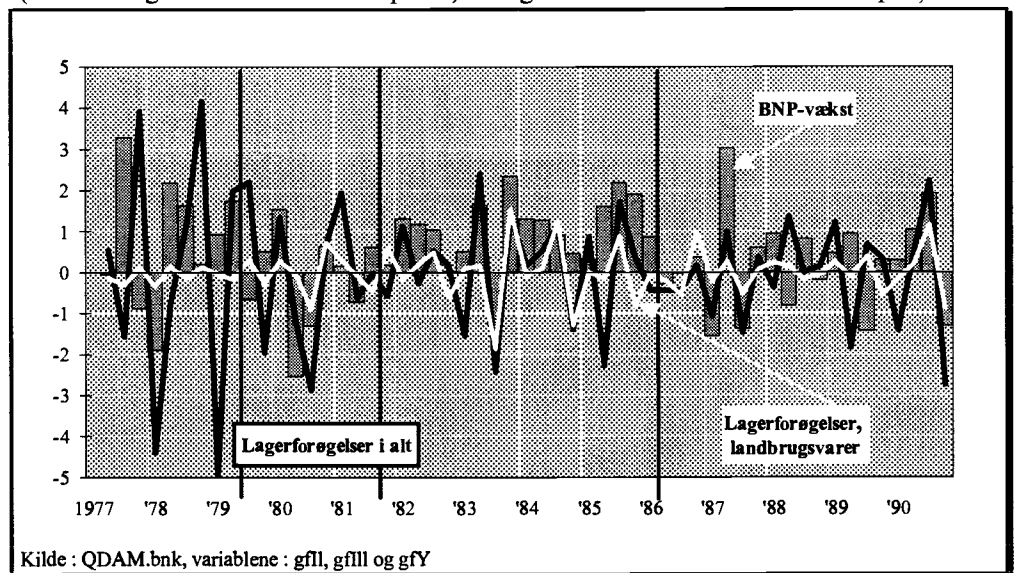
Lagerinvesteringer ...

Investeringernes konjunkturfølsomhed er ganske tydelig for de faste investeringers vedkommende, hvilket dog kun er at regne for småkrusninger i forhold til de kortsigtede udsving i lagerinvesteringerne. Selv om lagerinvesteringernes absolutte niveau er relativt beskedent i de enkelte kvartaler, er ændringerne fra kvartal til kvartal en helt afgørende determinant for konjunkturforløbet. Som det fremgår af figur 3.7 overstiger den kvartalsvise ændring i lagerinvesteringerne ofte kvartalsændringen i BNP : Kortsigtede udsving i BNP kan således i mange tilfælde forklares ved tilpasninger i lagerbeholdningerne.

Figur 3.7

Lagerinvesteringer (-forøgelse) og BNP-realvækst

(sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, bidrag til kvartalsvis BNP-realvækst i pct.)

... kun systematik for landbrugsvarer

Nogen egentlig systematik imellem de samlede lagerforskydninger og konjunkturbevægelsen er det svært at få øje på, hvilket hovedsagelig skyldes stærkt irregulære udsving i lagerinvesteringerne af ikke-landbrugsvarer. For landbrugsvarer er lagerbevægelserne ret systematiske, idet koncentrationen af den vegetabiliske produktion i 3. kvartal medfører en stigning i lagerbeholdningerne, der så tæres på i de øvrige kvartaler. De sæsonkorrigerede tal for lagerforskydningerne af landbrugsvarer domineres således primært af høstens størrelse i forhold til "normalhøsten".

Vedr. sæsonkorrigering af lagerinvesteringer ...

Da udsvingene i lagerinvesteringerne af ikke-landbrugsvarer er stærkt uregelmæssige indenfor de enkelte år med hensyn til amplitude, og især fortegn, skal bemærkes, at det ikke er muligt at gennemføre en rigtig tilfredsstillende sæsonkorrigering af lagertallene (det "normale" sæsonmønster, som traditionelt fjernes ved en sæsonkorrigering, er så at sige ikke veldefineret). De relativt store udsving i de sæsonkorrigerede lagertal for perioden 1977-79 er delvist et produkt af denne sæsonkorrigeringsproblematik, idet udsvingene i de ikke-sæsonkorrigerede lagertal for denne periode ikke generelt afviger fra udsvingene i 1980'erne med hensyn til amplitude.

... og beregning af BNP-vækstbidrag

Endvidere skal de relativt store BNP-vækstbidrag fra ændringerne i lagerforskydningerne i perioden før 1980 ses i lyset af, at niveauet for BNP er lavere end lidt inde i 1980'erne, hvilket, idet ændringerne i lagerforskydningernes absolutte numeriske

omfang gennemsnitlig set er ret konstante i hele perioden, i sig selv puster lagerforøgelsernes BNP-vækstbidrag op i den tidlige periode.

3.8 Beskæftigelse og ledighed

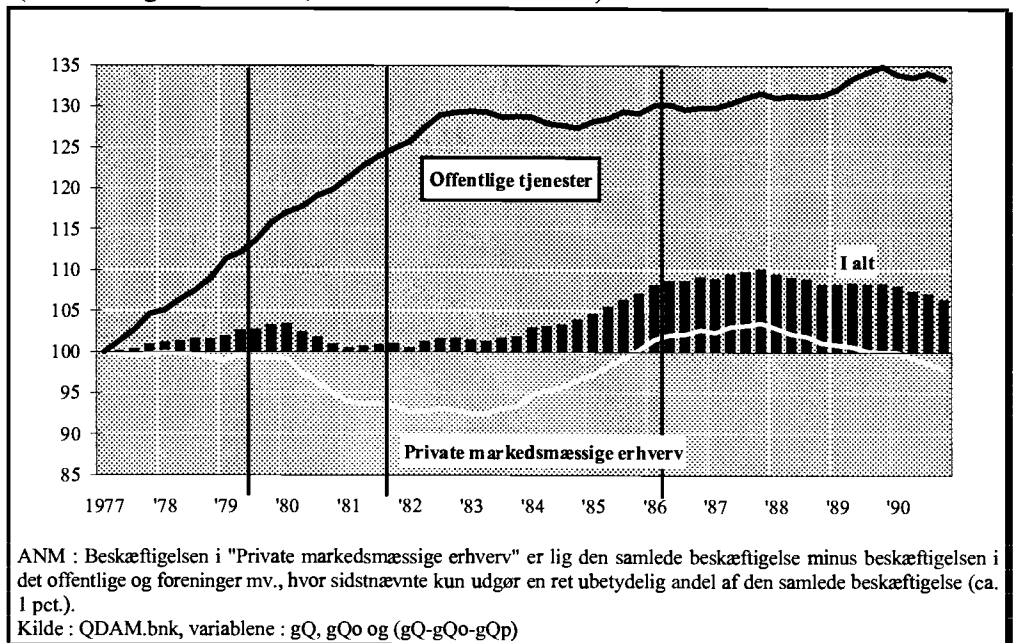
**Beskæftigelsen
tilpasser sig
konjunkturforløbet
med forsinkelse**

I hovedtræk følger beskæftigelsesudviklingen konjunkturbevægelsen, idet tilpasningen til konjunkturbevægelsens vendepunkter foregår med ikke ubetydelig forsinkelse, jf. figur 3.8. Ved konjunkturtilbageslaget i 3. kv. 1979 fortsætter den foregående periodes beskæftigelsesfremgang frem til og med 1. kv. 1980 - et forhold, der alene skyldes væksten i det offentlige beskæftigelse, idet beskæftigelsen i de private markeds-mæssige erhverv er svagt aftagende i hele perioden fra 1. kv. 1977 til 1. kv. 1980. Under det efterfølgende opsving bider beskæftigelsesfremgangen sig først rigtig fast i løbet af 1983, dvs. med mere end 1 års forsinkelse i forhold til konjunkturvendepunktet. Også ved periodens sidste nedgangsfase fortsætter beskæftigelsesfremgangen i rum tid efter 1. kv. 1986. Der er således tydeligt en tendens til "labour hoarding" i forbindelse med et konjunkturtilbageslag og afventende holdning med hensyn til nyansættelser i begyndelsen af et opsving, hvilket bl.a. skal ses i sammenhæng med omkostningerne ved nyansættelser af arbejdskraft og overenskomstbestemte opsigelsesvarsler for en række personalegrupper.

figur 3.8

Beskæftigelse i alt og i erhvervshovedgrupper

(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

**Det offentlige
sololøb**

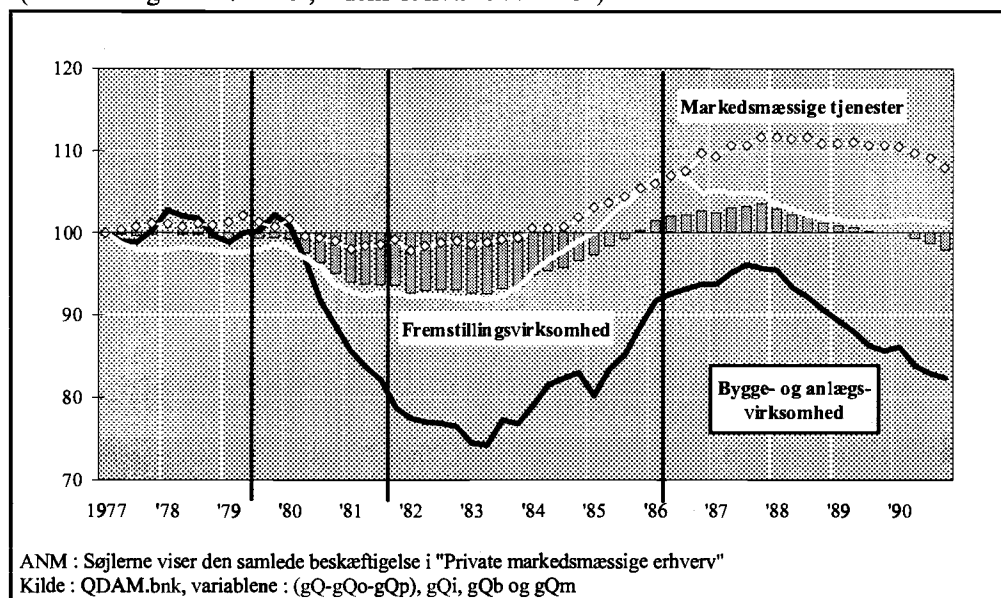
Beskæftigelsesudviklingen i det offentlige har helt sit eget forløb : En uafbrudt stigning, på ca. 30 pct., fra 1. kv. 1977 frem til slutningen af 1982 afløses i midtårsrserne af overvejende stagnation, og, fra slutningen af 1986, af en svagt stigende offentlig beskæftigelse. Udviklingen skal ses i lyset af det skift i finanspolitisk målsætning, der fandt sted efter "firklover-regeringens" dannelse den 10. sept. 1982 : Før denne dato var finanspolitikken primært indrettet på at stimulere beskæftigelsen, imens den offentlige budgetsaldo på kort sigt var noget mere sekundært - efter den 10. sept. 1982 blev der i vidt omfang byttet om på den finanspolitiske prioritering.

Forsinkelsen i beskæftigelsestilpasningen gælder for de private erhverv ...

For de private (markedsbaserede) erhvervshovedgrupper er tendensen til forsinket tilpasning af beskæftigelsen i forhold til konjunkturudviklingen et ret generelt fænomen, men der er betydelig forskel i beskæftigelsestilpasningens relative omfang for de enkelte erhverv.

figur 3.9

Beskæftigelsen i de private markedsbaserede erhverv
(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

... dog med betydelig variation

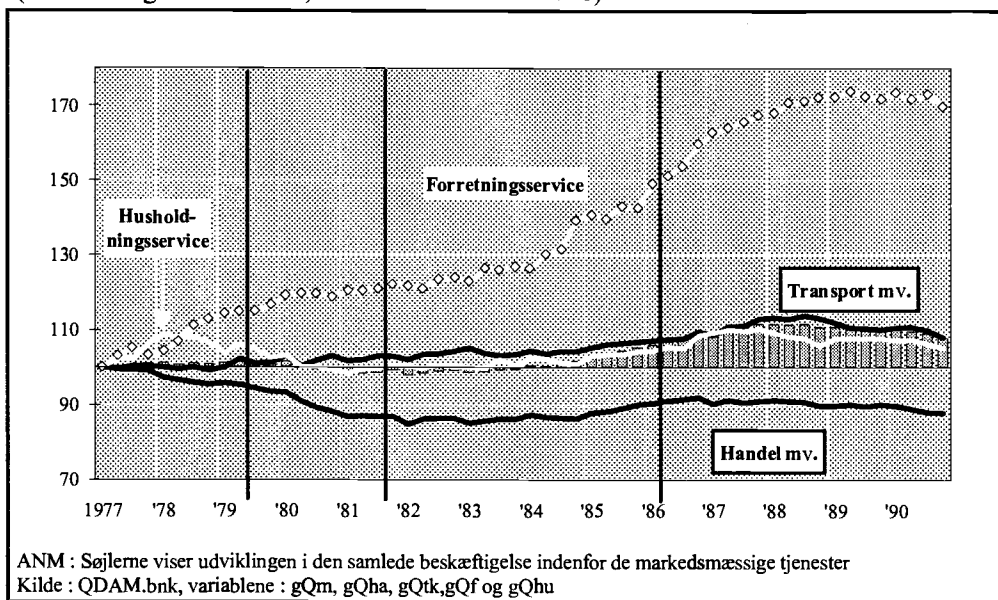
Mest udtalt er svingningerne i bygge- og anlægsvirksomhedernes beskæftigelse, hvilket skyldes bygge- og anlægsinvesteringernes høje konjunkturfølsomhed, jf. afsnit 3.7. Fremstillingsvirksomhederne synes ikke beskæftigelsesmæssigt at mærke meget til konjunkturopgangen i 1977-79, imens beskæftigelsesnedgangen fra begyndelsen af 1980'erne strækker sig helt frem til slutningen af 1983. Efter en fremgang på små 10 pct. i beskæftigelsen frem til midten af 1986 følger fremstillingsvirksomhedernes beskæftigelsesudvikling ret snært det generelle konjunkturforløb i resten af perioden. Periodens konjunktursvingninger synes kun at have ret begrænset kortsigtet indflydelse på udviklingen i beskæftigelsen indenfor de private tjenesteydende erhverv, hvilket formentlig kan henføres til den underliggende strukturelle tendens til øget efterspørgsel efter tjenesteydelser i takt med den generelle velstandsstigning.

Forskelle i udviklingen indenfor de private tjenesteydende erhverv

Den ret flade udvikling i de private tjenesteydende erhvervs beskæftigelse helt frem til midten af 1980'erne dækker over markant forskellige beskæftigelsesudviklinger i de private tjenesteydende erhvervs undergrupper. Forskellen mellem den trendmæssige udvikling indenfor forretningsservice og handel mv. er iøjnefaldende, men egentlig også lighederne : For begge erhverv er konjunkturfølsomheden ret beskeden.

figur 3.10

Beskæftigelsen i udvalgte markedsfølsomme tjenester (sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

Både stigende ledighed og beskæftigelse

Målsætningen om "indre" balance formuleres ofte i praksis som et ønske om nedbringelse af ledighedsniveauet via øget beskæftigelse. Der er imidlertid ikke nogen en-til-en sammenhæng mellem beskæftigelses- og ledighedsudviklingen, jf. figur 3.11. Dette fremgår tydeligt af forløbet under den første (moderate) opgangsfase fra 1. kv. 1977 til 2. kv. 1979, hvor ledigheden stiger støt i både 1977 og 1978 selv om beskæftigelsen (og BNP - dog med betydelig kvartalsvis variation) stiger. I forbindelse med opgangsfasen er der således en klar tendens til, at der samtidig sker en tilvækst i arbejdsstyrken⁵³. Dette er da også ganske logisk : I forbindelse med øget efterspørgsel efter arbejdskraft må forventes en afsmittende opadgående effekt på løndannelsen, hvilket stimulerer arbejdskraftudbudet⁵⁴.

Efterlønsordningen

Nedgangen i ledigheden under den første opgangsfase ses først i 1. kv. 1979, men dette har givetvis meget lidt med selve konjunkturforløbet at gøre, idet indførelsen af efterlønsordningen pr. 1. januar 1979 gør sin virkning. Efterlønsordningen bevirker kun en kortvarig reduktion i den statistiske måling af ledigheden : Allerede fra 1. kv. 1980 begynder ledigheden igen at stige mærkbart under indtryk af skiftet fra opgangsfase til recession.

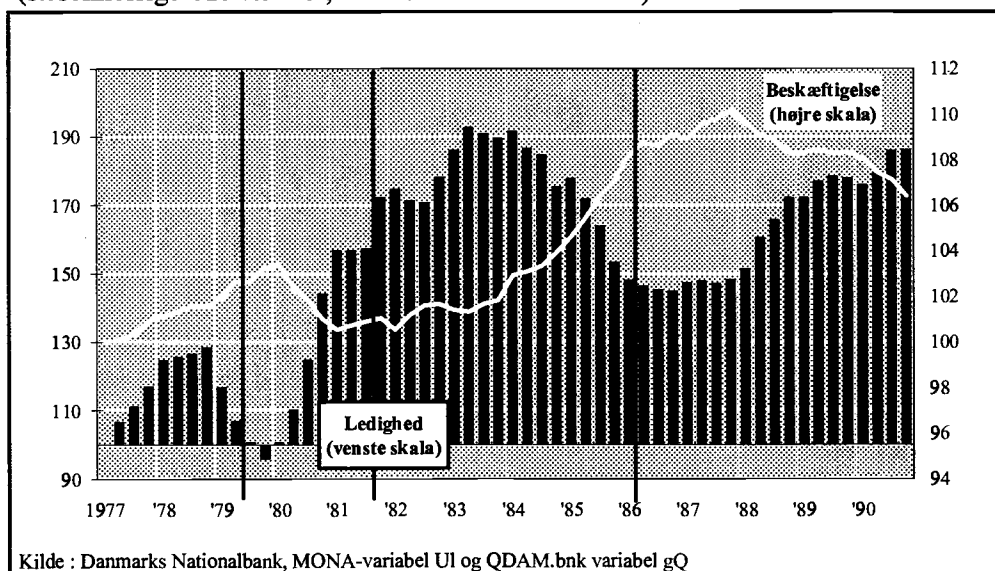
⁵³ Arbejdsstyrken defineres som summen af de beskæftigede og ledige. Da der er mindre begrebsmæssige forskelle mellem nationalregnskabet's opgørelse af beskæftigelsen og ledighedsstatistikens opgørelse af ledige gælder den definatoriske sammenhæng kun approksimativt.

⁵⁴ Selv ved uændret lønniveau må antages, at arbejdskraftudbudet kan øges i en konjunkturoppgang, idet en del personer formentlig kun vil søge arbejde, hvis de vurderer deres muligheder for opnåelse af beskæftigelse som værende realistiske.

Figur 3.11

Antal beskæftigede og ledige
(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100.)

**Også ledigheden
tilpasser sig til
konjunkturforløbet
med forsinkelse**

I perioden fra slutningen af 1981 og frem ses en ret parallel udvikling i beskæftigelse og ledighed (med omvendt fortegn !) i relation til konjunkturforløbet : Både beskæftigelsen og ledigheden tilpasser sig skiftene i konjunkturforløbet med betydelig forsinkelse. Der synes tidsmæssigt at være tilnærmelsesvist sammenfald mellem stigning (fald) i beskæftigelsen og fald (stigning) i ledigheden, men udsvingenes absolutte størrelse afviger, dvs. arbejdsstyrken er ikke konstant (se også afsnit 2.3.3).

**Sammenhæng mellem
produktionsværdi
og BFI ...**

3.9 Erhvervenes produktion og værditilvækst

Definitivt er der følgende sammenhæng mellem et erhvervs BFI (Bruttofaktorindkomst = værditilvækst i faktorpriser) og dets produktionsværdi :

$$\text{BFI} = \text{Produktionsværdi i basispriser} \\ - \text{Forbrug af rå- og hjælpestoffer i køberpriser (= input)} \\ - \text{Ikke-varetilknyttede indirekte skatter, netto}$$

Ved fastprisberegningen af størrelserne anvendes priser for basisåret (p.t. 1980) og for skatternes vedkommende satser fra basisåret. For det enkelte erhverv vil både usikkerheden ved beregning af produktionsværdi og input samt de anvendte deflateringsmetoder ophobe sig i erhvervets BFI målt i faste priser. For hele økonomien vil forskellen mellem fastprisudviklingen for BFI og produktionsværdi tillige afhænge af ændringer i de enkelte erhvervs relative størrelse målt ved henholdsvis BFI og produktionsværdi, dvs. ændringer i erhvervsstrukturen. På kvartalsbasis er især det primærstatistiske grundlag for opgørelse af input sparsomt⁵⁵, hvorfor BFI-udviklingen fra kvartal til kvartal vil være behæftet med ikke ubetydelig statistisk usikkerhed - et forhold, der er mest udtalt for erhverv med høj inputprocent.

⁵⁵En detaljeret beskrivelse af de anvendte beregningsmetoder findes i D.St.(1994b)

... og produktivitet

Divideres BFI-tallene i faste priser med de tilhørende beskæftigelsestal, som udtryk for arbejds(kraft)produktiviteten, er det oplagt, at kvartalsudviklingen i dette produktivetsmål også skal tolkes med varsomhed : Kortsigtede udsving i produktiviteten vil ofte mere afspejle en statistisk tilfældighed end et reelt udviklingsforløb.

BFI vokser lidt mere end produktionsværdien

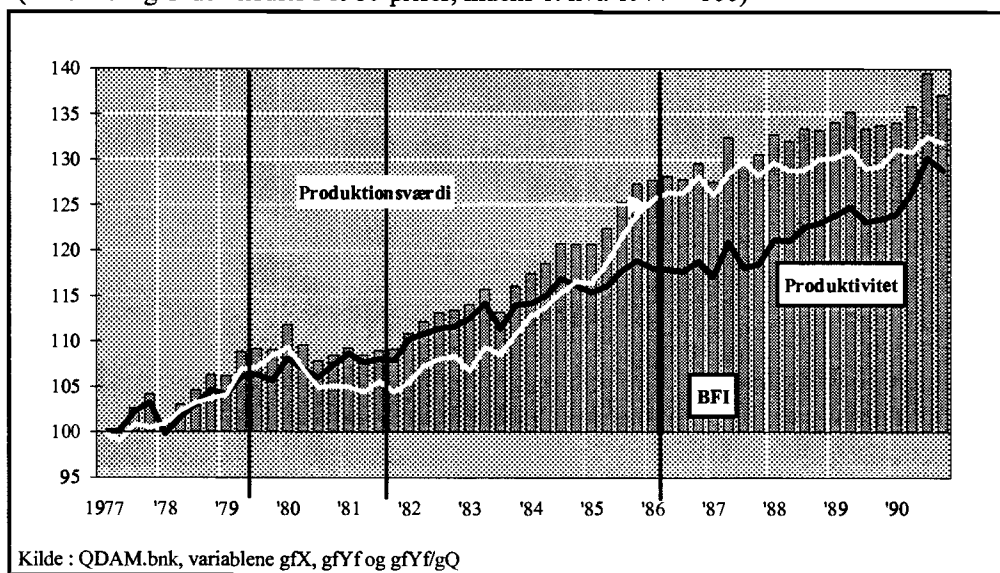
For hele perioden 1977-90 under ét er hele økonomiens BFI, målt i mængder (faste priser), vokset lidt kraftigere end produktionsværdien, jf. figur 3.12. Dette skal ses i sammenhæng med de tjenesteydende erhvervs relativt voksende betydning, idet råstofprocenterne er væsentlig lavere for de tjenesteydende end de vareproducerende erhverv.

Produktiviteten ændres med forsinkelse i forhold til konjunkturførløbet

Væksten i produktiviteten⁵⁶ aftager i forbindelse med recessionen omkring 1980, og synes ikke rigtig at opnå fordums fremdrift førend hen imod 1990. Omkring konjunkturvendepunkterne er der en ret klar tendens til, at produktiviteten aftager i den første del af en nedgangsfase og omvendt stiger ret kraftigt i begyndelsen af en opgangsfase, hvilket selvsagt skyldes trægheden i beskæftigelsestilpasningen, jf. afsnit 3.8 ovenfor.

Figur 3.12

Produktionsværdi, BFI og produktivitet (hele økonomien) (sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

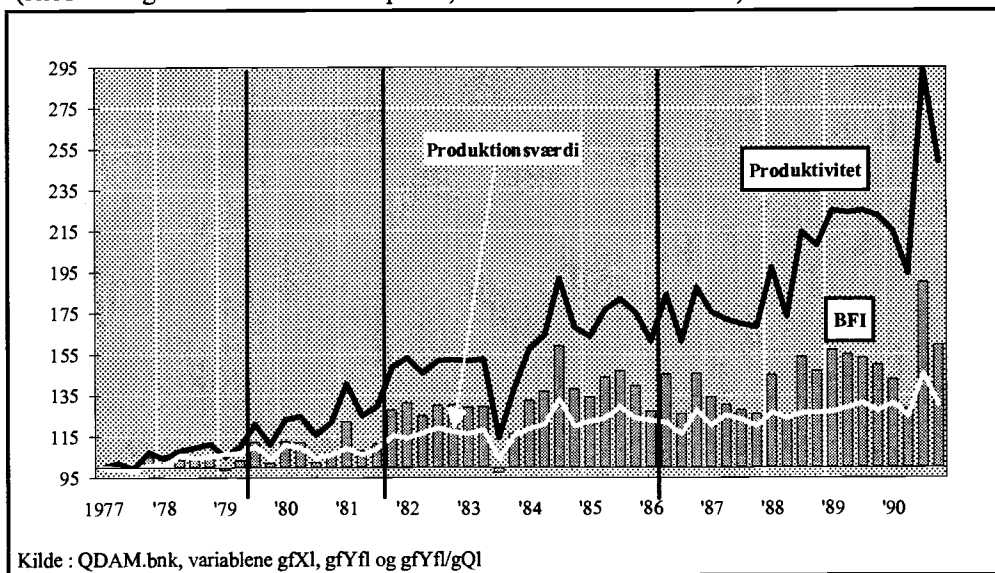
Store forskelle i udviklingen

Det samlede billede af udviklingen i produktion, værditilvækst og produktivitet dækker over markante forskelle indenfor de enkelte erhverv, som det fremgår af figurerne 3.13-16. Nogle egentlige håndfaste fælles træk for alle erhvervene er det svært at få øje på.

⁵⁶Da BFI i det offentlige opgøres fra omkostningssiden vil BFI-udviklingen i faste priser næsten forløbe parallelt med beskæftigelsesudviklingen - kun ændringer i sammensætningen af den offentlige beskæftigelse giver anledning til forskelle i beskæftigelses- og BFI-udvikling : Fx vil stigende gennemsnitlig anciennitet for de offentligt ansatte give sig udslag i kraftigere udvikling i BFI end i beskæftigelsen. Produktivitetudviklingen i det offentlige, målt ved BFI i faste priser pr. beskæftiget, vil således typisk være ret beskedent - og tolkningen en ganske anden end for de markedsmæssige erhverv. Dette forhold bevirker, at den samlede produktivitet udvikler sig væsentligt svagere end hvis det offentlige udelades af beregningen. For perioden 1977-90 er forskellen ca. 10 pct.

Figur 3.13

Produktionsværdi, BFI og produktivitet (Landbrug mv.)
(sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

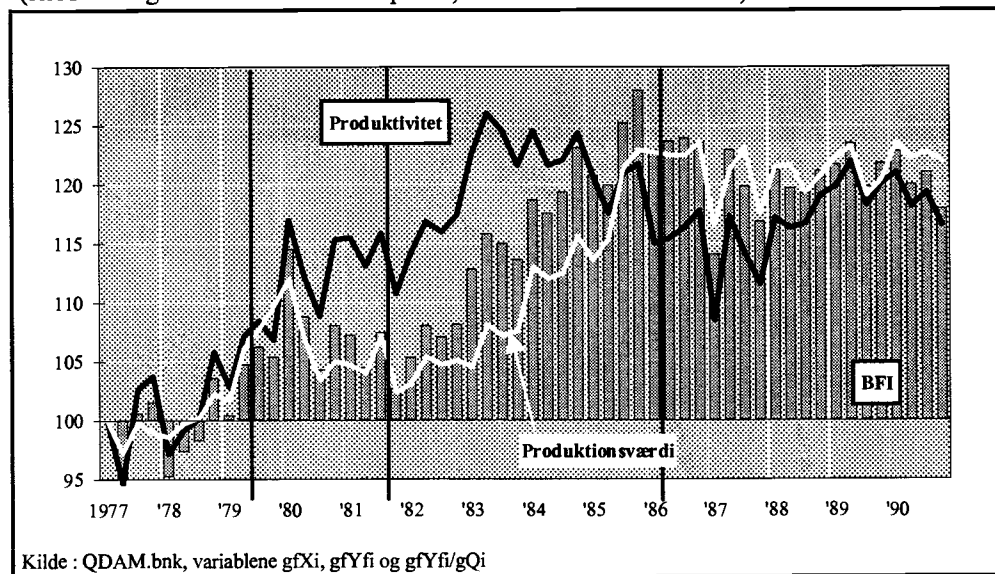

**Landbrug :
kraftig stigning i
produktiviteten**

For landbruget er det mest iøjnefaldende den over gennemsnitlige stigning i produktiviteten, der præger hele periodens udvikling - kun afbrudt af nogle kraftige hop i en række 3. kvartaler, som afspejler afvigelser fra normalhøsten. En systematik omkring de generelle konjunkturvendepunkter kan ikke spores, hvilket skal ses i lyset af, at landbrugets konjunkturudvikling forløber ret uafhængig af de øvrige erhvervs, dels på grund af skift i høstudbyttet og dels som følge af de særlige EF-prisordninger for landbrugsvarer.

Figur 3.14

Produktionsværdi, BFI og produktivitet (Fremstillingsvirksomhed)
(sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

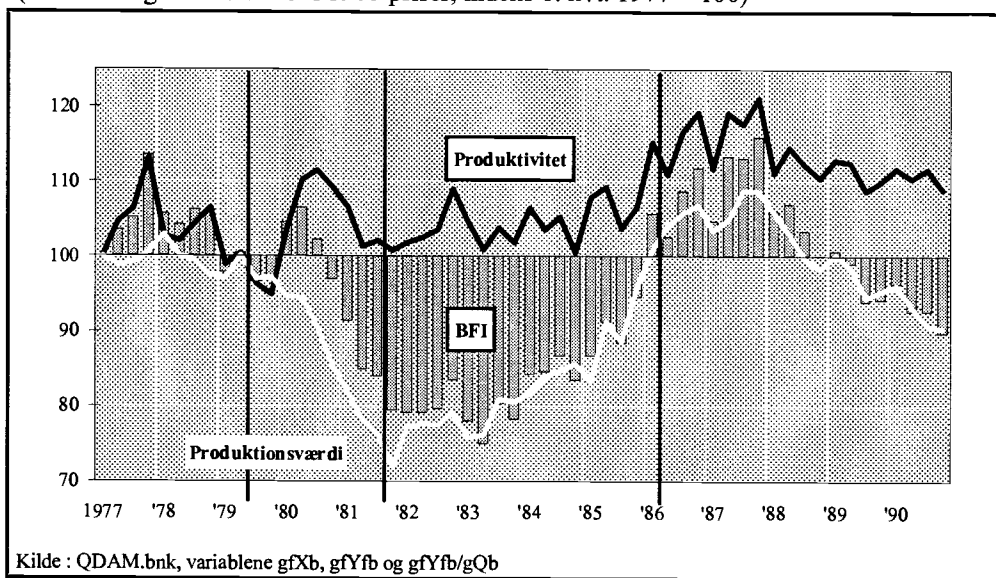
**Fremstillings-
virksomhed :
Aftagende produk-
tivitet i midtfirserne**

Efter den 2. oliekrise og frem til midten af 1980'erne er fremstillingsvirksomhedernes mængdemæssige BFI-udvikling i gennemsnit noget kraftigere end udviklingen i produktionsværdien, hvilket svarer til faldende råstofprocent i faste priser. Produktiviteten vokser, men med store kvartalsvise udsving, frem til midten af 1983 med ca. 4 pct. p.a., hvorefter der er en klar faldende tendens - en udvikling, der først rettes delvis op i slutningen af 1980'erne, hvor fremstillingsvirksomhedernes massive for-

udgående investeringsaktivitet begynder at give pote i form af moderate produktivtetsstigninger.

Figur 3.15

Produktionsværdi, BFI og produktivitet (Bygge- og anlægsvirksomhed)
(sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kv. 1977 = 100)

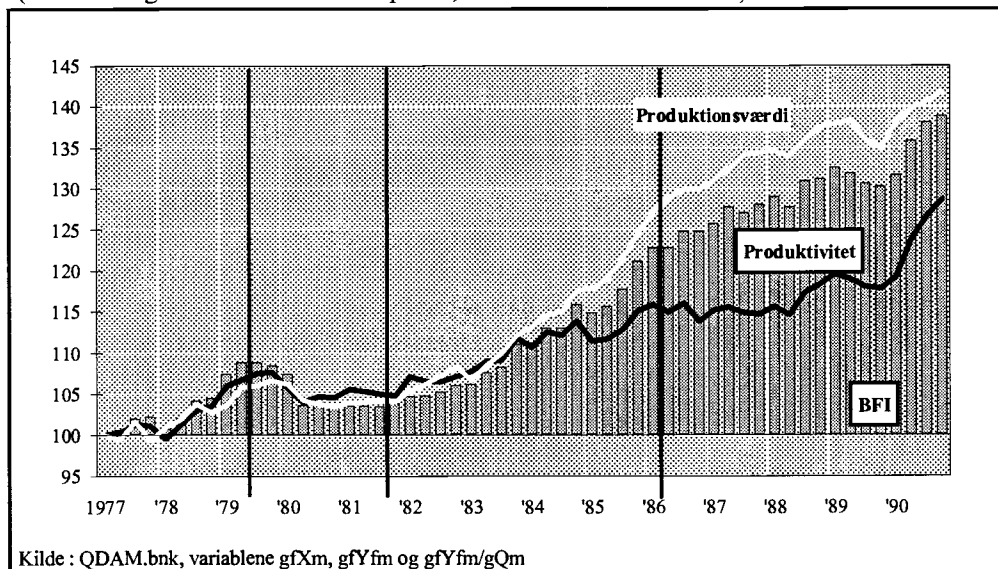
**Bygge- og anlægsvirksomhed :
Store udsving**

Det stærkt fluktuerende omfang af periodens bygge- og anlægsinvesteringer, der blev beskrevet i afsnit 3.7, genfindes tydeligt i bygge- og anlægsvirksomhedernes produktions- og BFI-udvikling - hvilket heller ikke kan undre, da erhvervet er hovedleverandør af disse investeringsgoder⁵⁷. Kvartalsforløbet for produktiviteten er præget af store udsving omkring en nogenlunde flad trend fra 1977 til 1985, hvorefter trenden er opadgående i et par år for til sidst at falde tilbage på et niveau ca. 10 pct. over niveauet for 1. kv. 1977.

⁵⁷Im- og eksport af bygninger og anlæg er relativt beskedne. Udover produktion af bygninger og anlæg indgår også reparation og vedligeholdelse i bygge- og anlægserhvervets produktionsværdi.

Figur 3.16

Produktionsværdi, BFI og produktivitet (Markedsmæssige tjenester)
 (sæsonkorrigerede værdier i 1980-priser, indeks 1. kvrt. 1977 = 100)

**Markedsmæssige
tjenester :**
**Produktionsværdien
stiger mere end BFI**

Den mængdemæssige udvikling i de (markedsmæssige) tjenesteydende erhvervs BFI og produktionsværdi⁵⁸ afviger fra udviklingen i de primære og sekundære erhvervs, idet produktionsværdien omkring 1985-86 stiger mere end BFI, hvilket er udtryk for stigende råstofprocent i faste priser. Væksten i produktiviteten er meget moderat i hele perioden med undtagelse af i 1990, hvor der forekommer en markant stigning.

⁵⁸Det skal bemærkes, at det statistisk er langt vanskeligere på tilfredsstillende vis at opgøre den mængdemæssige produktion af tjenesteydelser end for varer, idet kvalitetsændringer ikke kan observeres på samme objektive måde for tjenesteydelser som for varer. Endvidere er den primærstatistiske opgørelse af produktionen af tjenesteydelser ikke nær så detaljeret som for varenes vedkommende.

3.10 Priser og lønninger

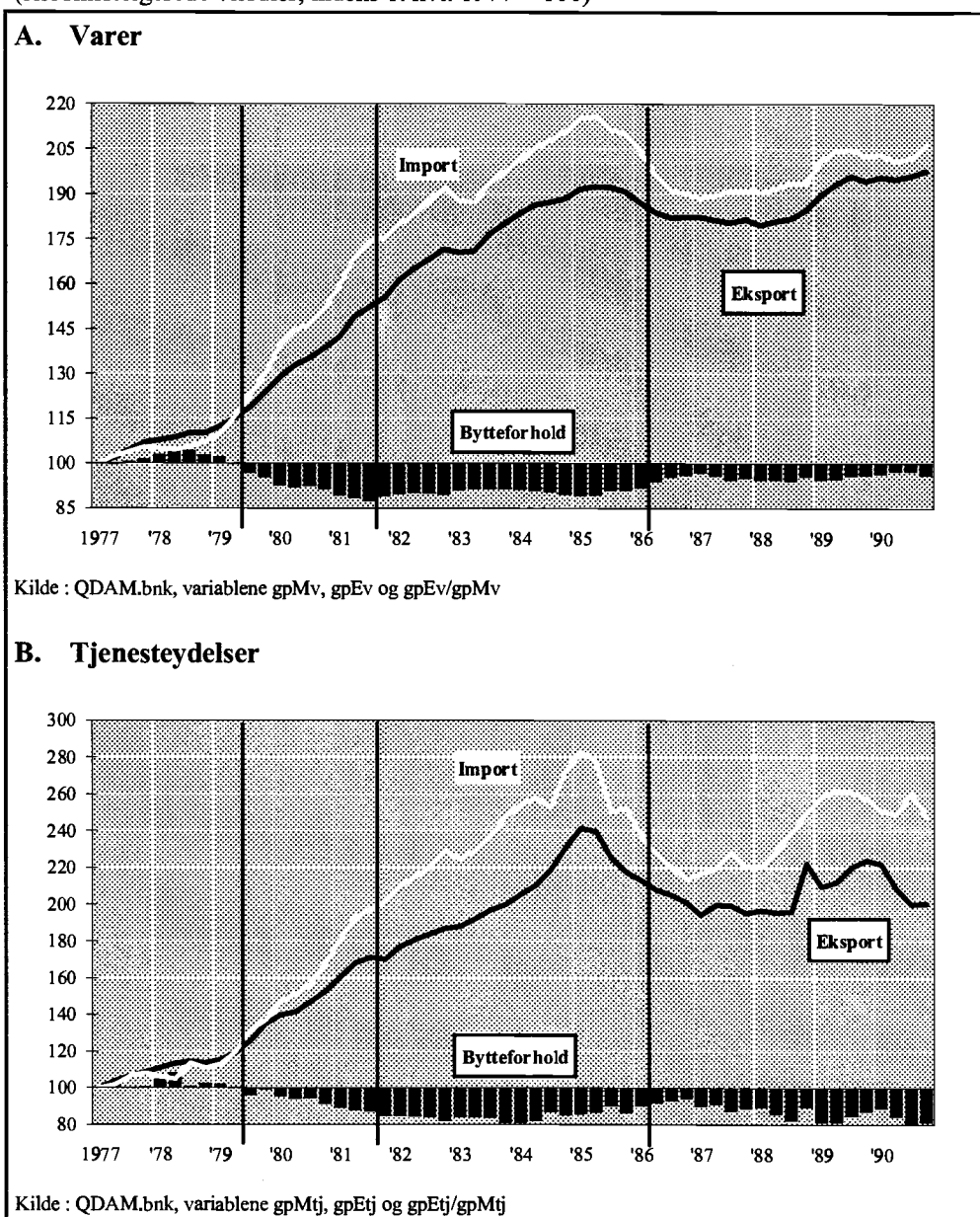
Bytteforholdet for varer ...

En væsentlig baggrund for det næsten kroniske problem med opnåelse af "ydre" balance i perioden 1977-90 er prisudviklingen i udenrigshandelen. I perioden frem til midten af 1978 er prisudviklingen for vareeksporten kraftigere end for vareimportens vedkommende, jf. figur 3.17 (del A). Denne forbedring af bytteforholdet overfor udlandet afløses i den resterende del af opgangsfasen af en moderat bytteforholdsföringelse, der accelererer under den efterfølgende recession, primært som følge af prisstigninger på råolie. I det meste af midtfirsernes opsving er bytteforholdet for varer ret stabilt for ved overgangen til lavkonjunkturen i begyndelsen af 1986 at blive mærkbart forbedret som følge af faldende råoliepriser og svækkelsen af dollaren. Fra 1987 og frem er forskydningerne i bytteforholdet ret afdæmpede.

Figur 3.17

Prisindeks : Import og eksport

(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

... og tjenester

Udviklingen i bytteforholdet for tjenester følger i vidt omfang bytteforholdet for varer frem til slutningen af 1986, dog med væsentligt større udsving. I resten af

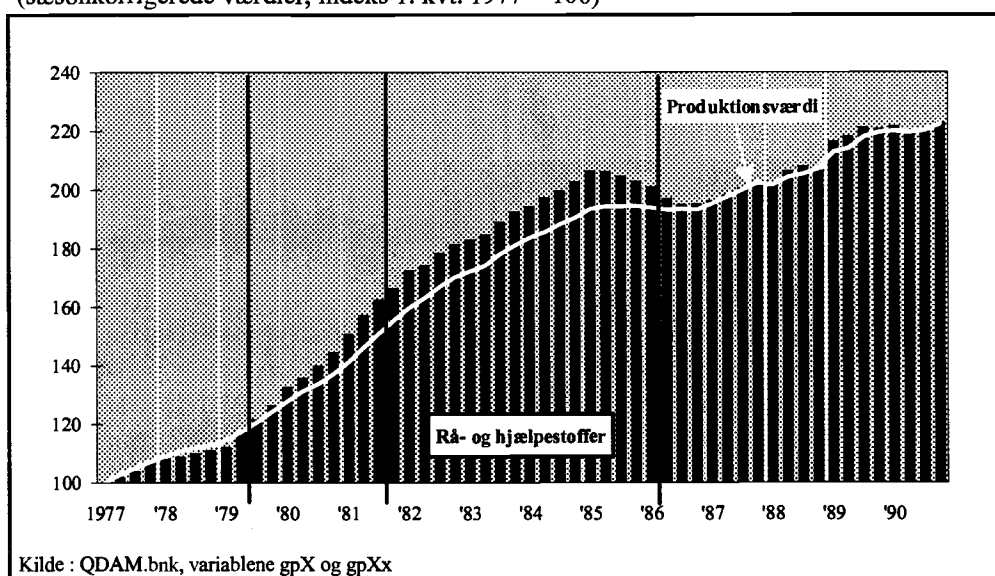
1980'erne forringes tjenestebytteforholdet ganske markant - i modsætning til bytteforholdet for varer, der er ret stabilt i samme periode.

Markante udsving i inputpriserne

Da erhvervenes produktion i vidt omfang afsættes til viderebearbejdning i andre erhverv må det a priori forventes, at prisudviklingen for produktionsværdi og rå- og hjælpestoffer er nogenlunde parallel. Dette er dog ikke tilfældet i forbindelse med den 2. oliekrise, hvor priserne på rå- og hjælpestoffer stiger væsentlig mere end erhvervenes afsætningspriser. Omvendt giver de faldende energipriser i slutningen af midt- og højkonjunktur sig alene udslag i stagnerende outputpriser, imens inputpriserne falder med ca. 10 pct. Den større effekt af udsvingene i oliepriserne på input- end outputpriserne skal ses i lyset af, at energivarerne vejer relativt tungt på inputsiden. I resten af 1980'erne er input- og outputprisudviklingen næsten parallel.

Figur 3.18

Prisudvikling for produktionsværdi samt rå- og hjælpestoffer (sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

Fra høj til lav inflation

Den generelle tendens til accelererende prisudvikling i de første år efter den 2. oliekrise og derefter den gradvise overgang til lavinflationssamfundet gælder ret generelt for alle efterspørgselskomponenterne til endelig indenlandsk anvendelse og BNP-deflatoren⁵⁹, jf. tabel 3.8.

Tabel 3.8

Prisudvikling for de indenlandske endelige anvendelser og BNP (sæsonkorrigerede værdier, gnsntl. kvartalsvis vækst, opregnet til årsrate)

	1. kv. 77 - 2. kv. 79	2. kv. 79 - 3. kv. 81	3. kv. 81 - 1. kv. 86	1. kv. 86 - 4. kv. 90
BNP	8,8	9,7	6,6	3,6
Privat konsum	9,6	11,5	5,9	4,1
Kollektivt konsum	7,3	10,5	6,2	5,2
Faste bruttoinvesteringer	8,3	11,7	6,3	3,0

Kilde: QDAM.bnk, variablene gpY, gpCp, gpCo og gpIa

Overgennemsnitlig prisudvikling for det private konsum

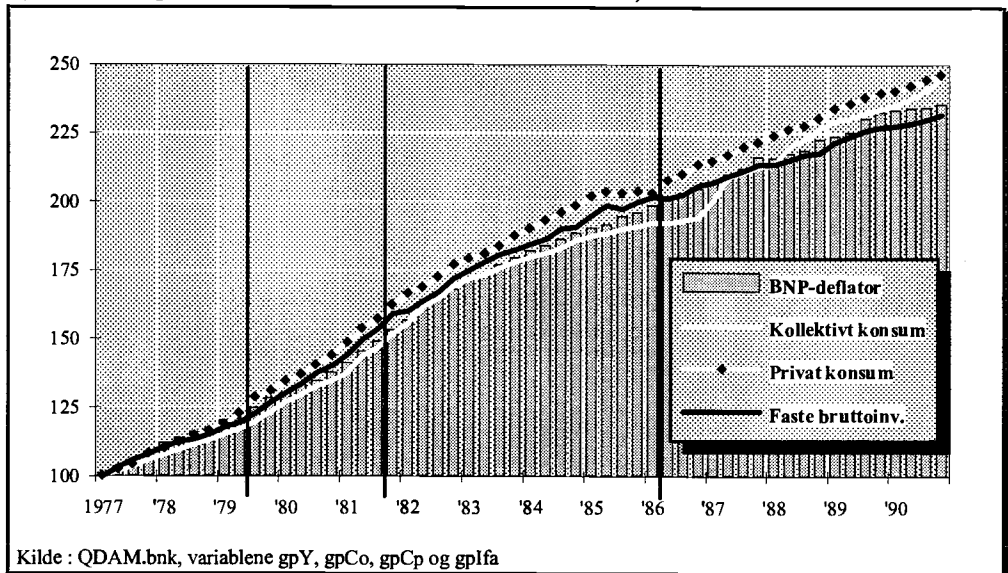
Prisudviklingen er i det meste af perioden kraftigst for det private konsum, jf. også figur 3.19, hvilket dels afspejler det strukturelle forhold, at prisudviklingen for (privat producerede) tjenesteydelser har været mere udtalt end for varenes vedkom-

⁵⁹BNP-deflatoren er et aggregeret udtryk for prisudviklingen på varer og tjenesteydelser til endelig indenlandsk anvendelse (komponenterne i tabellen plus lagerforøgelse) samt nettoeksporten.

mende - samt, at periodens skift i energipriserne, godt hjulpet af afgiftspolitikken, slår kraftigst igennem på energivarer til privat konsum.

Figur 3.19

BNP-deflator og indenlandsk prisudvikling (sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

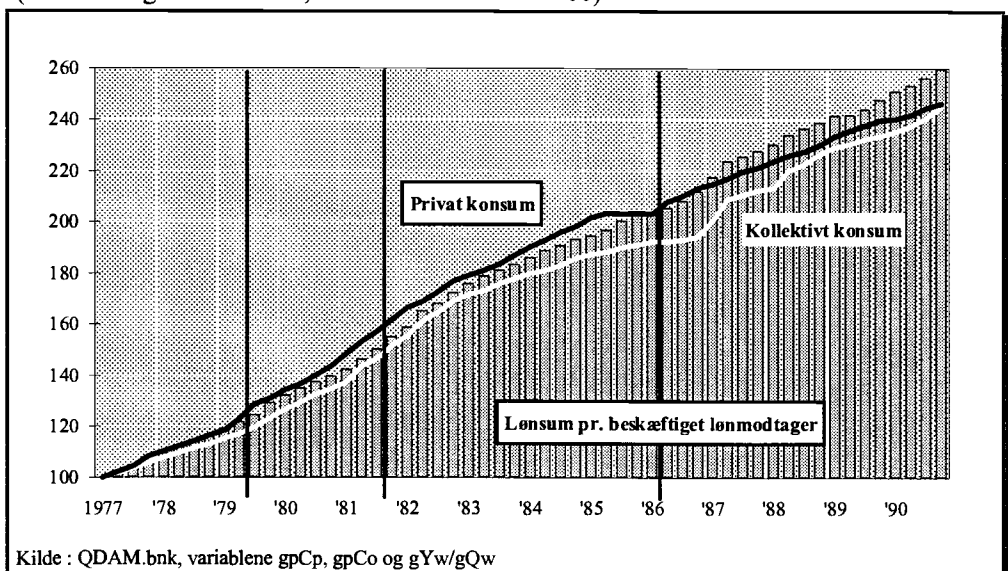
Prisindeks for det kollektive konsum indhenter privat konsum deflator i 1990

Det kollektive konsums prisudvikling, der hovedsagelig afspejler de offentligt ansattes lønudvikling, er i det meste af perioden helt frem til 1980'ernes sidste halvdel mere afdæmpet end det private konsums prisudvikling. Dette efterslæb indhentes først ved udgangen af 1990, hvor virkningen af de ret gunstige overenskomstresultater for offentligt ansatte i 1987 og 1989 er slået fuldt igennem.

Endelig bemærkes, jf. figur 3.20, at lønsummen pr. beskæftiget lønmodtager først i slutningen af 1980'erne "overhaler" prisudviklingen for det private konsum⁶⁰.

Figur 3.20

Prisindeks : Privat og kollektivt konsum samt lønsum (sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

⁶⁰For overvejelser vedr. udviklingen i privat konsum deflator og lønsum pr. beskæftiget lønmodtager henvises til afsnit 2.3.5 (fodnote 30).

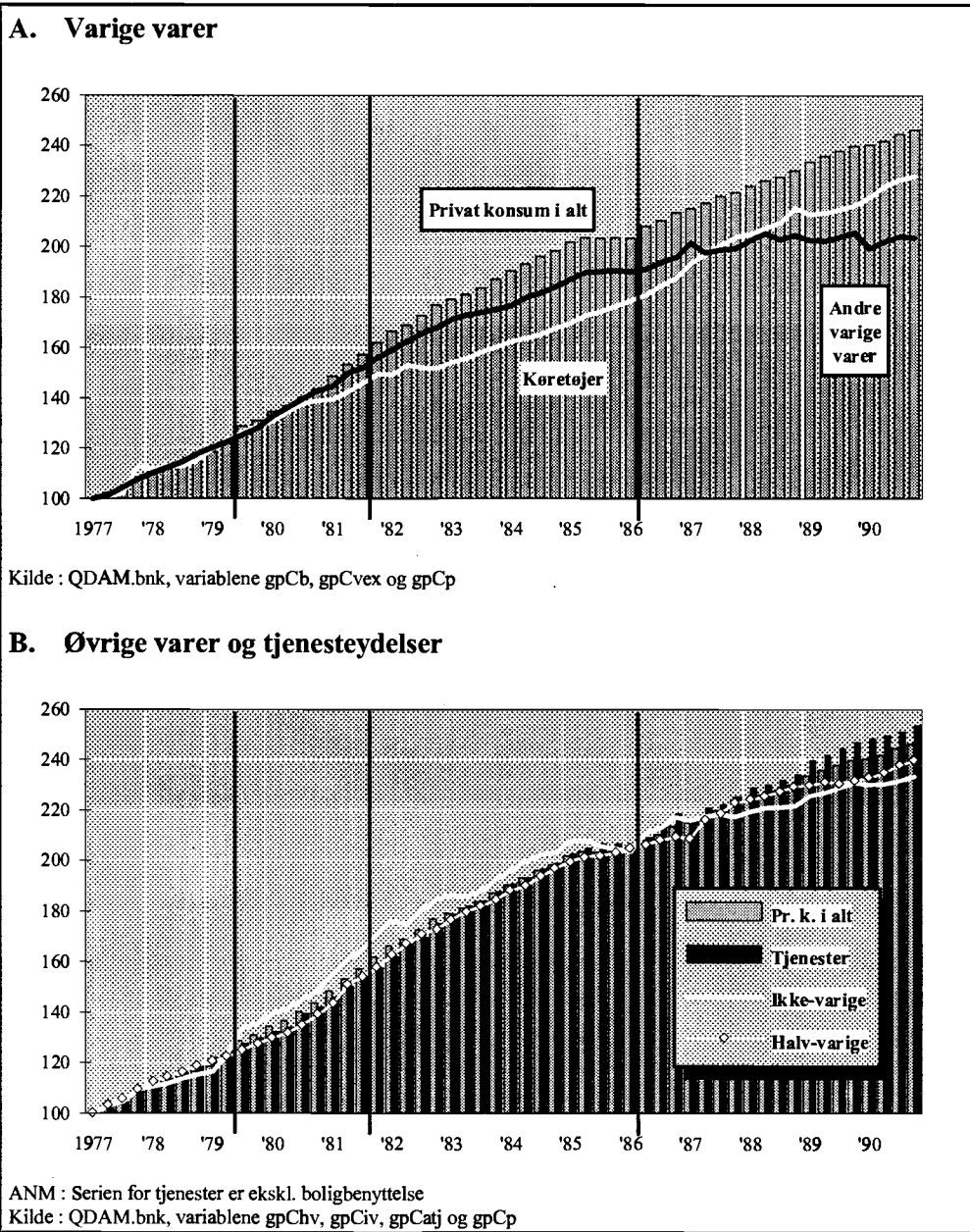
Energipriserne må ikke falde

Dekomponeres prisudviklingen for det private konsum, jf. figur 3.21, bemærkes først den undergennemsnitlige prisudvikling for varige varer, der stort set gælder i hele perioden. For det andet de ikke-varige varers prishop i starten af 1979, der skyldes den 2. oliekrise. Sammenlignes med figur 3.18 ses, at faldet i råstofpriserne igennem det meste af både 1985 og 1986 ikke genfindes for priserne på ikke-varige varer til privat konsum : Her ophører prisfaldet brat i begyndelsen af 1986, primært som følge af ekstraordinære afgiftsforhøjelser på energivarer til privat konsum.

Figur 3.21

Prisindeks : Privat konsum

(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kv. 1977 = 100)

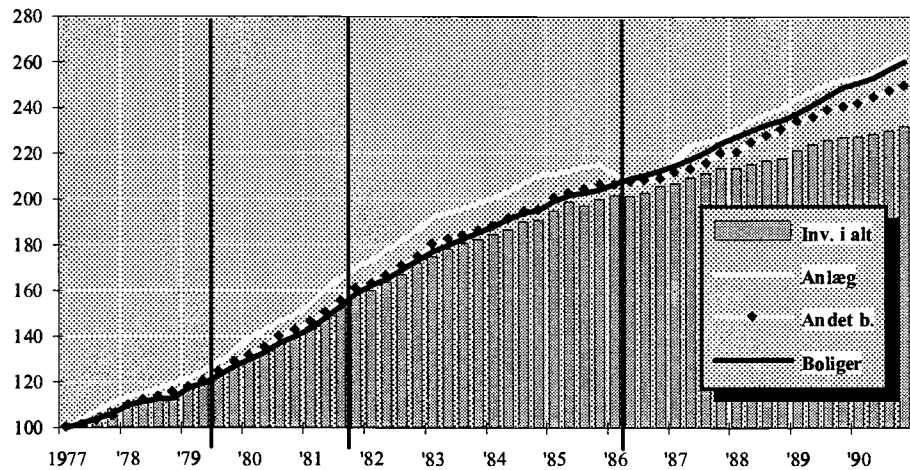
Tjenestepriser stiger mere end varepriserne

Ses bort fra energiprisudviklingen er der i øvrigt en ret klar tendens til, at tjenestepriserne udvikler sig kraftigere end (de øvrige) varepriser - især i slutningen af perioden.

Figur 3.22

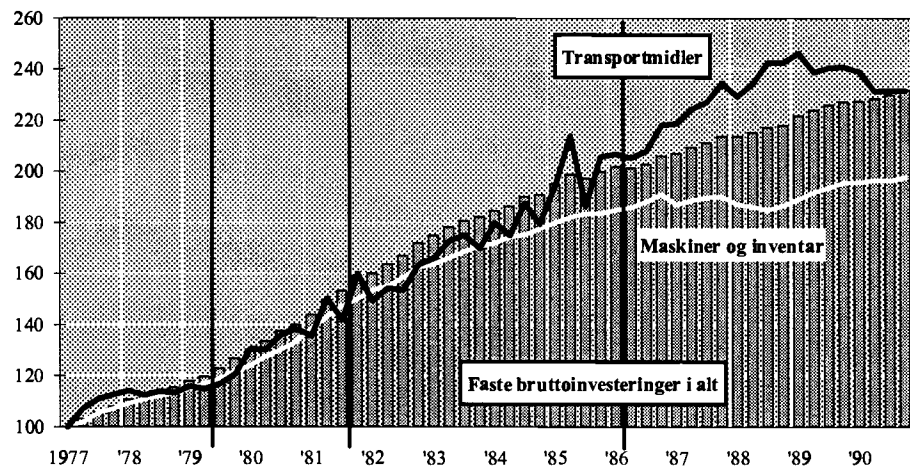
Prisindeks : Faste bruttoinvesteringer
(sæsonkorrigerede værdier, indeks 1. kvrt. 1977 = 100)

A. Bygge- og anlægsinvesteringer

Kilde : QDAM.bnk, variablene gpla, gplh, gplbex og gplfa

B. Investeringer i maskiner og inventar samt transportmidler

Kilde : QDAM.bnk, variablene gplmi, gpltr og gplfa

Prisudvikling for investeringerne

Betragtes endelig prisudviklingen for de faste bruttoinvesteringer, der i gennemsnit udviser lidt svagere stigning end det private konsums deflator, er det iøjnefaldende, at væksten i priserne især stammer fra bygge- og anlægsinvesteringerne - et forhold, der skal ses i lyset af, at afsætning af disse investeringsgoder kun i begrænset omfang er underlagt udenlandsk konkurrence. I slutningen af 1980'erne bemærkes, at priserne på transportmidler stiger ganske markant, imens prisudviklingen for maskiner og inventar nærmest stagnerer - sidstnævnte bl.a. som følge af vigende priser på edb-udstyr.

3.11 Den funktionelle indkomstfordeling

Definition

Netto-resultatet af det komplekse samspil mellem de enkelte erhvervs pris-, mængde- og beskæftigelsesudvikling, der er forsøgt beskrevet ovenfor, kan i komprimeret form illustreres ved udviklingen i den funktionelle indkomstfordeling - dvs. fordelingen af de indkomster, der er skabt i forbindelse med produktionen (bruttofaktorindkomsten, BFI), på produktionsfaktorerne. De statistiske kilder muliggør alene en fordeling af BFI på lønninger og arbejdsgiverbidrag mv. (lønomkostningerne), dvs. aflønningen af de ansatte lønmodtagere, samt på restindkomsten, der både dækker aflønningen af de selvstændiges arbejdsindsats og af kapitalapparatet i bred forstand. Netop fordi aflønningen af de selvstændiges arbejdsindsats er inkluderet i restindkomsten, kan denne ikke opfattes som et udtryk for den profit og jordrente, der teoretisk opereres med i den klassiske økonomiske litteratur. Begrebsmæssigt svarer den funktionelle indkomstfordeling således til en opdeling af faktorindkomsten på lønmodtagere og virksomhedsejere, samt, når der regnes brutto, et imputeret beløb for vedligeholdelse af realkapitalen i form af afskrivninger (forbrug af fast realkapital).

Statistisk usikkerhed

Opdelingen på lønninger mv. og restindkomst er behæftet med betydelig statistisk usikkerhed. Dette skyldes, at der beregningsteknisk ikke er en nær sammenhæng mellem beregningen af erhvervenes BFI og lønomkostninger, hvorfor beregningsusikkerheden, der især vedrører BFI, slår ret kraftigt igennem på den residualbereg-nede restindkomst. Denne usikkerhed må antages at være ekstraordinær stor på kvartalsbasis, hvor den endelige fastlæggelse af både BFI og lønomkostningerne for en række erhverv må baseres på ret skønsmæssige overvejelser. Variationer i lønkvoter mellem de enkelte kvartaler skal derfor tolkes med nogen forsigtighed.

Lønkvoten i det offentlige

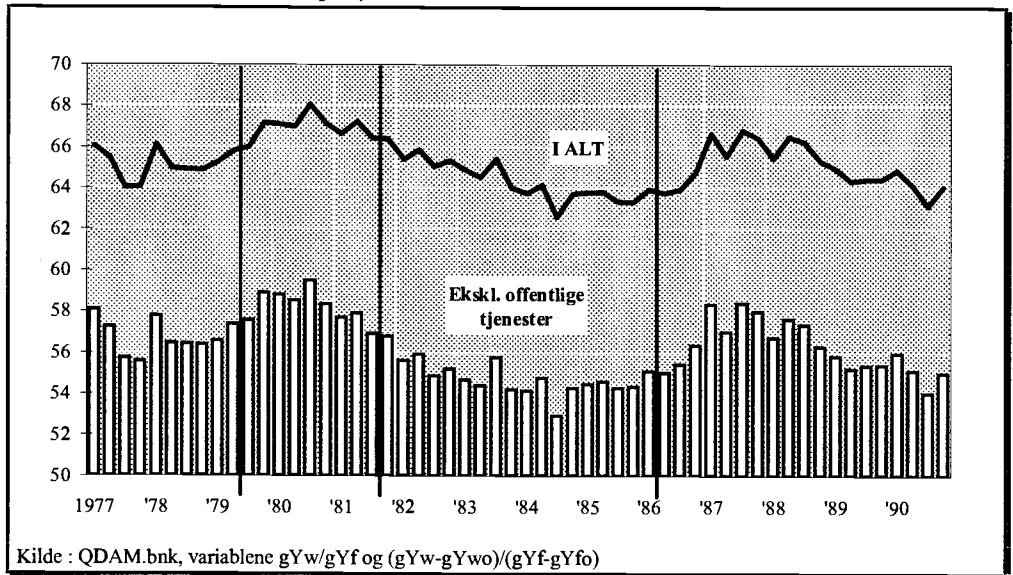
Forinden sammenligning af lønkvotens udvikling i de enkelte erhverv er det hensigtsmæssigt at udskille det offentlige, idet lønkvoten her pr. definition er tæt ved 1. Dette skyldes, at det offentlige BFI alene består af lønninger mv. og afskrivninger, hvorfor det offentlige nettofaktorindkomst er identisk med dets lønomkostninger - der opereres altså ikke med aflønning af kapitalapparatet i form af profit og jordrente i forbindelse med produktion af offentlige tjenesteydelser, hvilket pr. definition er karakteristisk for ikke-markedsmæssig produktion. Da det offentlige BFI udgør en stor andel af økonomiens samlede BFI, bevirker udskillelsen af det offentlige en betydelig niveauforskydning i lønkvoten, jf. figur 3.23.

Lønkvoten stiger i den første del af en nedgangsfase ...

Den forsinkelse i tilpasningen til et skift i konjunkturforløbet, der blev konstateret i afsnit 3.8 for beskæftigelsens vedkommende, giver sig selvsagt udslag i lønkvotens udvikling. I forbindelse med konjunkturtilbageslagene 1979-80 og 1986-87 ses en klar tendens til stigning i lønkvoten, jf. figur 3.23, der må henføres til "labour hoarding".

Figur 3.23

Lønkvote : I alt og ekskl. offentlige tjenester (sæsonkorrigerede værdier, pct.)

... og falder under et opsving

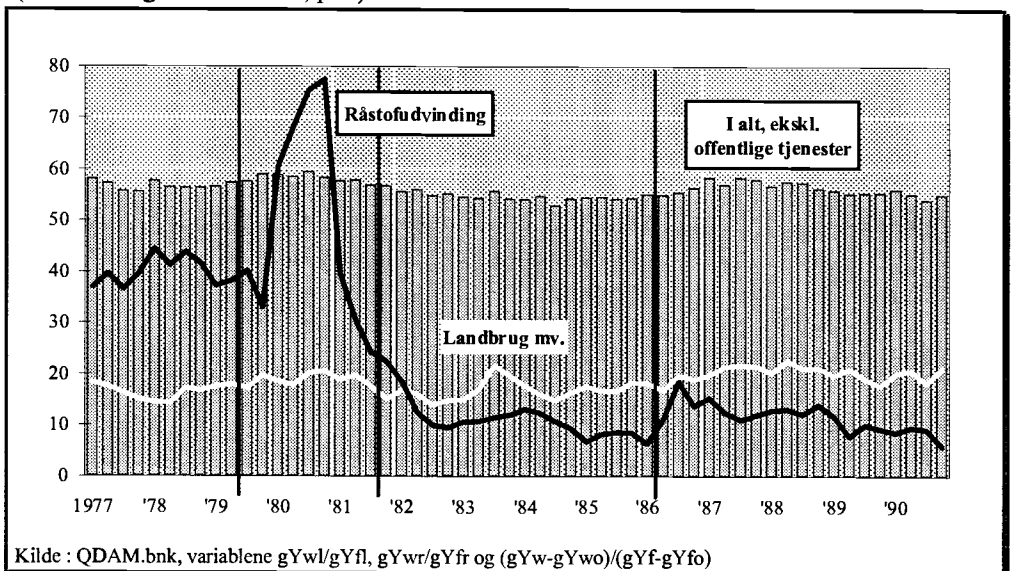
Under opsvinget i midtfirserne er der en ret klar tendens til faldende lønkvote - og det selvom lønmodtagerbeskæftigelsen stiger - periodens vækst i faktorindkomsterne tilfalder således hovedsagelig virksomhedsejerne i form af restindkomst. Dette udviklingsforløb er et aggregat af lønkvoter med vidt forskellige niveauer og udviklinger - alt afhængig af erhverv.

Landbrug mv. : Svag stigning i lønkvoten

Indenfor landbrug mv. er lønkvoten relativt lav, jf. figur 3.24, idet erhvervet udøves af relativt mange selvstændige og produktionsformen er kapitalintensiv. Efter 1980 er lønmodtagernes andel af erhvervets samlede beskæftigelse steget med ca. 50 pct., men dette har kun medført en beskedent stigning i lønkvoten.

Figur 3.24

Lønkvote : Landbrug og råstofudvinding (sæsonkorrigerede værdier, pct.)

Råstofudvinding : Niveauskift

Før 1980'erne var råstofudvinding i Danmark af yderst beskedent størrelsesorden i form af brunkulslejer, grusgravning mv. - et forhold, der ændrer sig ganske radikalt i 1980'erne, hvor udvindingen af olie og naturgas fra Nordsøen påbegyndes. Da udvinding af olie og naturgas er en særdeles kapitalintensiv produktionsform, giver

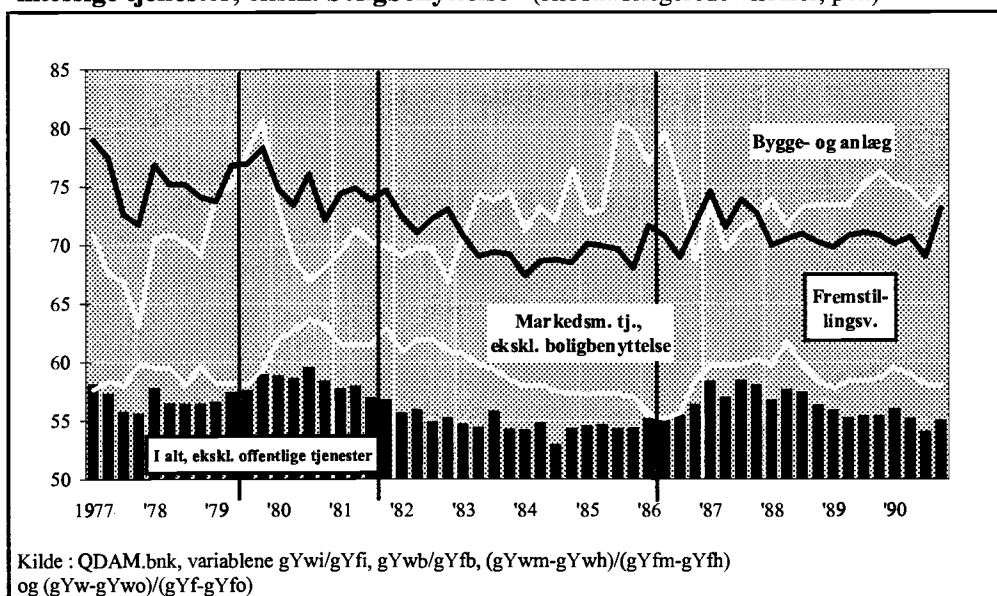
dette strukturskift i erhvervets produktion sig udslag i et kraftigt fald i lønkvoten ved sammenligning af 1970'ernes og 1980'ernes lønkvote. I forbindelse med opbygningen af produktionsanlæggene for udvinding af olie og naturgas skulle erhvervet naturligvis aflønne de ansatte lønmodtagere, selvom erhvervets indtægter var ret beskedne i denne opbygningsfase. Derfor er lønkvoten meget høj i begyndelsen af 1980'erne, hvor denne udbygning af produktionsanlæggene finder sted.

**Fremstillingsvirksomhed :
Faldende trend**

Udviklingen i fremstillingsvirksomhedernes lønkvote ligger på linje med den gennemsnitlige - dog med ret betydelige kvartalsvise udsving og lidt mere udtalt aftagende trend, hvor sidstnævnte især forekommer i første halvdel af 1980'erne, jf. figur 3.25. Denne udvikling pågår samtidig med en stigning i lønmodtagernes andel af den samlede beskæftigelse indenfor erhvervet. At dette ikke giver sig udslag i stigende lønkvote skal ses i sammenhæng med afdæmpningen af lønstigningstakten i samme periode.

Figur 3.25

**Lønkvote : Fremstillingsvirksomhed, Bygge- og anlæg samt markeds-
mæssige tjenester, ekskl. boligbenyttelse (sæsonkorrigerede værdier, pct.)**

**Bygge- og
anlægsvirksomhed :
Swingtime again**

Bygge- og anlægsinvesteringernes stærkt konjunkturfølsomme forløb, hvis indflydelse gjorde sig gældende for kvartalsforløbet af bygge- og anlægserhvervets produktionsværdi- og BFI-udvikling, jf. ovenfor, genfindes også i lønkvotens svingende udvikling.

**Markeds-mæssige
tjenester følger
gennemsnittet**

Da de markeds-mæssige tjenester⁶¹ udgør den største erhvervsgruppe, både med hensyn til BFI og lønsum, kan det ikke undre, at udviklingen i erhvervets lønkvote følger gennemsnittets ret snært.

⁶¹Lønkvoten for de markeds-mæssige tjenester er vist ekskl. boligbenyttelse, idet boligbenyttelseserhvervets BFI næsten udelukkende består af restindkomst.

Bilag 1 : Litteraturliste

- Andersen(1975)** Bodil Nyboe Andersen : *Udenrigsøkonomi*. 2. udgave, memorandum nr. 29. Akademisk forlag (København 1975).
- Andersen(1982)** Erling B. Andersen, Niels-Erik Jensen og Niels Kousgaard : *Teoretisk statistik for økonomer*. Akademisk forlag (København 1982).
- Bjøl(1973)** Erling Bjøl : *Verdenshistorien efter 1945*, bind 1-3. Politikens Forlag (København 1973).
- Box og Jenkins(1976)** George E. P. Box og Gwilym M. Jenkins : *Time series analysis, forecasting and control*. Holden-Day (Oakland Oklahoma 1976).
- Bruno og Sachs(1985)** Michael Bruno og Jeffrey D. Sachs : *Economics of Worldwide Stagflation*. Basil Blackwell (Oxford, England 1985).
- Burns(1960)** Arthur F. Burns : *Progress towards Economic Stability*. The American Economic Review volume L, march 1960, No. 1.
- Burns og Mitchell(1946)** Arthur F. Burns og Wesley C. Mitchell : *Measuring Business Cycles*. National Bureau of Economic Research (New York 1946)
- Cochrane(1988)** John H. Cochrane : *How Big is the Random Walk in GNP ?* Journal of Political Economy, 1988 vol. 96, no. 5 (University of Chicago 1988).
- CSO(1972)** Central Statistical Office, UK : *Economic Trends No. 266*. (London, april 1972).
- Dagum(1992)** Estela Bee Dagum : *The XIARIMA/88 Seasonal Adjustment Method - Foundations and User's Manual*. Statistics Canada (Ottawa 1992).
- Danthine(1993)** Jean Pierre Danthine og John B. Donaldson : *Methodological and empirical issues in real business cycle theory*. European Economic Review 37, North-Holland.
- D. St.(1975)** Danmarks Statistik. Statistiske undersøgelser nr. 32 : *Sæsonkorrigerende af danske tidsserier*. (København 1975).
- D.St.(1985)** Danmarks Statistik : *Indeksregninger i Danmarks Statistik*.(København 1985)
- D.St.(1991)** Danmarks Statistik. Arbejdsnotat nr. 33 : *Dokumentation af de kvartalsvise nationalregnskaber*. Nationalregnskabsnotat. (København 1991)
- D.St.(1994a)** Danmarks Statistik. Arbejdsnotat nr. 35 : *Sæsonkorrigerende af de kvartalsvise nationalregnskaber*. Nationalregnskabsnotat. (København 1994)
- D.St.(1994b)** Danmarks Statistik. Arbejdsnotat nr. 37 : *Kvartalsvise nationalregnskaber 1977-86 (Dokumentation og tabeller)*. Nationalregnskabsnotat. (København 1994)
- Dore(1993)** Mohammed H.I. Dore : *The Macrodynamics of Business Cycles. A Comparative Evaluation*. Blackwell Publishers (Oxford, England 1993).

- Gjerding(1990)** Allan Næs Gjerding, Björn Johnson, Lars Kallehauge, Bengt-Åke Lundvall og Poul Thøis Madsen : *Jagten på den forsvundne produktivitet*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag (København 1990).
- Hansen(1984a)** Svend Aage Hansen : *Økonomisk vækst i Danmark*, bind I og II. Akademisk Forlag (København 1984).
- Hansen(1984b)** Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen : *Dansk Socialhistorie 1940-83*. Gyldendal (København 1984).
- Harvey(1981)** A. C. Harvey : *The Econometric Analysis of Time Series*. Philip Allan Publishers Limited (Oxford 1981)
- Hylleberg(1983)** Svend Hylleberg : *Seasonality in Regression*. Økonomisk institut - Århus Universitet (Århus 1983).
- Kendall(1983)** Sir Maurice Kendall, A. Stuart og J.K. Ord : *The Advanced Theory of Statistics*. Volume 3, Fourth edition. Charles Griffin & Company Limited (London & High Wycombe 1983).
- King(1988)** Robert G. King, Charles I. Plosser og Sergio Rebelo : *Production, Growth and Business Cycles*. Journal of Monetary Economics 21 (1988). North-Holland.
- Lahiri(1991)** Kajal Lahiri m.fl. : *Leading economic indicators. New approaches and forecasting records*. Cambridge University Press (Cambridge 1991).
- Linderoth(1993)** Hans Linderoth m.fl. : *Beskrivende økonomi*. 4. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag (København 1993)
- Llewellyn(1985)** John Llewellyn og Stephen Potter : *Economic Forecasting and Policy - the International Dimension*. Routledge & Kegan Paul (London, Boston, Melbourne and Henley 1958)
- Lothian(1978a)** John Lothian og Marietta Morry : *A Set of Quality Control Statistics for the X-11-ARIMA Seasonal Adjustment Method*. Statistics Canada (Ottawa 1978).
- Lothian(1978b)** John Lothian og Marietta Morry : *A Test for Identifiable Seasonality When Using the X-11-ARIMA Program*. Statistics Canada (Ottawa 1978).
- Lovell(1963)** Michael C. Lovell : *Seasonal Adjustment of Economic Time Series and Multiple Regression Analysis*. Journal of the American Statistical Association, december 1963.
- Lucas(1987)** Robert E. Lucas Jr. : *Models of Business Cycles*. Basil Blackwell Ltd. (Oxford 1987).
- Macaulay(1931)** Frederick R. Macaulay : *The Smoothing of Time Series*. National Bureau of Economic Research (New York 1931)
- Mendershausen (1939)** Horst Mendershausen : *Eliminating Changing Seasonals by Multiple Regression Analysis*. The Review of Economic Statistics, volume XXL 1939.
- Milhøj(1986)** Anders Milhøj : *Tidsrækkeanalyse for økonomer*. Akademisk forlag (København 1986).

- OECD(1960)** *Seasonal adjustment on Electronic Computers.* OECD 1960.
- Prescott(1986)** Edward C. Prescott : *Theory Ahead of Business Cycle Measurement.* Federal Reserve Bank of Minneapolis, Quarterly Review, Fall 1986
- Sheffrin(1988)** Steven M. Sheffrin : *Have Economic Fluctuations been dampened ? A look at Evidence Outside the United States.* Journal of Monetary Economics 21 (1988). North-Holland.
- Shiskin(1978)** Julius Shiskin, artikel vedr. Seasonal Adjustment i : *International Encyclopedia of Statistics.* Redigeret af William H. Kruskal og Judith M. Tamur. Macmillan Publishing Co. (New York 1978).
- Thygesen(1991)** Niels Thygesen m.fl. : *Business Cycles : Theories, Evidence and Analysis.* Macmillan Academic and Professional Ltd. (London 1991).
- Wendt(1978)** Franz Wendt : *Danmarks historie*, bind 14. Politikens Forlag (København 1978).
- Zarnowitz(1972)** Victor Zarnowitz, red. : *The Business Cycle Today.* National Bureau of Economic Research, Columbia University Press (New York 1972).
- Østrup(1989)** Finn Østrup : *Det finansielle system i Danmark.* Jurist- og Økonomforbundets Forlag (København 1989).

Øvrig litteratur

Udover ovennævnte litteratur er anvendt diverse numre af :

- *Finansredegørelser.* Finansministeriets budgetdepartement
- *Budgetredegørelser.* Finansministeriets budgetdepartement.
- *Småtryk.* Finansministeriets budgetdepartement.
- *Dansk økonomi.* Det økonomiske Råd.
- *Økonomisk oversigt.* Det økonomiske Sekretariat.
- *Beretning og regnskab.* Danmarks Nationalbank.
- *Economic Surveys, Denmark.* OECD.

samt et bredt udvalg af de publikationer, der løbende udsendes af Danmarks Statistik.

Danmarks Statistik informerer

Adresse

Danmarks Statistik
Sejrøgade 11
2100 København Ø

Tlf. 39 17 39 17
Fax 31 18 48 01

Direkte telefonnumre

Abonnement, publikationer	39 17 30 20
Adressesalg	39 17 36 31
Bibliotek	39 17 30 30
Danmarks Statistiks talesystem.....	39 17 35 10
Databanker, ABBA	39 17 30 44
ESTB.....	39 17 31 50
DSTB	39 17 36 80
KSDB	39 17 31 50
Markedsstatistik, KÅS - Kommune Års Servicesystem.....	39 17 36 82
Salg, pristal.....	39 17 34 30
-, publikationer	39 17 30 20
Udenrigshandelsoplysninger.....	39 17 33 30

Talesystem

Ved hjælp af Danmarks Statistiks Talesystem - tryk 39 17 35 10 - kan de få adgang til de seneste offentliggjorte tal inden for områderne:

- Forbruger- og nettoprisindeks
- Udenrigshandel
- Ledighed
- Kapitelstakster
- Reguleringsindeks for boligbyggeri

De kan også få oplysninger om fremtidige offentliggørelser.

Bibliotek

Danmarks Statistiks bibliotek har åbent:

- mandag - onsdag kl. 10-16
- torsdag kl. 10-19
- fredag kl. 10-15

NB! Indgang fra Sankt Kjelds Plads 11.

Publikationer

Danmarks Statistik udgiver en række publikationer. De mest kendte er:

- Nyt fra Danmarks Statistik
- Statistiske Efterretninger
- Statistisk årbog
- Statistisk tiårsoversigt

De kan få tilsendt en komplet publikationsfortegnelse.

Bøgerne kan købes i Danmarks Statistik eller i boghandelen.

Databanker

Danmarks Statistik har fire store databanker, der er åbne for offentligheden:

- KSDB - en kommunalstatistisk databank med oplysninger på kontorniveau
- DSTB - en tidsseriedatabank med konjunkturbelysende økonomisketidsserier
- ESDB - en erhvervsstatistisk databank med detaljerede oplysninger om udenrigshandel, produktion, omsætning og forbrug
- ABBA - arbejdsmarkedsstatistikens brugerbank

Serviceopgaver

Abonnementsordning kan etableres ligesom det er muligt at bestille specialkørsler indefor de fleste emneområder. Ring og hør nærmere.

Priser på Danmarks Statistiks publikationer

Tværgående statistiske publikationer

Nyt fra Danmarks Statistik	Abonnement
Ca. 370 numre om året	Pris 1994:
Brevforsendelse.....	2 540 kr.
Via avispostkontoret.....	1 270 kr.
Via telefax	3 300 kr.

Statistisk månedsoversigt

Udkommer medio måneden	
I januar kommer desuden supplementshæfte	
Abonnement for 1994:.....	825 kr.

Statistisk årbog

Udkommer hvert år i august	
Pris for 1994 udgaven:	260 kr.

Statistisk tiårsoversigt

Udkommer hvert år i august	
Pris for 1994 udgaven:	120 kr.

Danmark i 30 år 1958-1988	30 kr.
--	--------

Emneorienterede statistiske publikationer

Statistiske Efterretninger	Abonnementet
	Pris 1994:
Arbejdsmarked	525 kr.
Befolkning og valg	353 kr.
Bygge og anlægsvirksomhed	269 kr.
Generel erhvervsstatistik og handel	242 kr.
Indkomst, forbrug og priser	294 kr.
Industri og energi.....	168 kr.
Landbrug	193 kr.
Miljø	168 kr.
Nationalregnskab, offentlige finanser og betalingsbalance.....	334 kr.
Penge- og kapitalmarked	244 kr.
Samfærdsel og turisme	407 kr.
Social sikring og retsvæsen	284 kr.
Uddannelse og kultur	336 kr.
Udenrigshandel.....	563 kr.

Statistikservice

Konjunkturtendenser i udvalgte lande.....	595 kr.
Kvartalsvise nationalregnskaber	478 kr.
Løn- og indkomststatistik.....	125 kr.
Månedlig ordre- og omsætningsstatistik for industri	406 kr.
Prisstatistik	582 kr.
Socialstatistik.....	392 kr.
Udenrigshandelen fordelt på varer og lande....	2 274 kr.
Varestatistik for industriserier:	
serie A	161 kr.
serie B	191 kr.
serie C	133 kr.
serie D.....	229 kr.

Årspublikationer

Befolkningens bevægelser 1992	175 kr.
Befolkningen i kommunerne 1. januar 1994.....	196 kr.
Boligtællingen 1. januar 1991	241 kr.
Bygningsopgørelse 1. januar 1988	132 kr.
Danmarks administrative inddeling 1986.....	490 kr.
Danmarks vareindførsel og -udførsel 1992	339 kr.
Folketingsvalget den 10. maj 1988, bind I.....	78 kr.
Folketingsvalget den 10. maj 1988, bind II.....	132 kr.
Færdselsuheld 1992	140 kr.
Indkomster og formuer 1991	253 kr.
Industristatistik 1989	105 kr.
Input-output tabeller og analyser 1990.....	225 kr.
Kommunale finanser 1990	169 kr.
Kommunalvalgene i kommuner og amtskommuner 21. november 1989.....	109 kr.
Kriminalstatistik 1992	196 kr.
Landbrugsstatistik 1992.....	227 kr.
Nationalregnskabsstatistik 1992	225 kr.
Regnskabsstatistik for industrien 1992	225 kr.
Skatter og afgifter 1993.....	253 kr.

Andre

ADAM En model af dansk økonomi. Okt. 1991 ..	245 kr.
ADAM En model af dansk økonomi. Okt. 1991. Bilag	196 kr.
Dansk Branchekode 1993.....	296 kr.
Dansk kultur- og mediestatistik 1980-1992	225 kr.
DUN Dansk Uddannelses-Nomenklatur 1994	250 kr.
Fertility Trends in Denmark in the 1980s	225 kr.
Levevilkår i Danmark 1992	245 kr.
Nøgletal på postnumre 1994	325 kr.
Skove og plantager 1990	168 kr.
Tal om natur og miljø 1994.....	225 kr.

Danmark i tal

Udkommer hvert år i december måned.....	5 kr.
---	-------

Data on Denmark

Udkommer hvert år i december måned.....	5 kr.
---	-------

Tal om verdens miljø

udkommet april 1994.....	5 kr.
--------------------------	-------

Oversigter over statistikken

Arbejdsplan, Danmarks Statistik

Udkommer hvert år i januar	gratis
----------------------------------	--------

Danmarks Statistiks publikationer

Brochure, udkommer i begyndelsen af hvert år .... gratis suppleres af:

Publikationer udkommet i 1. halvår

Udkommer i 3. kvartal	gratis
-----------------------------	--------

Vejviser i statistikken

Udkommer med 3 eller 4 års mellemrum	
Pris for 1991 udgaven.....	195 kr.